

Vaiva Šalaševičiūtė

NETIKRŲ NAUJIENŲ ATPAŽINIMO METODIKA

**VERSLO FAKULTETAS
KOMUNIKACIJOS KATEDRA**

Vaiva Šalaševičiūtė

NETIKRŲ NAUJIENŲ ATPAŽINIMO METODIKA

Kaunas, 2022

Leidiny s parengtas vykđant 2021 m. projektą „Netikrų naujienų atpažinimo metodika“ (Projekto Nr. 09.3.3-LMT-K-712-22-0015), finansuotą pagal 2014–2020 metų ES fondų investicijų veiksmų programos 9 prioriteto priemonės Nr. 09.3.3-LMT-K-712 veiklos „Studentų gebėjimų vykdyti MTEP (meno tyrimų) veiklas ugdymas“ poveiklę „Studentų gebėjimų ugdymas vykđant mokslo (meno) tyrimus semestrų metu“.

Autorė:

Vaiva Šalaševičiūtė

Vadovė:

dr. Lina Šarlauskienė

Maketuotojas:

Gytis Baltrušaitis

TURINYS

LENTELIŲ IR PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	4
ĮVADAS.....	5
1. TEORINĖ NETIKRŲ NAUJIENŲ ANALIZĖ.....	7
1.1. Netikrų naujienų samprata istoriniame kontekste	7
1.2. Netikrų naujienų tikslai ir tipai	10
1.3. Netikrų naujienų sąsajos su dezinformacija, propaganda ir informaciniu karu	12
1.4. Netikrų naujienų grėsmės ir pasekmės.....	15
1.5. Netikrų naujienų sklaidos kanalai	18
1.6. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijai ir procedūros	19
1.7. Netikrų naujienų atpažinimo priemonės	24
2. NETIKRŲ NAUJIENŲ ATPAŽINIMO ANALIZĖ.....	30
2.1. Tyrimo metodika ir organizavimas	30
2.2. Netikrų naujienų sampratos ir tipų empirinio tyrimo rezultatai.....	31
2.3. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų taikymo analizė.....	35
2.4. Netikrų naujienų atpažinimo priemonių ir procesų analizė	38
2.5. Visuomenės švietimo rekomendacijos	43
2.6. Gerosios netikrų naujienų atpažinimo praktikos pavyzdžių analizė	45
3. NETIKRŲ NAUJIENŲ ATPAŽINIMO METODIKA	54
IŠVADOS	57
LITERATŪRA IR KITI INFORMACIJOS ŠALTINIAI.....	59
PRIEDAS.....	65

LENTELIŲ IR PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

LENTELĖS

1.1 lentelė. Netikrų naujienų sampratos sąsajos su dezinformacija, propaganda ir informaciniu karu	14
1.2 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų taikymo procesas.....	23
1.3 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo priemonės.....	28
2.1 lentelė. Teorinės literatūros analizės metu išskirtų kriterijų palyginimas su ekspertų pateiktais duomenimis	36
2.2 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų palyginimas	51
3.1 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo metodika	55

PAVEIKSLAI

1.1 pav. Dezinformacijai platinti sukurtas Lietuvos kriminalinės policijos biuro svetainę imituojantis portalas	16
1.2 pav. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų infografas	20
1.3 pav. „NewsGuard“ interneto svetainių vertinimo kriterijai	26
2.1 pav. 5 žingsniai kaip nepasimauti ant melagienų.....	46
2.2 pav. Vilniaus istorijos: Simonas Kerelis ir LDK Melagienos.....	47
2.3 pav. Netikrų naujienų atpažinimo žingsniai.....	48
2.4 pav. Kaip nepasiduoti klaidinančiai informacijai socialiniuose tinkluose?	49
2.5 pav. Kaip atpažinti melagienas ir ką daryti susidūrus?	50

ĮVADAS

XXI a. vadinamas informacijos amžiumi, nes dėl naujų technologijų prieinamumo, didelis informacijos kiekis žmones pasiekia daug greičiau nei praėjusį šimtmetį. Šiais laikais, informacijos ir technologijų duetas yra neatsiejamas nuo nuolat besikeičiančios, atviros ir žingeidžios informacinės visuomenės. Jei prieš šimtą metų informacija buvo perduodama „iš lūpų į lūpas“, o patikrinti gautos informacijos patikimumo buvo beveik neįmanoma, dabar informacija gaunama skirtingais komunikacijos kanalais, o ir patikrinimo būdų yra daug daugiau. Tiesa, norint gauti teisingą ir patikimą informaciją būtina žinoti kaip atpažinti ir atskirti tikrą informaciją nuo melagingos.

Valstybės saugumo departamentas (2021) tvirtina, kad netikros naujienos ir dezinformacija yra grėsmė nacionaliniam saugumui. Departamento teigimu, „labai tikėtina, kad informacinių-kibernetinių operacijų vykdytojai artimiausioje perspektyvoje tęs efektyvių poveikio priemonių paieškas ir ateityje informacinių-kibernetinių operacijų Lietuvoje ir Baltijos regione nemažės“. Žiniasklaidoje dažnai pasirodo informacija apie skleidžiamas netikras naujienas Lietuvoje, tačiau tai nėra tik mūsų šalies problema. Visame pasaulyje skleidžiamos netikros naujienos veikia valstybių socialinį, kultūrinį, ekonominį ir politinį gyvenimą. Netikros naujienos, klaidinanti informacija ir jų žaibiška sklaida šiuo metu yra vienas didžiausių iššūkių, su kuriuo susiduria laisvos ir demokratiškos valstybės.

Netikros naujienos krizinėse situacijose yra itin opi problema. Tai įrodė COVID-19 pandemijos laikotarpiu skleista netikra informacija apie apsauginių priemonių dėvėjimą, gydymąsi liaudies receptais ir kt. Valstybėms ir jų institucijoms, tokia informacija, labai sunkiu laikotarpiu įnešė dar daugiau sumaišties ir sukėlė dar didesnę riziką. Visuomenei privalu žinoti, jog skelbiama informacija nebūtinai yra patikima ir kokybiška, būtina ugdyti visuomenės informacinį ir medių raštingumą, bei kritinį mąstymą pasirenkant ir vertinant informacijos patikimumą. Kova su dezinformacija ir netikromis naujienomis turi būti kompleksiška, tai reiškia, kad su neteisinga informacija turi kovoti ne tik valstybinės organizacijos bei žiniasklaida, bet ir savarankiškai piliečiai, naudodami praktinę netikrų naujienų atpažinimo metodiką ir melagingos informacijos identifikavimo priemones.

Mokslinėje literatūroje ir visuomenei pateikiamose masinės informacijos priemonėse pakankamai gausu įvairių propagandos ar netikrų naujienų atpažinimo kriterijų, tačiau jų pateikimo įvairovė ir abstraktumas daro įtaką jų praktiniam kokybiškam panaudojimui. Dėl šios priežasties būtina sukurti aktualią, praktinę metodiką, kuri padėtų įvertinti internete aptinkamą informaciją ir būtų naudojama visuomenės ugdymo bei švietimo procese.

Tyrimo tikslas – parengti netikrų naujienų ir juos skleidžiančių portalų atpažinimo kriterijų praktinio pritaikymo metodiką.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atlikti netikrų naujienų sampratos, sklaidos kanalų ir atpažinimo kriterijų teorinę analizę.
2. Atlikti netikrų naujienų atpažinimo procedūrų ir priemonių empirinį tyrimą.
3. Sukurti praktinę netikrų naujienų atpažinimo metodiką.

Tyrimo objektas – netikrų naujienų atpažinimo kriterijų taikymas.

Tyrimo metodai – mokslinės ir kitos patikimos literatūros analizė, netikroms naujienoms atpažinti bei empirinis tyrimas, struktūruoto interviu duomenų analizė ir gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizė.

Leidinio struktūra – pirmoje dalyje atliekama teorinė netikrų naujienų sampratos, sąsajų su propaganda, dezinformacija ir informaciniu karu analizė bei analizuojamos galimos netikrų naujienų grėsmės ir pasekmės. Siekiant išsiaiškinti netikrų naujienų sklaidos kanalus, atpažinimo kriterijus, procedūras ir priemones, atliekama teorinės bei kitos patikimos literatūros analizė. Antroje dalyje, siekiant išskirti pagrindinius netikrų naujienų atpažinimo metodus, pateikiami empirinio kokybinio interviu tyrimo ir turinio analizės rezultatai. Trečioje dalyje, pagal teorinės bei kitos patikimos literatūros ir empirinio interviu tyrimo bei turinio analizės rezultatus, kuriama praktinė netikrų naujienų atpažinimo metodika.

1. TEORINĖ NETIKRŲ NAUJIENŲ ANALIZĖ

Gaunama informacija padeda žmogui formuoti nuomonę, požiūrį ir priimti sprendimus. Informacijos tiekėjas iš esmės gali manipuliuoti pateikta informacija ir taip daryti įtaką pavieniams asmenims arba asmenų grupei. Netikrų naujienų reiškinys turi gilią istoriją, tačiau šių laikų kontekste yra ypatingai svarbus, nes technologijų prieinamumas, internetas ir socialiniai tinklai sudarė nepaprastai palankias sąlygas melagingos informacijos sklaidai. Netikros naujienos yra rimta komunikacijos problema, kuri veikia politinę, socialinę ir ekonominę sferas, daro žalą žiniasklaidos ir transliavimo sektoriams bei kelia pavojų piliečių ir krašto apsaugai.

1.1. Netikrų naujienų samprata istoriniame kontekste

Žinių galia bei informacijos poveikis visuomenei pastebėtas labai seniai. Senovės kinų karo strategas, filosofas, rašytojas Sun Tzu rašė, kad „pavergti priešą be kovos yra meistriškumo viršūnė“ (Sun Tzu, 2006). Sun Tzu žinojo, kad norint paveikti priešą kariuomenę, galima naudoti ne tik karo ginklus ir suprato, kad valdant informaciją, įvykius galima pakreipti sau tinkama linkme, o kartais taip nulemti karo baigtį. Netikros žinios – naujienos nėra tik šių laikų problema, jos dar Viduramžiais buvo naudojamos siekiant paskleisti gandus, valdyti žmones, ar suklaidinti kariuomenes. Tik tuomet netikras naujienas pranešdavo pasiuntiniai ir miesto šaukliai, o štai spaudos išradimas ir prieinamumas bei žmonių raštingumas tokiai informacijai padėjo skliti dar sparčiau. Posetti ir Matthews (2018) teigia, kad 1493 m. Gutenbergo spaustuvės išradimas smarkiai išplėtė dezinformacijos ir netikrų naujienų sklaidą, o tai sukėlė pirmąją didelio masto naujienų apgaulę. „Didžiojo mėnulio apgaulė“ (angl. „The Great Moon Hoax“) buvo paskelbta 1835 m., kuomet „The New York Sun“ publikavo šešis straipsnius apie atrastą gyvybę mėnulyje, juos iliustruodami humanoidiniais šikšnosparniais ir mėlynais, barzdotais vieneragiais. Autorės teigia, jog ši apgaulė tapo netikrų naujienų spaudoje simboliu. Burkhardt (2017) rašo, kad tol, kol daugelis nemokėjo skaityti, raštingi žmonės galėjo laisvai manipuliuoti informacija, o išsilavinusią visuomenę suklaidinti neteisingai pateikiant parašytą informaciją tapo sunkiau, tačiau autorė pastebi, kad dar 1710 m. „Guliverio kelionių“ autorius Jonathan Swift esėje „Politinio melo menas“ (angl. „The Art of Political Lying“) rašė apie netikrų naujienų būdus ir tokios informacijos žalą, Burkhardt teigia, kad jie nepaprastai panašūs į XXI a. mokslininkų ir rašytojų netikrų naujienų aprašymus.

Knygose ar spaudoje pasirodžiusi netikra informacija kėlė nerimą pilietiškiesiems ir dezinformacijos žalą suprantantiems žmonėms, tačiau juoda ant balto tekstuose atspausdintos netikros naujienos tapo tik netikrų naujienų eros pradžia. Masinė medija netikrų naujienų skleidėjams tapo tikru lobiu, netikrai informacijai skleisti buvo naudojama viskas – spauda, radijas, kinas, televizija.

Netikros naujienos buvo naudojamos įvairiais tikslais, kartais tiesiog norint pasišaipyti ar pajuokauti, pavyzdžiui, 1926 m. BBC radijo eteryje buvo transliuojama žinių laida, kurios metu buvo pranešta apie tai, kad Londoną užpuolė komunistai, Jungtinės Karalystės Parlamentas apgultas, o žymus viešbutis ir Vestminsterio laikrodžio bokštas Big Benas, susprogdinti. Žmonės, kurie radijo laidos neklausė nuo pradžių, nežinojo, kad tai nėra tikroji žinių transliacija, visuomenėje kilo panika, kuri buvo suvaldyta tik po išsamaus paaiškinimo, jog laidoje išsakyta informacija netikra (Burkhardt, 2017). Toks pokštas nesukėlė didelių neigiamų padarinių, tačiau netikros naujienos buvo naudojamos ir kur kas žiauresniems tikslams – karo metu tapo svarbiu karo propagandos ginklu. Netikros naujienos dėl rezultatyvaus poveikio, siekiant paveikti, ar pasišaipyti buvo pasitelkiamos visais laikais, tačiau aktyviai pradėtos naudoti Pirmojo pasaulinio karo metais, o vėliau tapo neatsiejama Antrojo pasaulinio karo dalimi. Nors nacių Vokietija Antrojo pasaulinio karo metais itin aktyviai naudojo propagandą ir netikras naujienas, naciai nebuvo vieninteliai, kurie suvokė, kad komunikacija ir informacija yra svarbūs karo ginklai. Nacių Vokietija netikras naujienas skleidė iš Visuomenės švietimo ir propagandos ministerijos, tačiau sovietai buvo įkūrę Komunistų partijos propagandos komitetą, britai turėjo Informacijos ministeriją, o amerikiečiai – Karo informacijos tarnybą (Taylor, 1995). Martišius pastebi, kad pasauliniai karai parodė, kiek daug galima laimėti pasitelkiant aktyvią propagandą ir netikrų naujienų sklaidą, dėl to netikra informacija buvo naudota ir vėliau – Šaltojo karo metu, Rusijos ir Gruzijos bei Rusijos ir Ukrainos karinių konfliktų metu (Martišius, 2014).

Netikros ir klaidingos naujienos buvo naudotos siekiant palaikyti režimo ideologiją. Puikus to pavyzdys gali būti 1986 m. balandžio 26 d. įvykusi Černobylio avarija, kuomet sprogo vienam iš Černobylio atominės elektrinės reaktorių į aplinką buvo išmestos pavojingos radioaktyvios medžiagos, tačiau sovietų valdžia, siekdama išlaikyti tobulos sąjungos įvaizdį, šią informaciją slėpė. Nepavykus nusišalinti avarijos, spaudoje bei radijo ir televizijos žiniuose buvo bandyta nusišalinti avarijos mastą, poveikį ir žalą, dėl kurios žmonės visoje Tarybų Sąjungoje negalėjo teisingai apsisaugoti nuo radiacijos. XX a. įvykiai parodė didžiulę netikrų naujienų įtaką, o joms skleisti naudoti komunikacijos kanalai – spauda, radijas, kinas ir televizija – tikrąją savo galią, tačiau dešimtajame dešimtmetyje į rinką žengė naujas, revoliucija tapęs, žaidėjas. Internetas tapo tikru perversmu ir XXI a. atlieka bene svarbiausią vaidmenį netikrų naujienų sklaidoje. Kai išmanieji įrenginiai tapo prieinami didžiajai daliai žmonijos, informacijos sklaida internete tapo itin aktyvi. Tam didelės įtakos turėjo socialiniai tinklai, kurie ne tik suteikė prieigą prie informacijos, bet kartu sujungė įvairių interesų ir įsitikinimų turinčius žmones iš viso pasaulio (Hunt, Robertson, Pow, 2018). Botei (2017) teigia, kad tarptautinės visuomenės dėmesį į netikrų naujienų fenomeną atkreipė 2016 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose vykę prezidento rinkimai. Jų metu kandidatas į prezidentus Donald Trump viešojoje erdvėje ir socialinio tinklo „Twitter“ paskyroje skleidė netikras naujienas apie įvairius įvykius ir savo oponentus. Autorius teigia, kad šie kandidato veiksmai bei aktyvi netikrų ir manipuliatyvių naujienų sklaida, užėmė svarbią vietą

rinkiminėje kampanijoje, o vėliau nulėmė D. Trump pergalę rinkimuose. Netikros naujienos nėra naujas reiškinys, visais istoriniais laikotarpiais egzistavo netikros, suklastotos ir melagingos naujienos, skirtos manipuliuoti ir paveikti mases. Šiais laikais, dėl interneto prieinamumo netikrų naujienų sklaida itin aktyvi. Prie to prisideda išmaniosios technologijos, daugybei žmonių suteikiančios galimybę ne tik gauti, bet ir skleisti įvairią, nepatikrintą bei netikslią informaciją.

Įvairiuose šaltiniuose netikrų naujienų sąvoka apibrėžiama skirtingai. Valstybinė lietuvių kalbos komisija (2018), kaip atitikmenį angliškam terminui „fake news“, siūlo vartoti žodžių junginius „melaginga naujiena“ arba „suklastota naujiena“, tačiau Molina, Sundar, Le ir Lee (2019) bei McGonagle (2017) sutaria, kad netikrų naujienų terminas nėra lygus melagingų naujienų (angl. false news) terminui. Autoriai pastebi, kad melagingos naujienos yra vienas iš netikrų naujienų tipų, ir teigia, kad melagingos naujienos yra tyčia paskleistos, kenkėjiškos istorijos arba sąmokslų teorijos, o netikras naujienas apibrėžia, kaip įvairią neteisingą informaciją, kuri ne visada melaginga, tačiau gali būti klaidinga ar satyrinė. Kolinso anglų kalbos žodynas (angl. „Collins Dictionary“) 2017 m. netikras naujienas paskelbė metų žodžiu, nes po 2016 m. vykusių Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento rinkimų, šios sąvokos vartojimas padidėjo 365 proc. Žodyne netikros naujienos apibūdinamos kaip „sensacinga informacija, paskleista prisidengiant naujienų pranešimais“ (Kolinso anglų kalbos žodynas, 2016). Aiškinamajame ryšių su visuomene terminų žodyne (2018), netikra naujiena įvardijama „kaip naujiena paskelbta šališka, neteisinga ar net išgalvota informacija. Paprastai taip siekiama suklaidinti visuomenę turint finansinių, politinių tikslų, ar siekiant greito populiarumo ir dėmesio“ (Aiškinamasis..., 2018). Netikros naujienos yra socialinis reiškinys, susijęs su klaidinga informacija, dezinformacija ir kitomis manipuliavimo formomis, jį pastaraisiais metais sustiprino ir palengvino interneto bei socialinių tinklų populiarumas (Skarzauskienė, Mačiulienė, Ramanauskaitė, 2020). Lazer ir kt. (2018) netikras naujienas apibrėžia kaip „pagamintą“ informaciją, kuri imituoja žiniasklaidos naujienų turinį bei formą ir teigia, kad kol kas žiniasklaidai trūksta redakcijos normų ir procesų, kurie užtikrintų informacijos tikslumą ir patikimumą. Keenan ir Dillenburg (2018) mano, kad terminas „netikros naujienos“ tapo mėgstamas liaudies kalboje apibūdinant sąmoningai sukurtą ir skelbiamą netikrą informaciją, kurios pagrindinis tikslas apgauti, suklaidinti, ar sukelti abejonę patikimais faktais. Gelfert (2018) tvirtina, kad vis dažniau susiduriame su dezinformacija, kuri būna užmaskuota ir pateikta kaip naujienų pranešimas, o tokios informacijos pagrindiniu tikslu įvardija siekį paveikti žmogaus emocijas ir veiksmus, tam kad būtų įgyvendinti dezinformacijos kūrėjų tikslai.

Netikrų naujienų pavyzdžiu gali būti ir šiuo metu ypatingai aktuali bei aktyviai skleidžiama informacija apie koronaviruso ligą (COVID-19). 2020 metais pasaulį supurtęs koronavirusas įnešė daugybę sumaišties ir tapo bene pagrindiniu netikrų naujienų taikiniu. Pradžioje žiniasklaidoje, naujienų portaluose ir socialiniuose tinkluose aktyviai plito įvairūs nežinomo viruso gydymo būdai:

nuo kaitinimosi saunoje ir citrinų valgymo iki pavojingų chemikalų gėrimo, tačiau šiuo metu naujas netikrų naujienų taikyns – vakcinos. Marco-Franco, Fita-Barros, Vivas-Orts, Gonzalez-de-Julian ir Vivas-Consuelo (2021) teigia, kad nežinomų šaltinių platinama netikra informacija apie vakcinų nuo viruso sudėtį, šalutinį poveikį ir žalą, tapo rimtu iššūkiu pasaulio valstybėms, kurios ir taip įtemptai grumiasi su COVID-19 išbandymais. Autoriai tikina, kad toks netikrų naujienų kiekis gali paveikti dideles auditorijas ir taip sutrikdyti vakcinavimo tvarką. Tai įrodo Viskonsino atvejis, kuomet vaistininkas sugadino virš 500 vakcinų nuo viruso, nes tikėjo netikromis naujienomis ir sąmokslu teorijomis (LRT, 2021). Tokios istorijos tampa įrodymu, kad netikros naujienos ir skleidžiamas melas gali būti labai pavojingos ir sukelti neigiamas pasekmes.

Pateiktuose šaltiniuose netikrų naujienų sąvoka apibrėžiama skirtingai, bet iš esmės įvardijama kaip įvairiais komunikacijos kanalais – masinio informavimo priemonėmis skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipuliatyvi, paveiki, klaidinanti informacija, tekstiniu, vaizdiniu arba grafiniu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas.

1.2. Netikrų naujienų tikslai ir tipai

Netikros naujienos gali sukelti labai rimtas pasekmes, tačiau jos kuriamos dėl skirtingų priežasčių. Wardle (2017) netikras naujienas išskiria į dvi skirtingas dezinformacijos rūšis: netyčinį melagingos informacijos dalijimąsi, kai žmonės dalinasi nepatikrinta ir netikra informacija to nežinodami ir tyčinį netikros informacijos sukūrimą bei dalijimąsi, kai netikros naujienos yra kuriamos turint tam tikrų tikslų ir motyvų. Ishida ir Kuraya (2018) išskiria tris pagrindinius netikrų naujienų kūrimo ir dalijimosi motyvus:

- humoro motyvai, siekiant satyra prajuokinti ar pasišaipyti;
- finansiniai motyvai, siekiant finansiškai pasipelninti;
- politiniai motyvai, siekiant palenkti rinkėjus, pakenkti oponentams.

Wardle (2017) praplečia šį sąrašą ir teigia, kad tokio turinio kūrimo motyvais galima laikyti: prastą žurnalistiką; provokaciją; entuziazmą; partizanavimą; propagandą.

Autoriai mano, kad netikros naujienos gali būti kuriamos dėl skirtingų motyvų, tačiau sutinka, kad ieškant netikrų naujienų sprendimo, žinoti dėl kokių priežasčių ir motyvų kuriamas klaidingas turinys yra labai svarbu. Wardle ir Derakhshan (2017) bei Marwick ir Lewis (2017) sutinka su mokslininkų požiūriu, kad siekiant išspręsti netikrų naujienų problemą, būtina išskirti pagrindinius tokios informacijos motyvus, tačiau autoriai juos skirsto į politinius, finansinius ir socialinius motyvus. Tokiems netikrų naujienų motyvams pritaria ir Kalsnes (2018). Autorė teigia, kad politinės netikros naujienos – dezinformacija, dažnai vadinamos propaganda, o politiniai veikėjai, kuriantys tokį turinį turi tikslą paveikti visuomenės suvokimą konkrečiais klausimais ar

bendru suvokimu. Finansinius motyvus Kalsnes (2018) sieja su geltonąja spauda ir teigia, kad iš pažiūros finansinis netikrų naujienų motyvas gali pasirodyti naujas, tačiau turi daug panašumų su geltonąja žurnalistika, kuri yra siejama su netinkamu, netikru, sensacingu turiniu, kuris kelia dėmesį bei smalsumą ir atneša finansinę naudą. Socialinį motyvą autorė apibūdina kaip netikrų naujienų kūrimą siekiant statuso, dėmesio, palankaus įvaizdžio ar pramogos, įskaitant humorą. Kalsnes (2018) mano, kad tokia informacija gali būti ir socialiniuose tinkluose talpinamas „pagražintas“ turinys, kuris ne visuomet atitinka realybę.

Apibendrinant autorių nuomones, galima teigti, kad netikromis naujienomis galima dalintis netyčia arba norint tyčia pakenkti, jos gali būti kuriamos ir platinamos dėl skirtingų motyvų, o pagrindiniais tokios informacijos motyvais galima laikyti politinius, finansinius ir socialinius motyvus. Netikrų naujienų motyvų nustatymas gali būti svarbus siekiant išspręsti netikrų naujienų problemą. Anksčiau pateiktuose šaltiniuose buvo nagrinėjami skirtingi netikrų naujienų kūrimo ir sklaidos motyvai, tačiau tarptautinė bendruomenė pripažįsta, kad dažniausiai tenka susidurti su politiniais motyvais skleidžiamomis netikromis naujienomis. Khaldarova ir Pantti (2016) pripažįsta, jog politiniais motyvais kuriamos ir skleidžiamos netikros naujienos kartais gali būti vadinamos dezinformacija bei propaganda, ir gali būti suprantamos kaip informacinio karo priemonė.

Komunikacinio produkto parinkimas ir pritaikymas yra svarbus norint pasiekti tikslinę auditoriją, dėl šios priežasties netikras naujienas, kaip ir kitokio pobūdžio informaciją, galima išskirti į tam tikrus tipus. Wardle (2017) išskiria septynis netikrų naujienų ir dezinformacijos tipus:

- Satyra ar parodija. Naujienos kuriomis neketinama pakenkti, siekiama apgauti, pasišaipyti. Zimdars (2016) šį tipą papildė ir teigia, kad tokioms netikroms naujienoms naudojamas humoras, ironija, perdėjimas, pašaipos ir klaidinga informacija komentuojant dabarties įvykius;
- Klaidinantis / šališkas turinys. Netikroms naujienoms pateikiami šališki, klaidinantys informaciniai šaltiniai. Zimdars (2016) sutinka, kad „šališkų netikrų naujienų šaltiniai, gaunami iš tam tikro požiūrio taško ir remiasi propaganda, dekontekstualizuota informacija ir nuomonėmis, pateiktomis kaip faktai“, autorė teigia, kad dažnai tokiu būdu būna pateikiamos politinės netikros naujienos, siekiant pagrįsti požiūrį ar įsitikinimus, pakenkti oponentams.
- „Melaginga užuomazga“. Sudaromas įspūdis, kad netikra naujiena yra tikra, informacija talpinama kanaluose, kurie ypatingai panašūs į patikimus informacijos sklaidos kanalus. Zimdars (2016) sutinka ir mano, kad tokių netikrų naujienų šaltiniai gali būti ir netikri mokslo šaltiniai, apsimitantys tikrais ir skatinantys pseudomokslą, metafiziką, klaidingus ir moksliskai abejotinus teiginius;

- Suklastotas turinys. 100 proc. melagingos netikros naujienos, skirtos apgauti ir pakenkti. Tai gali būti įvairi informacija, pavyzdžiui gandai, apkalbos, užuominos ir nepatikrinti faktai (Zimdars, 2016);
- Klaidingas ryšys. Netikrų naujienų antraštės ir vaizdai neatitinka turinio. Paprastai tokie šaltiniai teikia patikimą turinį, tačiau jiems sukurti naudojamos perdėtos, klaidinančios ar abejotinos antraštės ir vaizdai;
- Klaidingas kontekstas. Netikros naujienos sumaišomos su tikromis, keičiasi turinio kontekstas. Zimdars (2016) mano, kad toks turinys gali būti neklaidingas, tačiau jį būtina papildomai patikrinti;
- Manipuliuojantis turinys. Netikros naujienos ir vaizdai, kuriais manipuliuojama siekiant apgauti, paveikti emocijas, daryti įtaką (Wardle, 2017).

Autoriai mano, kad skirtingi netikrų naujienų tipai ir tokio turinio pritaikymas gali paveikti labai skirtingas auditorijas, nes vienam asmeniui sunku atpažinti visus netikrų naujienų tipus. Gali būti, kad žmogus atpažins satyrinį melagingą turinį ir laikys jį netikra naujiena, tačiau patikės suklastotu turiniu ar informacija su klaidingu kontekstu.

1.3. Netikrų naujienų sąsajos su dezinformacija, propaganda ir informaciniu karu

Dezinformacija yra „tikrai klaidinga ar klaidinanti informacija, sukurta, pateikiama ir skleidžiama siekiant ekonominės naudos sąmoningai apgaudinėjant visuomenę. Ji gali sutrikdyti diskusijas, sukelti ar padidinti įtampą visuomenėje, pakenkti rinkimų sistemoms ir daryti didelį poveikį Europos saugumui. Tai kenkia nuomonės ir saviraiškos laisvei – pagrindinei Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje įtvirtintai teisei“ (Europos Komisija, 2020). Tarptautinių žodžių žodyne dezinformacija apibūdinama kaip „klaidinančių žinių skleidimas propagandos sumetimais, karyboje – siekiant suklaidinti priešą“ (Tarptautinių žodžių žodynas, 2013). Sąvoka „dezinformacija“ yra ypatingai svarbi, nes ji glaudžiai susijusi su netikromis naujienomis, pavyzdžiui Kalsnes (2018), siūlo apskritai atsisakyti „netikrų naujienų“ termino ir vietoj jo vartoti sąvoką dezinformacija, autorė teigia, kad netikros naujienos pastaruoju metu buvo naudojamos apibūdinti dezinformacijai ir klaidingai informacijai. Kalsnes teiginiui pritaria Marwick ir Lewis (2017), autorės mano, kad „netikros naujienos yra ginčytinas terminas, tačiau paprastai tai reiškia platų dezinformacijos ir klaidingos informacijos, skleidžiamos internete ir žiniasklaidoje, spektrą“ ir siūlo netikras naujienas vadinti tiesiog dezinformacija. Galima teigti, kad netikros naujienos yra tam tikra dezinformacijos forma, o pagrindinis šių reiškinių skirtumas tai, kad dezinformacija galima laikyti visą klaidingą ir melagingą informaciją, pavyzdžiui suklastotus mokslinius straipsnius ar istorinius faktus, o netikromis naujienomis laikoma nauja informacija, dažniausiai pateikta kaip naujienų pranešimas.

Tiesa, dar viena, dezinformacijai ir netikroms naujienoms gimininga sąvoka galime laikyti propagandą. Šis terminas įvairiuose šaltiniuose apibrėžiamas skirtingai. Žurnalistikos enciklopedijoje propaganda įvardijama kaip „pažiūrų, idėjų, teorijų, šūkių, programų skelbimas, siekiant jomis veikti žmonių pažiūras“ (Žurnalistikos enciklopedija, 1997), o Aiškinamajame ryšių su visuomene terminų žodyne (2018), propaganda apibūdinama kaip „sąmoninga, kryptinga ir tikslinga informacijos sklaida, kai pasitelkiant faktus ar vienpusiškus, iškreiptus, pramanytus duomenis, specialias nuomonės formavimo technikas (pavyzdžiui, manipuliaciją, nutylėjimą, įvairias įtikinėjimo formas) siekiama pakeisti auditorijos suvokimą, vertybines nuostatas, elgesį skleidžiant palankia linkme, neatskleidžiant ar tiesiog nutylint tikrąjį interesą“. Komunikacijos teoretikas ir propagandos tyrinėtojas Lasswell rašė, kad „propaganda yra bendrų kolektyvinių nuostatų valdymas manipuluojant svarbiais simboliais“ (Lasswell, 1927). Mažeikis teigia, kad propaganda yra „viešas, instituciškai reglamentuotas, tinklinis, pasikartojantis masių ar socialinių grupių įtikinėjimas“ (Mažeikis, 2010), o Martišius propagandą apibrėžia kaip „sąmoningą, metodišką ir nuoseklų asmenų įtikinėjimą, siekiant priversti juos atlikti tam tikrus veiksmus, ugdyti propagandininko interesus atitinkantį mąstymą ir tapatybę, elgesio formas ir vertybes“, autorius taip pat pažymi, kad sąvoka propaganda, šiuo metu turi neigiamą aspektą ir kaip sinonimai šiai sąvokai dažnai vartojami žodžiai melas, manipuliacija arba psichologinis karas (Martišius, 2010). Tiesa, Marinov pastebi, kad nors manipuliacija ir informacinis poveikis gali egzistuoti individualiu lygmeniu, pavyzdžiui siekiant paveikti pavienius asmenis, propaganda veikia tik tada, kai veikiama masinė auditorija (Marinov, 2012). Pateiktuose šaltiniuose propagandos sąvoka apibrėžiama skirtingai, bet iš esmės įvardijama kaip tikslingas asmenų įtikinėjimas siekiant paveikti jų požiūrį ir daryti įtaką priimamiems sprendimams. Aptarus netikrų naujienų, dezinformacijos ir propagandos sąvokas galime pastebėti, kad šie reiškiniai apibūdinami panašiai – kaip įvairiomis formomis kuriama ir skleidžiama klaidinga informacija, o bendru tokios informacijos tikslu galima laikyti poveikį žmonių nuomonėms, įsitikinimams bei elgesiui.

Šalia netikrų naujienų, dezinformacijos ir propagandos sąvokų dažnai linksniuojamas ir informacinio karo terminas. Informacinio karo kontekste netikros naujienos yra svarbus ir neretai naudojamas ginklas. Aiškinamajame ryšių su visuomene terminų žodyne, informacinis karas apibrėžiamas kaip „manipuliavimas informacija siekiant daryti įtaką įvykiams ar asmenims, norint paveikti auditorijos nuostatas, pažiūras ir įsitikinimus“ (Aiškinamasis..., 2018). Petrošius (2002) mano, kad informacinio karo tikslas yra „sutrikdyti sprendimų priėmimo mechanizmą, sukurti ir pateikti oponentui tokią informaciją arba taip apriboti jam prieinamą informaciją, kad jis būtų priverstas priimti manipuliuotojo interesus atitinkančius sprendimus“. A. Toffler ir H. Toffler (1993) išskirsto informacinį karą ir nurodo, kad „informacinis karas susideda iš psichologinių operacijų, elektroninio karo, karinės apgaulės, fizinio griovimo, informacinių atakų ir apsaugos priemonių. Spektras gali būti gana platus: nuo tiesioginės įtakos informacijos turiniui, pačioms komunikacijos

technologijoms iki poveikio organizacijoms ir infrastruktūrai“. Panašiai informacinį karą struktūriškai išskaido ir Maliukevičius (2002), jis teigia, kad informacinį karą sudaro:

- a) karas su vadovybe ir siekis kontroliuoti komunikacijos kanalus;
- b) elektroninis karas;
- c) žvalgybos karas;
- d) karas virtualioje erdvėje;
- e) psichologinės operacijos;
- f) informacijos apie ekonomiką ir finansus kontrolė.

Martišius pastebi, kad informaciniame kare naudojama ne tik psichologinė kova ir šį karą apibūdina kaip veiksmus, apimančius techninę ir socialinę karo sritis, siekiant suformuoti palankų politinį konflikto kontekstą:

- Techninė informacinio karo sritis apibrėžia poveikį informacinėms sistemoms, radiolokacinėms ir kompiuterinėms sistemoms, kompiuteriniams tinklams, internetui, telefoninėms pastotėms ir kitoms techninėms priemonėms.
- Socialinė informacinio karo sritis apibrėžia poveikį žmonių nuostatoms ir veiksams, veikiant juos psichologiškai, naudojant propagandą arba dezinformaciją (Martišius, 2010).

Socialinei informacinio karo sričiai galima priskirti ir netikras naujienas, nes tokia klaidinga informacija yra tam tikra propagandos forma ir ja siekiama tų pačių tikslų. Šiandien netikrai informacijai skleisti taikomi įvairūs metodai netikrą informaciją padaro dar sunkiau pastebimą ir nelengvai atpažįstamą, o tai lemia ne tik naujos technologijos bei žiniasklaida, bet ir tai, kad tokių veiksmų vykdymas nėra laikomas oficialiais priešiškais veiksmais.

Netikros naujienos turi glaudžias sąsajas su dezinformacija, propaganda ir informaciniu karu. Atlikus šių sąvokų analizę galima teigti, kad netikros naujienos, pasitelkiant reikalingas priemones, gali būti dezinformacijos, propagandos ir informacinio karo dalimi (žr. 1.1 lentelę).

1.1 lentelė. Netikrų naujienų sampratos sąsajos su dezinformacija, propaganda ir informaciniu karu

(parengta autorės pagal Kolinsio anglų kalbos žodynas, 2016, Tarptautinių žodžių žodynas, 2013,

Aiškinamąjį ryšių su visuomene terminų žodynas, 2018, Martišius, 2010)

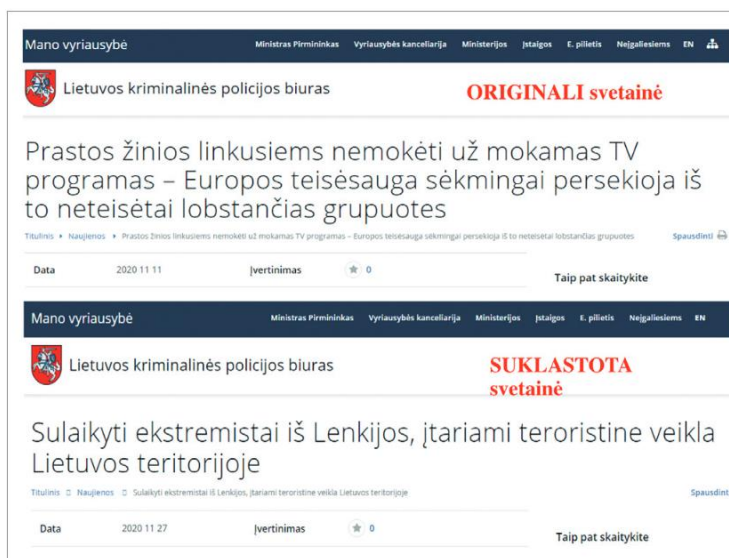
Sąvoka	Samprata, panašumai ir skirtumai, aprėptis
Netikros naujienos	Įvairiais komunikacijos kanalais – masinio informavimo priemonėmis skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipuliatyvi, paveiki ir klaidinanti informacija, tekstiniu, vaizdiniu arba grafiniu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas.
Dezinformacija	Melaginga ir sąmoningai sukurta informacija, siekiant pakenkti asmeniui, socialinei grupei, organizacijai ar šaliai. Dezinformacija galima laikyti visą suklastotą informaciją, ne tik naujienų pranešimus, bet ir suklastotus mokslinius straipsnius ar išgalvotus istorinius faktus.
Propaganda	Propaganda tai instituciškai reglamentuotas, tyčinis, nuoseklus klaidingos ir melagingos informacijos ir teorijų skleidimas, siekiant veikti visuomenės pažiūras, nuomonę ir įsitikinimus, tam kompleksiskai pasitelkiant skirtingas propagandos technikas.
Informacinis karas	Informacinis karas tai veiksmai, kurie naudojami siekiant paveikti kitas valstybes ar priešininkus. Informacinis karas susideda iš psichologinių operacijų, elektroninio karo, karinės apgaulės, fizinio informacijos sklaidos priemonių griovimo, informacinių atakų ir apsaugos priemonių. Šios priemonės, siekiant skirtingų rezultatų, gali būti naudojamos atskirai arba kompleksiskai.

Informacijos įtaka ir poveikis žinomas nuo senų laikų, o interneto amžiuje informacija tapo dar galingesniu ginklu. Netikrų naujienų skleidimui dabar naudojamos ne tik tradicinės medijos – spauda, radijas, kinas ir televizija, bet ir naujosios – internetas ir aktyvūs socialiniai tinklai. Nors autoriai išskiria nemažai skirtingų netikros ir melagingos informacijos skleidimo priežasčių, vis dėlto pagrindiniais laikytini politiniai, finansiniai ir socialiniai motyvai. Tyrinėjant netikras naujienas svarbu suprasti ir kitas svarbias sąvokas – dezinformacija, propaganda ir informacinis karas, su kuriomis netikros naujienos yra glaudžiai susijusios, nes netikros naujienos yra tam tikra šių reiškinių forma, siekianti bendro tikslo – paveikti žmogaus nuomonę, įsitikinimus ir elgesį.

1.4. Netikrų naujienų grėsmės ir pasekmės

Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamentas (VSD) – įstaiga, kurios paskirtis „stiprinti Lietuvos Respublikos nacionalinį saugumą, renkant informaciją apie rizikos veiksnius, pavojus ir grėsmes, pateikiant ją nacionalinį saugumą užtikrinančioms institucijoms ir šalinant šiuos rizikos veiksnius, pavojus ir grėsmes“ (Petrauskaitė, Kazlauskaitė-Markelienė, Gedminienė, 2016), metai iš metų propagandą, dezinformaciją ir netikras naujienas įtraukia į grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimo ataskaitas. Valstybės saugumo departamentas ir Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie Krašto apsaugos ministerijos, naujausioje „Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas 2021“ ataskaitoje pažymi, kad „Lietuvos gyventojai 2020 m. susidūrė su intensyviu priešiškos informacijos srautu, kurį sudarė ir pavienės melagingos naujienos, ir ilgą laiką tikslingai platinami prieš Lietuvą nukreipti naratyvai. Informacinėmis-kibernetinėmis operacijomis, kurių metu pasinaudojant kibernetinėmis priemonėmis (išsilaužimais į naujienų portalus, suklastotų laiškų siuntinėjimu apsimetant tikrais ar išgalvotais asmenimis) platinama melaginga informacija, siekiama sumenkinti Lietuvos, jos institucijų bei sąjungininkų reputaciją ir susilpninti visuomenės pasitikėjimą. 2020 m. įvykdytos devynios informacinės-kibernetinės operacijos – daugiau nei vidutiniškai fiksuota pastaruosius kelerius metus. Padidėjęs informacinių-kibernetinių operacijų kiekis rodo, kad piktybinių veiksmų planuotojai ir įgyvendintojai informacines manipuliacijas laiko patrauklia forma bandyti keisti Lietuvoje vykstančių aktualių diskusijų turinį“ (Valstybės saugumo departamentas, 2021). Ataskaitoje pažymima, kad pastaraisiais metais prieš Lietuvą nutaikytų informacinių operacijų įgyvendintojai keičia savo taktiką. Vykdam tokias operacijas išbandomi nauji veikimo būdai, keičiama operacijų tematika, plečiamas geografinis laukas, kuris apima Lietuvą ir kaimynines valstybes. Klaidingam turiniui kurti pasitelkiamos ne tik vietinės, bet ir geopolitinės aktualijos, pavyzdžiui, krizė Baltarusijoje, COVID-19 pandemija, NATO pratybos „Gynėjas 2020“. Valstybės saugumo departamentas ataskaitoje pateikia naujų veikimo būdų pavyzdį, teigia, jog pastaraisiais metais Lietuvoje, kaip ir anksčiau, buvo siuntinėjami netikri elektroniniai laiškai, kurių

siuntėjai apsimitinėjo valstybės pareigūnais bei oficialiomis institucijomis, tačiau praėjusiais metais pirmą kartą netikrai informacijai pasidalinti buvo sukurtas portalas, imituojantis Lietuvos kriminalinės policijos biuro interneto svetainę (žr. 1.1 pav.).

1.1 pav. Dezinformacijai platinti sukurtas Lietuvos kriminalinės policijos biuro svetainę imituojantis portalas
(Valstybės saugumo departamentas, 2021)

Ataskaitoje rašoma, kad klaidinga informacija ir netikros naujienos yra platinamos įvairiais kanalais, dažniausiai vienadienėse socialinių tinklų paskyrose bei naujienų portaluose, kuriuose informacijos patikimumas tikrinamas aplaidžiai. Kartu nurodoma, kad „priešiškų jėgų vykdomos operacijos nepaveikia didelės visuomenės dalies, tačiau skleidžiamos melagingos naujienos daro poveikį pavieniams asmenims ir marginalioms grupėms. Apskritai valstybių kova su COVID-19 paskatino destruktivių sąmokslo teorijų sklaidą, kas iš dalies būdinga ir Lietuvai“, teigiama, kad pagrindinė netikrų naujienų grėsmė, siekiant sėkmingai įveikti pandemiją, yra prieš vakcinaciją nukreiptos sąmokslo teorijos, manoma, kad nors teorijos neturi jokio realaus pagrindo, tačiau, jei yra aktyviai skleidžiamos, gali padidinti prieš skiepus nusiteikusių žmonių skaičių. Ataskaitoje nurodoma, kad neatsižvelgiant į tai, jog veikimo būdai ir taktikos yra keičiami, vis dėlto metai iš metų siekiama tų pačių tikslų – „silpninti transatlantinius ryšius, skaldyti visuomenę ir skatinti jos nepasitikėjimą institucijomis“ (Valstybės saugumo departamentas, 2021). Apibendrinant pateiktą informaciją galima teigti, kad įvairiais būdais skleidžiamos netikros naujienos ir dezinformacija kelia didelį pavojų valstybės bei sąjungininkų saugumui, o esant ekstremaliai situacijai šalyje, skleidžiamos netikros naujienos ir sąmokslo teorijos gali pakenkti visuomenės saugumo užtikrinimui.

2016 m. gruodžio 4 d. Edgar Maddison Welch, nešdamasis automatinį ginklą, įžengė į Jungtinių Amerikos Valstijų sostinėje Vašingtone esantį „Comet Ping Pong“ restoraną. Netrukus į įvykio vietą buvo iškviesti policijos pareigūnai, jiems atvykus Welch paleido keletą šūvių, laimei, nieko nesužeidė. Sulaikytas vyras policijai tvirtino, kad iš savo namų Šiaurės Karolinoje į sostinę

atvyko norėdamas atlikti savarankišką tyrimą ir išaiškinti prieš 2016 m. Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento rinkimus paskleistą sąmokslą apie vieną iš kandidatų į prezidentus. Pagal gautus parodymus, Vašingtono policija ir Jungtinių Amerikos Valstijų vidaus žvalgybos ir saugumo tarnyba – Federalinis tyrimų biuras, išsiaiškino, kad Welch patikėjo melagingai skleista informacija bei netikromis naujienomis ir buvo įtikėjęs, kad atlieka visuomeninę pareigą (BBC, 2017). Apie netikrų naujienų sukeltas pasekmes neretai kalbama labai abstrakčiai, tačiau ši istorija, puikus pavyzdys, kaip stipriai netikros naujienos gali paveikti žmones ir daryti įtaką jų veiksams, šiuo atveju, sukelti realią grėsmę kitų žmonių gyvybei. Christov (2018) mano, kad netikros naujienos gali sukelti politines, socialines ir ekonomines pasekmes. Valstybės saugumo departamento (2021) pateiktoje ataskaitoje galima atpažinti politinę netikrų naujienų pasekmę. Valstybės saugumo departamentas teigia, kad netikros naujienos ir melaginga informacija didina nepasitikėjimą politinėmis partijomis, valstybės institucijomis bei aukščiausiais šalies pareigūnais. Manoma, kad dėl šių priežasčių, visuotinio karantino metu vyko įvairūs sąmokslų teorijomis ir netikromis naujienomis patikėjusių žmonių protestai prieš vyriausybės nustatytus ribojimus – karantino suvaržymus, kaukių dėvėjimą, skiepus. Šiems teiginiams pritaria Wang ir Huang (2021), autoriai mano, kad įvairios netikros naujienos pirmiausia mažina piliečių pasitikėjimą valdžios institucijomis. Cheng ir Chen (2020) pastebi socialines pasekmes ir teigia, kad netikros naujienos žmonėms sukuria jausmą, jog jie supranta dalykus, kurių iš tiesų nesupranta, dėl šios priežasties, žmonės netiki tikrais ekspertais, daro savo prielaidas ir imasi veiksmų, kurie gali būti pavojingi jų gyvybei. Su šiais teiginiais sutinka Rapp ir Salovich (2018), mano, kad netikros naujienos kelia sumaištį, skatina nepasitikėjimą ne tik valstybinėmis institucijomis, bet ir kitais visuomenės nariais, artimaisiais. Autoriai mano, kad žmonės vertindami situaciją pagal turimą klaidingą informaciją, tai daro iškreiptai ir priima neteisingus sprendimus. Christov (2018) pastebi, kad neigiamos ekonominės netikrų naujienų pasekmės versle yra panašios į bet kokios kitos rūšies melagingos informacijos pasekmes. Autorius išskiria pagrindines ekonomines netikrų naujienų pasekmes ir teigia, kad netikros naujienos gali lemti pasitikėjimo organizacijomis sumažėjimą, daugiau apribojimų ir griežtesnius rinkos reguliavimus, organizacijų ir pramonės pardavimų sumažėjimą, žalą organizacijos įvaizdžiui bei finansinius nuostolius. Aptarus galimas netikrų naujienų pasekmes, galima daryti išvadą, kad netikros naujienos gali paveikti žmonių veiksmus ir nulemti rimtas pasekmes politinėje, socialinėje ir ekonominėje sferose.

Apibendrinant pateiktą informaciją galima teigti, kad netikros naujienos kelia didelę grėsmę valstybės bei sąjungininkų saugumui ir gali pakenkti institucijoms, siekiančioms užtikrinti visuomenės saugumą. Neretai, dėl netikrų naujienų ir klaidingos informacijos žmonės priima klaidingus sprendimus, o tai daro įtaką žmogaus veiksams. Tokios informacijos sklaida daro įtaką ne tik pavieniams asmenims, tačiau gali lemti įvairias politines, socialines bei ekonomines pasekmes.

1.5. Netikrų naujienų sklaidos kanalai

Sparti technologijų plėtra ryškiai pakeitė informacinę aplinką kurioje gyvename. Informacinių technologijų teikiamos galimybės leidžia bet kam rašyti, fotografuoti, filmuoti, redaguoti ir dalintis informacija, vaizdais ir vaizdo įrašais realiuoju laiku, nepriklausomai nuo to kas praneša apie įvykį – pavieniai asmenys ar žiniasklaida. Tiesa, Martišius pastebi, kad „žiniasklaidos vaidmuo informaciniame kare pasireiškia tuo, kad ji yra pagrindinė ir, ko gero, veiksmingiausia psichologinių poveikio priemonių teikėja masinei auditorijai“ (Martišius, 2010). Manoilo pastebi, kad masinės komunikacijos priemonės arba masinės informacinės priemonės, tokios kaip spauda, radijas, televizija, kinas ir internetas tapo neatsiejama žmonių gyvenimo dalimi bei pažymi, kad šios priemonės sudaro išskirtines sąlygas jomis manipuliuoti. Autorius teigia, kad naudojantis elektronine žiniasklaida galima:

- tendencingai parinkti temas;
- informaciją pateikti fragmentiškai;
- manipuliuoti informacijos šaltiniais;
- suteikti prieigą prie masinės komunikacijos priemonių tik „išrinktiesiems“;
- nutylėti arba, atvirkščiai, skirti neproporcingai daug eterio laiko numatytiems klausimams;
- tendencingai derinant vaizdo ir garso medžiagą, manipuliuoti reportažo kokybe;
- naujienai sukurti atitinkamą kontekstą, kuris ją paverstų šališka;
- sąmoningai išprovokuoti baimę, pasibjaurėjimą ir kitas neigiamas emocijas;
- pristatyti šališkų ekspertų nuomones kaip objektyvią informaciją;
- manipuliuoti reportažo struktūra;
- manipuliuoti apklausomis ir statistika (Manoilo, 2003).

Panašiai mano ir Janeliūnas, jis teigia, kad komunikacijos kanalai – radijas, televizija ir internetas turi didelę reikšmę informacijos perdavimui, o neužtikrinus komunikacinio saugumo ir efektyvaus valdžios bei visuomenės institucijų bendradarbiavimo, galimas stiprus tokios informacijos poveikis visuomenei (Janeliūnas, 2007). Khaldarova ir Pantti (2016) teigia, kad dažniausiai netikros naujienos skleidžiamos internetu, tam naudojami įvairūs internetinės žiniasklaidos portalai, socialiniai tinklai ar elektroninis paštas, rečiau, radijas ir televizija, nes šiuose informacijos sklaidos kanaluose faktai yra tikrinami įdėmiau. Šiam teiginiui pritaria Sitaula, Mohan, Grygiel, Zhou, ir Zafarani (2020), autoriai rašo, kad netikros naujienos gali dezinformuoti daugelį žmonių, kurie remiasi internetinėmis naujienomis ir (arba) socialine žiniasklaida. Blok, Carlsen ir Demant (2018) mano, jog patikrinti visos internete talpinamos informacijos, net ir pasitelkiant algoritmus bei dirbtinį intelektą, kol kas, beveik neįmanoma, ir tvirtina, kad būtent dėl šios priežasties, visuomenei būtina suteikti kuo daugiau informacijos apie savarankišką faktų tikrinimą bei informacijos atranką.

Apibendrinant autorių nuomones, galima teigti, kad technologijų plėtra ne tik žiniasklaidai, bet ir pavieniams asmenims suteikia galimybę tapti informacijos ir turinio kūrėjais bei neribotai platinti informacines žinutes visame pasaulyje, tačiau tai tampa rimta problema, nes didelis nepatikrintos informacijos kiekis sukuria terpę plisti neteisingai informacijai, melui ir netikroms naujienoms.

1.6. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijai ir procedūros

Didelė dalis visuomenės pasitiki savo informaciniu raštingumu ir yra įsitikinę, kad informacijos sraute gali pastebėti netikras naujienas bei atsirinkti patikimą informaciją. 2017 m. žiniasklaidos portalo „Buzzfeed“ žurnalistams apklausus Jungtinių Amerikos Valstijų aukštųjų mokyklų studentus, paaiškėjo, kad didžioji dalis yra įsitikinę, kad internete gali pastebėti ir ignoruoti netikras naujienas, tačiau Stecula (2017) tvirtina, kad realybėje atpažinti netikras naujienas gali būti sunkiau, nei žmonės galvoja. Pagal Stanfordo universiteto tyrimą, kuriame dalyvavo 7 804 įvairaus amžiaus mokiniai ir studentai, maždaug 82 proc. vidurinės mokyklos mokinių negalėjo atskirti skelbimo ar reklamos, pažymėtos „remiamu turiniu“ ir tikros naujienos svetainėje. Daugelis studentų vertino naujienų pranešimų patikimumą pagal tai, kiek detalių juose buvo, ar pridėta didelė nuotrauka, o ne pagal šaltinį (Atodiresei, Tanaselea, Iftene, 2018). Žmonėms ir ypač jauniems asmenims, sunku atskirti gerus informacijos šaltinius nuo abejotinų ir nepatikimų, nustatyti faktų patikimumą, o taip pat išsiaiškinti, ar nuotrauka yra autentiška, ar pagaminta (Stecula, 2017). Šiuos teiginius papildo Rapp ir Salovich (2018), kurie teigia, kad kovoje su netikromis naujienomis būtinos ne tik išankstinės žinios, susijusios su klaidingos informacijos atpažinimu, bet ir apskritai skirtingų mokslo sričių išmanymas. Autoriai mano, kad išsilavinusiems žmonėms lengviau filtruoti netikras naujienas ir atskirti teisingą informaciją nuo klaidingos, tačiau Atodiresei, Tanaselea, Iftene, (2018) nuomonė išsiskiria, autoriai teigia, kad tyrimai rodo, jog problemų, nustatant netikras naujienas kyla visiems, neatsižvelgiant į asmenų amžių ir išsilavinimą. Atsižvelgiant į autorių nuomones, galima daryti išvadą, kad žmonės pervertina savo gebėjimą atskirti tikslią informaciją ir netikrus naujienų pranešimus. Su šia problema dažniausiai susiduria jaunesnio amžiaus žmonės, tačiau tai aktualu ir vyresnio amžiaus bei išsilavinusiems asmenims.

Gebėjimas įvertinti gautą informaciją yra nepaprastai svarbus, siekiant išvengti pasekmių, kurias sukelia klaidinga informacija ir netikros naujienos. Lietuvių kalbos žodyne (1941) sąvoka kriterijus apibrėžiama kaip „požymis, pagal kurį kas nors vertinama, nustatoma, klasifikuojama“, taigi, siekiant įvertinti gautą informaciją ir atpažinti netikras naujienas, galima pasitelkti netikrų naujienų atpažinimo kriterijus. Lietuvoje įsikūrusi ne pelno siekianti organizacija „Civic Resilience Initiative“ bendradarbiaujant su Europos Komisija ir VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytoju Nerijumi Maliukevičiumi, pateikia šešis kriterijus, kurie, anot autorių, informacijos

sraute, padeda atpažinti dezinformaciją ir netikras naujienas. Autoriai, siekiant atpažinti netikrą naujienų pranešimą, siūlo:

- Atkreipti dėmesį į gramatines, logines ar stiliaus klaidas.
- Įsitikinti, kad interneto svetainė, kurioje informaciją paskelbta, yra patikima.
- Nustatyti ar naujienų pranešime remiamasi patikrintais ir autoritetingais šaltiniais.
- Suprasti kokią žinutę siunčia naujienų pranešimas, nustatyti ar jis nekursto neapykantos ir neskatina klaidingo naratyvo sklaidos.
- Peržiūrėti, ar kitos patikimos interneto svetainės pranešė tokią pačią informaciją.
- Atpažinti, kai naujienų pranešimas apeliuoja į stiprias emocijas ir yra skirtas socialiai pažeidžiamoms grupėms.

Autoriai mano, kad šie kriterijai gali padėti atskirti teisingą informaciją nuo melagingos ir pabrėžia, kad visa internete rasta informacija, būtina dalintis atsakingai ir tik įsitikinus jos patikimumu (Civic Resilience Initiative, 2020). Tarptautinė bibliotekų asociacijų ir institucijų federacija IFLA, remdamasi Kiely ir Robertson (2016), šį sąrašą praplečia. Federacija sukūrė infografiką, kuriame išdėstyti aštuoni netikrų naujienų atpažinimo kriterijai – patarimai, kuriais remiantis, žmonės gali patikrinti gautą informaciją ir išsiaiškinti ar informacija yra teisinga (žr. 1.2 pav.).

1.2 pav. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų infografikas (IFLA, 2020)

Pirmasis, IFLA (2020) išskirtas kriterijus – šaltinio (interneto svetainės) patikimumas. IFLA siūlo išsiaiškinti, kokiame naujienų portale arba interneto svetainėje naujiena yra paskelbta, kokia puslapio paskirtis. Tokį patį kriterijų išskiria Sitaula ir kt. (2020), autoriai mano, kad analizuojant viešus netikrų naujienų duomenis, interneto svetainė, kuriame paskelbtas toks pranešimas, gali būti

stiprus patikimumo rodiklis. Botei (2017) pritaria šiems teiginiams ir pabrėžia, kad interneto svetainių, kuriose talpinamos netikros naujienos buvo nuo interneto atsiradimo. Autorius mano, kad pamačius naujieną, būtina patikrinti iš kur ji, pažiūrėti ar svetainėje pateikta kontaktinė informacija ir apsvarstyti, ar interneto puslapis, kuriame yra skelbiamas pranešimas yra patikimas ir turi gerą reputaciją. Antrasis IFLA kriterijus – turinys, antraštė ir jos sąsaja su tekstu. Infografike atkreipiamas dėmesys į tai, kad antraštė gali būti skandalinga, vien tam, kad pritrauktų skaitytojų dėmesį. Kiely ir Robertson (2016) nurodo, kad jei straipsnis turi provokuojančią antraštę, kuri atkreipia žmogaus dėmesį, tokį straipsnį būtina skaityti toliau ir gilintis į kontekstą prieš dalinantis pranešimu su kitais interneto vartotojais. Autorės pastebi, jog net ir tikri naujienų pranešimai kartais turi skambias antraštes, tam, kad surinktų daugiau „paspaudimų“. Botei (2017) teigia, kad naujienos pavadinimas – pranešimo antraštė, savaime kalba apie tai, kokia informacija perteikiama pranešime, dėl šios priežasties autorius siūlo visas naujienas, ypač naujienas su abejotinu pavadinimu, skaityti atidžiai. Autorius teigia, kad kalbant apie informacijos turinį, reikia ieškoti įrodymų, pagrindžiančių pateiktus teiginius. Valstybės saugumo departamentas (2021) teigia, kad jei pranešime skelbiama sensacinga žinutė, tekstas yra emociingas, tačiau jame mažai faktų, greičiausiai pranešimas yra netikras. Trečiasis IFLA kriterijus – autoriaus patikimumas. Siekiant nustatyti ar naujiena yra tikra, būtina atlikti informacijos apie pranešimo autorių paiešką, atkreipti dėmesį į autoriaus autoritetą, išsiaiškinti ar autorius yra realus žmogus. Botei teigimu, autoriaus patikimumas yra ne mažiau svarbus už interneto svetainės, kuriame paskelbtas pranešimas, patikimumą (Botei, 2017). Sitaula ir kt. (2020) atlikus tyrimą, kurio metu buvo tirti netikrų naujienų pranešimų autoriai, paaiškėjo, kad dauguma autorių (84 proc.) elgėsi nuosekliai, tai reiškia, jog autoriai, praeityje skleidę netikras naujienas, melaginga informacija dalinasi iki šiol. Dėl šių priežasčių, galima daryti išvadą, kad ankstesnė informacija apie autoriaus patikimumą, suteikia įžvalgų ir žinių apie naujų jo straipsnių patikimumą. Autoriai teigia, kad autoriaus susiejimas su netikromis naujienomis ir straipsnio autorių skaičius gali vaidinti svarbų vaidmenį nustatant netikras naujienas. Ketvirtasis IFLA kriterijus – nuorodų ir citatų patikimumas. IFLA (2020) siūlo peržiūrėti pranešime pateiktas nuorodas ir citas, patikrinti, ar ten pateikta informacija iš tiesų susijusi su naujiena. Kiely ir Robertson (2016) pastebi, kad fiktyviuose naujienų pranešimuose dažnai nurodomos oficialios arba oficialiai skambančios nuorodos, tačiau jas patikrinus, galima pastebėti, kad nuorodoje pateikta informacija nepagrindžia pranešime nurodytų teiginių. Botei (2017) pastebi, kad būtina peržvelgti cituojamus šaltinius, nes netikrų naujienų pranešimuose citatų teiginiai gali būti išgalvoti arba priskirti autoriui, kuris tokių teiginių neišsakė. Penktasis kriterijus – data. IFLA (2020) teigimu, pakartotinai skelbiama informacija nereiškia, kad jos turinys iki šiol aktualus. Kiely ir Robertson (2016) tvirtina, kad kai kurios melagingos istorijos nėra visiškai netikros, veikia iškreipiančios tikrus įvykius. Autorės mano, kad suklastoti teiginiai gali būti sukurti remiantis tikrais, senesniais naujienų pranešimais.

Tokios netikros naujienos gali pakreipti informaciją taip, lyg kažkas, kas įvyko seniai, yra susiję su dabartiniais įvykiais. Šeštasis kriterijus – satyra. ILFA siūlo patikrinti svetainę ir pasidomėti autoriumi, nes gali būti, kad naujiena yra pokštas, skirtas ne suklaidinti, o pralinksinti (ILFA, 2020). Kiely ir Robertson (2016) mano, jog patikrinti, ar naujienų pranešimas, praneša netikrą naujieną humoro tikslais yra nesudėtinga. Autorės mano, kad paprastai satyra yra aiškiai pažymėta, o pranešimas – ironiškas ir juokingas. Šiems teiginiams pritaria Botei, autorius rašo, kad satyriniai netikri naujienų pranešimai nelinkę suklaidinti, dėl to juos atskirti yra lengviau negu kito pobūdžio informaciją (Botei, 2017). Septintasis kriterijus – šališkumas. IFLA (2020) pataria įvertinti ar pranešimas yra šališkas ir aiškiai palaiko kažkokią idėją, be to, siūlo pagalvoti, ar pamatytas naujienų pranešimas padarė įtaką jūsų nuomonei ar įsitikinimams. „Įvertinti šališkumą yra sunku, tačiau, jei asmuo, skaitantis šališką informaciją, geba ją atskirti, pasiduoti netikrų naujienų spąstams yra daug sunkiau“ (Kiely, Robertson, 2016). Aštuntas IFLA kriterijus – patarimas, informacijos tikrinimas pasitelkiant ekspertus. IFLA (2020) skatina kreiptis į šios srities specialistus ir naudotis informacijos patikimumą tikrinančiomis svetainėmis bei netikrų naujienų atpažinimui skirtomis priemonėmis. Kiely ir Robertson (2016) tvirtina, jog supranta, kad šiais milžiniško informacijos srauto laikais, tikrinti kiekvieną naujieną užtrunka, tačiau mano, kad šiuo metu yra sukurta nemažai įrankių, skirtų patikrinti informaciją ir atpažinti netikras naujienas. IFLA teigimu, pagal šiuos kriterijus atlikus informacijos ir naujienų pranešimų patikros procedūrą, galima sumažinti riziką patikėti klaidinga informacija ir išvengti netikrų naujienų keliamų pasekmių (IFLA, 2020).

Apžvelgus IFLA kriterijus, galima pastebėti, kad šiems kriterijams pritaria ir kiti autoriai, dėl to galima daryti prielaidą, kad informacijos tikrinimas pagal išskirtus kriterijus gali padėti naujienų sraute atpažinti netikras naujienas. Buinauskas, Keršanskas ir Kasčiūnas (2016) papildo šį kriterijų sąrašą ir teigia, kad siekiant atskirti tikrą informaciją nuo melagingos, būtina išsiaiškinti ne tik pranešimo šaltinio ir autoriaus patikimumą, turinio ar žinutės kontekstą, tačiau kartu kritiškai vertinti gaunamą informaciją ir atidžiai atkreipti dėmesį į visas detales. Valstybės saugumo departamentas (2021) taip pat skatina gautą informaciją vertinti kritiškai ir siūlo ją patikrinti keliuose skirtinguose šaltiniuose, peržvelgti ar informacija dalinasi kiti, patikimi žiniasklaidos kanalai. Rayess, Chelb, Mhanna, ir Hage tvirtina, kad siekiant atpažinti netikras naujienas, įvairūs, savarankiškai netikrų naujienų patikrai skirti kriterijai, yra reikalingos priemonės, tačiau dėl jų įvairovės, tokius kriterijus sunku panaudoti praktiškai. Norint organizuotai užkirsti netikrų naujienų sklaidą, valstybinės institucijos ir žiniasklaida turėtų kompleksiskai vykdyti informacinio raštingumo mokymus ir gilinti piliečių žinias bei gebėjimus vertinti informacijos ir šaltinių autoritetumą (Rayess, Chelb, Mhanna, Hage, 2018). Atlikus mokslinių ir kitų patikimų literatūros šaltinių analizę, galima išskirti vienuolika netikrų naujienų atpažinimo kriterijų. Kriterijai ir jų taikymo procesas pavaizduotas lentelėje (žr. 1.2 lentelę).

1.2 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų taikymo procesas

(sudaryta autorės pagal Civic Resilience Initiative, 2020, IFLA, 2020, Kiely ir Robertson, 2016, Botei, 2017,

Valstybės saugumo departamentą 2021, Sitaula ir kt., 2020, Buinauską, Keršanską ir Kasčiūną, 2016)

Kriterijus	Paaškinimas
Informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas	Informacijos šaltinio ar žiniasklaidos portalo, kuriame paskelbta informacija, analizė, gali padėti atpažinti melagingą informaciją ir netikras naujienas. Atliekant tokią analizę, būtina pažiūrėti svetainėje pateiktą kontaktinę informaciją bei apsvarstyti, ar interneto puslapis, kuriame yra skelbiamas pranešimas, yra patikimas ir turi gerą reputaciją. Bentzen (2019) pastebi, kad „patikimos žiniasklaidos priemonės vienašališkas nuomones skelbia ten, kur joms priklauso – tikslinių komentarų skiltyse, o ne naujienų straipsniuose“.
Pranešimo data ir laikas	Pranešimo datos ir laiko patikra yra labai svarbi, nes suklastoti pranešimai gali būti sukurti remiantis tikrais, senesniais naujienų pranešimais. Kartais netikros naujienos gali pakreipti informaciją taip lyg kažkas, kas įvyko seniai, yra susiję su dabartiniais įvykiais. Martišius nurodo, kad siekiant sukelti visuomenės susipriešinimą, klaidinga informacija būna skleidžiama tam tikru metu, pavyzdžiui netikros naujienos skelbiamos valstybinių švenčių dienomis (Martišius, 2010). Dėl šių priežasčių būtina tikrinti pranešimo laiką ir kontekstą.
Pranešimo autoriaus patikimumas	Išsiaiškinti naujienos patikimumą galima atlikus informacijos apie pranešimo autorių paiešką. Dėl to būtina išsiaiškinti ar autorius yra realus žmogus ir atkreipti dėmesį į autoriaus autoritetą. „Jei pranešimo autorius geros reputacijos žurnalistas, tikrai rasite ankstesnių jo darbų <...> jei vardas išgalvotas (ar neskelbiamas), tikėtina, kad ir visa kita informacija bus suklastota“ (Bentzen, 2019).
Pranešimo turinio ir antraštės ryšys	Tikri naujienų pranešimai kartais turi skambias antraštes, tam, kad surinktų daugiau „paspaudimų“, tačiau naujienos pavadinimas – pranešimo antraštė, savaime kalba apie tai, kokia informacija perteikiama pranešime, dėl šios priežasties visas naujienas, ypačiai naujienas su abejotinu pavadinimu, būtina skaityti atidžiai. Jei antraštė menkai susijusi su pranešime pateiktu turiniu, gali būti, kad pranešime pateikta melaginga informacija.
Šališkas pranešimo turinys	Jei pranešimas yra šališkas ir aiškiai palaiko kažkokią idėją arba kursto neapykantą ir skatina klaidingo naratyvo sklaidą, gali būti, jog pranešime pateikta netikra naujiena. Skaitant tokį turinį būtina apmąstyti ar pamatytas naujienų pranešimas padarė įtaką jūsų nuomonei ar įsitikinimams.
Pranešimo emocinis fonas	Jei pranešime skelbiama sensacinga žinutė, tekstas yra emocingas, tačiau jame mažai faktų, greičiausiai pranešimas yra netikras. Dėl šios priežasties būtina suprasti, kai naujienų pranešimas apeliuoja į stiprias emocijas ir yra skirtas socialiai pažeidžiamoms grupėms.
Pranešimo tikslai ir motyvai	Pranešimo tikslų ir motyvų identifikavimas yra puikus būdas, kuris gali būti naudojamas siekiant atpažinti netikras naujienas. Nustačius siunčiamo pranešimo tikslus ir motyvus, galima suprasti platesnį pranešimo kontekstą ir atskirti teisingą informaciją nuo klaidingos.
Faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas	Fiktyviuose naujienų pranešimuose dažnai nurodomos oficialios arba oficialiai skambančios nuorodos, tačiau jas patikrinus, galima pastebėti, kad nuorodoje pateikta informacija nepagrindžia pranešime nurodytų teiginių. Netikrų naujienų pranešimuose, citatų teiginiai gali būti išgalvoti arba priskirti autoriui, kuris tokių teiginių neišsakė. Dėl šių priežasčių būtina nustatyti ar naujienų pranešime remiamasi patikrintais ir autoritetingais šaltiniais bei atlikti vaizdo paiešką ir sužinoti, ar panaudotas atvaizdas nebuvo naudojamas kitame kontekste (Bentzen, 2019).
Satyra ir humoras	Paprastai satyra yra aiškiai pažymėta, o pranešimas – ironiškas ir juokingas. Satyriniai netikri naujienų pranešimai nelinkę suklaidinti, dėl to juos atskirti yra lengviau negu kito pobūdžio klaidinančia informaciją.
Analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose	Dažniausiai netikromis naujienomis dalinamasi skirtinguose, prastai žinomuose žiniasklaidos portaluose ar vienadienėse socialinių tinklų paskyrose. Dėl šios priežasties būtina peržiūrėti, ar kitos patikimos interneto svetainės pranešė tokią pačią naujieną ir informaciją patikrinti keliuose skirtinguose šaltiniuose. Bentzen (2019) pastebi, kad „jei įvykis yra tikras, jį tikrai nušvies patikima žiniasklaida“.
Atidumas detalėms ir kritinis mąstymas	Visą gautą informaciją reikia vertinti kritiškai, atidžiai atkreipti dėmesį į visas detales, suprasti tarptautinį ir istorinį kontekstą, kartu nepamiršti atsižvelgti į gramatines, logines ar stiliaus klaidas, kurių išties dažnai pasitaiko netikruose naujienų pranešimuose.

Apibendrinant autorių nuomones galima teigti, kad atpažinti netikras naujienas įmanoma atlikus informacijos vertinimo procedūrą pagal netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, tačiau tokių kriterijų gausa dažnai užkerta kelią praktiniam jų panaudojimui. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijai yra reikalinga priemonė siekiant užkirsti melagingos informacijos sklaidą, tačiau valstybinės institucijos ir žiniasklaida turėtų aktyviau prisidėti prie visuomenės informacinio raštingumo ugdymo.

1.7. Netikrų naujienų atpažinimo priemonės

Netikrų naujienų atpažinimo kriterijai yra puikus būdas savarankiškai atpažinti klaidingą informaciją ir atskirti netikras naujienas nuo tikslios informacijos, tačiau siekiant organizuotai kovoti su netikrų naujienų ir dezinformacijos problema, yra naudojamos skirtingos netikrų naujienų analizės ir atpažinimo priemonės. Į kovą su netikromis naujienomis stoja ne tik žurnalistai ir ekspertų grupės, kurie analizuoja žiniasklaidoje pasirodžiusius naujienų pranešimus, bet ir skaitmeninės bei išmaniosios dirbtinio intelekto priemonės.

Tarptautinės Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos – NATO (2020) teigimu, šiandieninė informacinė aplinka, kuriai būdingas visą parą vykstantis naujienų ciklas, socialinių tinklų populiarėjimas ir auditorijos tarpusavio ryšys, tiesiogiai veikia tai, kaip pagrindinė auditorija suvokia NATO veiksmus. Manoma, kad šis suvokimas yra ypatingai aktualus ir gali turėti tiesioginės įtakos organizacijos operacijų ir politikos sėkmei. Dėl šių priežasčių NATO įkūrė strateginės komunikacijos centrą „StratCom“, kuris vienija komunikacijos, informacijos, politikos ekspertus ir karininkus. Centro tikslas, naudojant įvairius komunikacijos kanalus – tradicinę ir internetinę žiniasklaidą bei visuomeninį dalyvavimą, padidinti NATO sprendimų ir operacijų supratimą bei paramą, o taip pat gilinti NATO sąjungininkų piliečių žinias apie informacijos patikimumą ir dezinformaciją (StratCom, 2021). „StratCom“ siekdami geriau prognozuoti ir reaguoti į vykstančias Rusijos Federacijos dezinformacijos kampanijas, darančias įtaką Europos Sąjungai, jos valstybėms narėms ir kaimyninėms šalims, sukūrė projektą „EUvsDisinfo“, kurio tikslas yra didinti visuomenės suvokimą ir supratimą apie Kremliaus dezinformacijos operacijas ir padėti Europos bei kitų šalių piliečiams ugdyti atsparumą skaitmeninei informacijai ir manipuliavimui žiniasklaida. „EUvsDisinfo“ ekspertai atlieka žiniasklaidos stebėjimą ir duomenų analizę, identifikuoja ir atskleidžia dezinformacijos atvejus, kilusius iš prokremliškos žiniasklaidos priemonių, paplitusių visoje ES ir Rytų partnerystės šalyse. „EUvsDisinfo“ kaupia šiuos dezinformacijos ir netikrų naujienų atvejus savo duomenų bazėje, kuri yra viena iš priemonių siekiant pasitikrinti informacijos patikimumą. Duomenų bazėje taip pat galima rasti naujausius straipsnius ir naujų dezinformacijos metodų pokyčių analizes bei tarptautinius tyrimus susijusius su dezinformacijos ir netikrų naujienų sklaida (EUvsDisinfo, 2021).

Lietuva yra Europos Sąjungos bei NATO narė ir dalyvauja įvairiuose sąjungininkų projektuose, tačiau ir savarankiškai imasi iniciatyvos kovojant prieš dezinformaciją ir netikras naujienas. Lietuvos Respublikos nacionalinis transliuotojas aktyviai vykdo švietėjišką veiklą, stiprina valstybės nepriklausomybę ir demokratiją, supažindindamas žiūrovus ir skaitytojus su informacija apie dezinformaciją, o taip pat, kartu vykdo įvairius projektus. Remiantis Lietuvos Respublikos Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymu, vienas iš LRT veiklos principų – stiprinti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę ir demokratiją, LRT tai užtikrinti siekia vykdydama švietėjišką veiklą, užsienio propagandos stebėseną ir prevenciją: įgyvendina klaidingos informacijos dekonstravimo projektą „LRT Faktai“, vykdo informacinio raštingumo projektą „Naujienu rentgenas“, transliuoja analitinę laidą „Proto džunglės“. LRT generalinė direktorė Monika Garbačiauskaitė-Budrienė teigia, kad „Vienas LRT strateginių tikslų – padėti ugdyti kritiškai mąstančius, sąmoningus ir aktyvius piliečius ir taip prisidėti prie demokratijos stiprinimo. Netikros naujienos, klaidinanti informacija ir jų žaibiška sklaida šiuo metu yra vienas didžiausių iššūkių. Kad prieš jį atsilaikytume, turime kurti atsparią ir kritiškai mąstančią visuomenę. Dėl to pastaruoju metu LRT tiek daug dėmesio skiria edukacinėms laidoms ir projektams, kurie moko vertinti medijose platinamos informacijos patikimumą ir atpažinti bandymus klaidinti“ (LRT, 2020). Kulakauskas, Vobolevičius ir Bakutis teigia, kad „LRT politinėse laidose skatinamas pilietinis ugdymas, reaguojama į užsienio valstybių informacines grėsmes bei skleidžiamą propagandą“ (LRT, 2018). Rengiant „LRT faktai“ ir „Naujienu rentgenas“ projektus, žurnalistai analizuoja viešojoje erdvėje paskleistą informaciją ir netikras naujienas. LRT interneto svetainėje visi piliečiai pagal raktinius žodžius „LRT faktai“ bei „Naujienu rentgenas“, gali rasti išanalizuotus straipsnius ir naujienu pranešimus, kuriuose aptariama netikra informacija, pateikiami teisingi faktai ir nurodomas melagingų naujienu formatas.

Apibendrinant pateiktą informaciją galima daryti išvadą, kad siekiant visuomenę supažindinti su netikrų naujienu problema ir ugdyti jos informacinį raštingumą yra kuriamos įvairios iniciatyvos ir projektai. Atsižvelgiant į tarptautiniu ir šalies mastu organizuojamus projektus, matoma, kad į kovą su dezinformacija ir netikromis naujienomis stoja žurnalistų ir kitų sričių profesionalų grupės, kurios savarankiškai analizuoja informaciją bei naujienu pranešimus.

Įvairios iniciatyvos ir projektai, kurių metu informacija tikrinama rankiniu būdu yra sveikintinos, tačiau būtina suprasti, kad siekiant kompleksiskai kovoti su netikromis naujienomis reikia naudoti ir naujausias technologines bei dirbtinio intelekto priemones. Įvairios interneto naršyklės ir svetainės siūlo įrankius, kurie padeda atpažinti netikras naujienas ir patikimumus interneto puslapius. Pavyzdžiui, technologijų ir žurnalistikos įmonė „NewsGuard“, stebinti melagingą informaciją internete bei vertinanti interneto svetainių ir naujienu patikimumą, siūlo įsidiesti interneto naršyklės įskiepi, kuris, ieškant informacijos internete, nurodo ar svetainė yra patikima. Patyrę „NewsGuard“ žurnalistai ir technologijų profesionalai, pasitelkiant algoritmus, vertina ir

peržiūri tūkstančius naujienų bei informacijos svetainių, kad informuotų skaitytojus apie interneto svetainių patikimumą (NewsGuard, 2020). Naujienų portalai ir informacinės svetainės vertinamos pagal devynis pagrindinius žurnalistinės praktikos kriterijus. Remiantis devyniais kriterijais, kiekvienai svetainei suteikiamas bendras raudonas arba žalias įvertinimas. Kiekvienas įvertinimas paaiškinamas apžvalgoje, kurioje pateikiama informacija apie šaltinio nuosavybę ir finansavimą, turinį, patikimumą, skaidrumą ir istoriją (žr. 1.3 pav.).

1.3 pav. „NewsGuard“ interneto svetainių vertinimo kriterijai (NewsGuard, 2020)

Pateiktoje „NewsGuard“ apžvalgoje galima sužinoti ar interneto svetainė yra patikima ir dėl kokių priežasčių, jei tokių yra, tokioje svetainėje lankytis nederėtų. Šis netikrų naujienų atpažinimo ir internetinių šaltinių vertinimo bei raštingumo mokymo įrankis yra puiki priemonė ne tik siekiant išvengti dezinformacijos, bet kartu apsaugoti savo duomenis nepatikimose interneto svetainėse. Panašiu principu veikia „InVID“, tiesa, šis įrankis padeda atpažinti suklastotą vaizdinę informaciją. Ši priemonė buvo sukurta, siekiant padėti žurnalistams sutaupyti laiko ir efektyviau atlikti faktų tikrinimą ir netikrų naujienų demaskavimą socialiniuose tinkluose, ypač tikrinant vaizdo įrašus ir vaizdus (InVID Project, 2021). „InVID“ interneto svetainėje įmanoma patikrinti įvairius nuotraukų ir vaizdo įrašų duomenis, o naudojant įdiegiamą „InVID“ įskiepi, galima greitai gauti kontekstinę informaciją apie socialiniuose tinkluose „Facebook“ ir „YouTube“ įkeltas nuotraukas ir vaizdo įrašus. Lengvai atlikti atvirkštinę vaizdų paiešką „Google“, „Yandex“ ir „Baidu“ paieškos sistemose, taip pat suskaidyti „Facebook“, „Instagram“, „YouTube“, „Twitter“ bei „Daily Motion“ platformose paskelbtus vaizdo įrašus į pagrindinius kadrus ir atliktų jų paiešką. „InVID“ padeda rasti vaizdo įrašų metaduomenis, tikrina vaizdo įrašų autorines teises, taiko įvairius filtrus nejudantiems vaizdams (InVID Project, 2021). Ši vaizdinės informacijos patikros priemonė informacijos patikrą ir netikrų naujienų atpažinimą pakelia į naują lygį, nes padeda efektyviai identifikuoti ir analizuoti vaizdinę informaciją.

Valstybės saugumo departamento (2021) teigimu „dirbtinis intelektas jau dabar naudojamas sugeneruoti tekstą, kurti suklasztotas asmenų nuotraukas, o artimiausioje perspektyvoje tokios naujovės gali būti pradėtos naudoti ir informacinėse operacijose prieš Lietuvą“, tačiau svarbu žinoti, kad tokia technologinė naujovė gali pasitarnauti ir netikrų naujienų identifikavimui. Mesquita, Oliveira, Seixas ir Paes (2020), teigia, kad siekiant atpažinti netikras naujienas galima naudotis dirbtinio intelekto įrankiu. Autorių nuomone, norint aptikti netikras naujienas, reikia pasikliauti skaičiavimo metodais. Mesquita, Oliveira, Seixas ir Paes mini, jog siekiant identifikuoti netikras naujienas, daugiausia naudojami natūralios kalbos apdorojimo (pagal raktinius žodžius) ir mašininio mokymosi metodai. Naudojant šiuos metodus, dirbtinis intelektas geba apytiksliai išskirti ir atpažinti netikras naujienas pagal 1) pavadinimo reprezentatyvumą, 2) išorinių šaltinių citatas, 3) patikimų organizacijų arba mokslo studijų šaltinių naudojimą, 4) logines klaidas, 5) emocinį straipsnio toną, 6) išvadų nuoseklumą, pavyzdžiui neteisingą priežastinį ryšį, netikslų fakto ir išvados susiejimą, 7) originalumą, 8) citatų ir šaltinių patikimumą, 9) reklamų skaičių, 10) autoriaus patikimumą, 11) pasidalinimų ir komentarų skaičių (Mesquita, Oliveira, Seixas, Paes, 2020). Fang ir kt. (2019) sukūrė modelį, leidžiantį vertinti naujienų tikrumą 95,5 proc. tikslumu, remiantis tik jų turiniu ir pabrėžia, kad ateityje bus galima plėsti tokio modelio galimybes, siekiant ne tik atpažinti netikras naujienas, bet ir klasifikuoti jas pagal įvairius formatus bei emocinį foną. Dirbtinis intelektas gali padėti atpažinti netikras naujienas didžiuliame informacijos sraute. Pavyzdžių, kaip atremti netikras naujienas naudojant dirbtinį intelektą toli ieškoti nereikia – Lietuvoje projekto „Demaskuok.lt“ komanda „sukūrė ir naudoja itin pažangų ir jau veikiančią dirbtiniu intelektu paremtą technologinį įrankį, kuris padeda atpažinti melagingas naujienas ir užkirsti kelią jų plitimui“ (Demaskuok.lt, 2021). Šis dirbtinio intelekto įrankis yra puiki priemonė siekiant identifikuoti netikras naujienas, tiesa, kol kas įrankis veikia kaip pirminė priemonė atskiriant tikslią ir netikslią informaciją, vėliau, atrinktą informaciją rankiniu būdu analizuoja žurnalistai bei Lietuvoje „elfais“ vadinami pilietiškai ir patriotiškai visuomenės nariai.

Atlikus kelių netikrų naujienų atpažinimui naudojamų priemonių analizę, galima išskirti du pagrindinius metodus, kuriais vadovaujantis tikrinama informacija ir identifikuojamos netikros naujienos (žr. 1.3 lentelę).

1.3 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo priemonės

(sudaryta autorės pagal EUvsDisinfo, 2021, LRT, 2020, NewsGuard, 2020, InVID Project, 2021, Demaskuok.lt, 2021)

Metodas	Priemonė	Paaishkinimas
Ekspertų peržiūra	EUvsDisinfo	„EUvsDisinfo“ tikslas – didinti visuomenės suvokimą ir supratimą padėti Europos bei kitų šalių piliečiams ugdyti atsparumą skaitmeninei informacijai ir manipuliavimui žiniasklaida. „EUvsDisinfo“ ekspertai atlieka žiniasklaidos stebėjimą ir duomenų analizę, identifikuoja ir atskleidžia dezinformacijos atvejus, kilusius iš prokremliškos žiniasklaidos priemonių, paplitusių visoje ES ir Rytų partnerystės šalyse. „EUvsDisinfo“ kaupia šiuos duomenis savo duomenų bazėje, kurioje žmonės gali patikrinti ar pranešimo patikimumą.
	LRT Faktai	„LRT Faktai“ – projektas, kurio tikslas „išanalizuotus straipsnius ir naujienų pranešimus, kuriuose aptariama netikra informacija, pateikiami teisingi faktai ir nurodomas melagingų naujienų formatas. Šią netikrų naujienų naujienų identifikavimo procedūras atlieka profesionalūs LRT žurnalistai.
	Naujienų rentgenas	LRT informacinio raštingumo projektas „Naujienų rentgenas“ „siekia supažindinti savo auditoriją su manipuliavimo technikomis, netikrų naujienų išplitimu ir būdais, kaip patiems būti sąmoningiems ir kritiškiems“ (LRT, 2020). „Naujienų rentgeno“ veikimo principas panašus į „LRT Faktai“, nes šiame projekte, taip pat atliekama netikrų naujienų patikra, o vėliau ja pasidalinama LRT naujienų portale.
Algoritmai ir dirbtinis intelektas	NewsGuard	Naršyklių įskiepis, kuris, ieškant informacijos internete, nurodo interneto svetainių patikimumą pagal devynis kriterijus. Patyrę „NewsGuard“ žurnalistai ir technologijų profesionalai, pasitelkiant algoritmus, vertina ir peržiūri tūkstančius naujienų bei informacijos svetainių, kad informuotų skaitytojus apie interneto svetainių patikimumą. „NewsGuard“ įrankis yra puiki priemonė ne tik siekiant išvengti dezinformacijos, bet kartu apsaugoti savo duomenis nepatikimose interneto svetainėse.
	InVID	Naršyklių įskiepis, kuris padeda rasti vaizdo įrašų metaduomenis, tikrina vaizdo įrašų autorines teises, taiko įvairius filtrus nejudantiems vaizdams. Analizuoja nuotraukas ir vaizdo įrašus, tikrina jų autentiškumą bei pateikia susistemintą analizę „InVID“ naudotojams.
	Demaskuok.lt	Pažangus, dirbtiniu intelektu paremtas technologinis įrankis, kuris padeda atpažinti melagingas naujienas ir užkirsti kelią jų plitimui. Įrankis veikia kaip pirminė priemonė atskiriant tikslią informaciją nuo melagingos, vėliau, atrinktą informaciją rankiniu būdu peržiūri ir analizuoja ekspertai.

Apžvelgus pateiktą informaciją galima daryti išvadą, kad netikrų naujienų problemai spręsti yra kuriamos įvairios iniciatyvos bei organizuojami projektai, kurių tikslas supažindinti visuomenę su netikrų naujienų problematika, galimomis rizikomis ir priemonėmis, kurios padeda atpažinti ir identifikuoti netikras naujienas. Siekiant atpažinti netikras naujienas naudojamos įvairios priemonės, nuo savarankiško informacijos pranešimo vertinimo iki naujausių technologijų ir dirbtinio intelekto.

Apibendrinant galima teigti, kad nors įtikinėjimas ir psichologinis bei informacinis poveikis buvo naudojami nuo senų laikų, dabar net ir nevykstant kariniams konfliktams dezinformacija ir netikros naujienos išlieka didele grėsme nacionaliniam saugumui. Klaidinga informacija kuriama ir skleidžiama dėl įvairių priežasčių, pagrindiniais laikytini politiniai, finansiniai ir socialiniai motyvai, autorių nuomone, šiose sferose galima pastebėti didžiausias netikrų naujienų pasekmes. Netikros naujienos yra glaudžiai susijusios su dezinformacija, propaganda ir informaciniu karu, nes yra tam tikra šių reiškinių forma ir siekia bendro tikslo – paveikti žmogaus nuomonę, įsitikinimus ir elgesį. Atsižvelgiant į tyrime analizuotą literatūrą ir kitus informacijos šaltinius, galima daryti išvadą, kad netikros naujienos yra įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies

šališka, manipuliatyvi, paveiki, klaidinanti informacija, kuri tekstiniu, vaizdiniu arba grafiniu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas. Technologijų prieinamumas ir internetas suteikia terpę plisti neteisingai informacijai, melui ir netikroms naujienoms. Dažniausiai žmonės pervertina savo gebėjimą atskirti tikslią informaciją ir netikrus naujienų pranešimus. Siekiant įveikti netikrų naujienų problemą, būtina ugdyti visuomenės informacinį raštingumą. Atsižvelgiant į pateiktus pavyzdžius, galima daryti prielaidą, kad šią problemą imasi spręsti šalies ir tarptautinės organizacijos, sąjungos ir savarankiškos grupės, vykdančios įvairias iniciatyvas ir projektus. Į pagalbą kovoje prieš klaidingą informaciją ir netikras naujienas pasitelkiamos įvairios priemonės – savarankiškas žurnalistų ir piliečių informacijos tikrinimas bei naujausios technologijos – dirbtinis intelektas. Siekiant organizuotai kovoti su netikrų naujienų problema, į šią kovą turi įsitraukti ir valstybės piliečiai, kurie gebėtų savarankiškai tikrinti visą gaunamą informaciją. Mokslinėje literatūroje ir visuomenei pateikiamose masinės informacijos priemonėse pakankamai gausu įvairių netikrų naujienų atpažinimo kriterijų, tačiau jų pateikimo įvairovė ir abstraktumas daro neigiamą įtaką jų praktiniam kokybiškam panaudojimui.

Toliau bus atliekamas empirinis kokybinio interviu tyrimas bei gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizė, siekiant išskirti pagrindinius netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, priemones ir metodus, kuriuos siejant bus sukurta metodika padėsianti palengvinti savarankišką netikrų naujienų internete vertinimą ir greitai bei aiškiai atskirti patikimas naujienas nuo netikrų.

2. NETIKRŲ NAUJIENŲ ATPAŽINIMO ANALIZĖ

Jei prieš šimtą metų žinios buvo perduodamos „iš lūpų į lūpas“, o patikrinti gautos informacijos patikimumo buvo beveik neįmanoma, šiais laikais informacija gaunama skirtingais komunikacijos kanalais, o ir patikrinimo būdų yra daug daugiau. Tiesa, norint gauti teisingą ir patikimą informaciją, būtina žinoti, kokiais kanalais gali būti perduodamos netikros naujienos, gebėti atpažinti bei analizuoti melagingą informaciją ir perprasti priemones, kurios palengvina netikrų naujienų atpažinimą.

2.1. Tyrimo metodika ir organizavimas

Tyrimo problema – mokslinėje literatūroje ir visuomenei pateikiamose masinės informacijos priemonėse gausu įvairių netikrų naujienų atpažinimo kriterijų, tačiau jų pateikimo įvairovė ir abstraktumas daro neigiamą įtaką jų praktiniam kokybiškam panaudojimui.

Tyrimo objektas – ekspertų naudojami netikrų naujienų atpažinimo kriterijai, metodai ir priemonės bei masinės informacijos priemonėse pateikti vaizdiniai gerosios praktikos pavyzdžiai.

Tyrimo tikslas – atlikus ekspertinį interviu ir duomenų analizę bei gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizę, išskirti pagrindinius netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, metodus ir priemones bei parengti praktinę netikrų naujienų atpažinimo metodiką.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atlikti empirinio kokybinio tyrimo – ekspertinio interviu duomenų analizę.
2. Atlikti masinės informacijos priemonėse pateiktų vaizdinių gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizę.
3. Palyginus atliktų tyrimų rezultatus su teorinės literatūros analizės metu išskirtais netikrų naujienų atpažinimo kriterijais, metodais ir priemonėmis, parengti praktinę netikrų naujienų atpažinimo metodiką.

Tyrimo metodai – struktūruotas interviu ir surinktų duomenų analizė, kokybinė turinio analizė.

Tyrimo laikotarpis – struktūruotas interviu sudarytas ir vykdytas 2021 m. kovo mėn. Surinktų duomenų analizė vykdyta 2021 m. balandžio mėn. Gretutinis tyrimas – turinio analizė, masinės informacijos priemonėse vykdytas 2021 m. balandžio mėn.

Tyrimo etika – empirinio tyrimo, ekspertinio interviu metu tiriamieji buvo supažindinti su tyrimo tema, tikslu, procedūromis bei duomenų pateikimo būdais. Supažindinant tiriamuosius su tyrimu, gautas tiriamųjų sutikimas duoti interviu ir tyrime naudoti jų asmeninius duomenis (vardą,

pavarde, pareigas). Tyrimo metu buvo laikomasi, anot Kardelio (2016), socialinius tyrimus atliekant būtinų, etikos principų: sąžiningumo, pagarbos, etiškumo bei patikimumo.

2.2. Netikrų naujienų sampratos ir tipų empirinio tyrimo rezultatai

Siekiant išskirti pagrindinius ekspertų profesinėje veikloje naudojamus netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, metodus ir priemones, atliekamas empirinis tyrimas, kurio pagrindinis duomenų rinkimo instrumentas – struktūruotas interviu. Šis metodas taikomas tuomet, kai užduodant atvirus klausimus, tikimasi gauti išsamius ir atvirus tyrimo dalyvio perspektyvą atspindinčius atsakymus ir kokybinio tyrimo siekius atitinkančius duomenis. Struktūruoto interviu metu, tiriamiesiems tam tikra eilės tvarka pateikiami suformuluoti, atviri klausimai, toks interviu „imamas tada, kai tyrimu siekiama palyginti tam tikrus atvejus“ (Gaižauskaitė, Valavičienė, 2016). Ekspertinis interviu atliekamas tada, kai tyrėją domina konkrečios tiriamojo žinios, kurias tiriamasis taiko mokslinėje arba praktinėje veikloje. Struktūruoto interviu metu, kuomet apklausiamas tam tikros srities ekspertas, surinktus duomenis galima apdoroti atliekant kokybinę duomenų analizę. Gaižauskaitė ir Valavičienė (2016) teigia, kad „duomenų analizė – sisteminis surinktos informacijos išdėstymas, sąsajų ieškojimas“. Autorės nurodo, kad atliekant kokybinę duomenų analizę, tyrimo dalyvių pateikti duomenys yra struktūruojami ir analizuojami, juos interpretuojant.

Vykdamas kokybinį interviu tyrimą, pirmiausia, pagal teorinės literatūros analizės rezultatus pateiktą informaciją buvo sudarytas klausimynas (žr. 1 priedą), tuomet vykdoma tiriamųjų atranka. Tiriamieji atrinkti pagal pagrindinį kriterijų – profesinės veiklos pobūdį. Vykdamas tiriamųjų atranką, pasirinkti analitikai, žurnalistai, žiniasklaidos priemonių atstovai ir projektų, susijusių su visuomenės informacinio raštingumo ir netikrų naujienų atpažinimo skatinimu, organizatoriai. Su visais potencialiais tiriamaisiais susisiekti elektroniniu paštu, iš aštuonių atrinktų tiriamųjų, tyrime dalyvauti sutiko keturi tiriamieji. Interviu vykdytas nuotoliniu būdu, dalis tiriamųjų sutiko duoti interviu naudojantis nuotolinio ryšio priemonėmis, kita dalis tiriamųjų į klausimus atsakė raštu. Atlikus visų tiriamųjų interviu, vykdytas nuotolinėmis ryšio priemonėmis gautų duomenų transkribavimas. Vėliau, vykdamas nuoseklų duomenų nagrinėjimą, atlikta surinktų duomenų analizė, kurios metu išskirti pagrindiniai netikrų naujienų atpažinimo kriterijai, metodai ir priemonės. Atsižvelgiant į tai, kad tiriamieji sutiko, jog tyrime būtų naudojami jų asmeniniai duomenys (vardas, pavardė, pareigos), pateikiamas tiriamųjų sąrašas:

1. Tomas Čėponis – Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento analitikas.
2. Sarah Brandt – „NewsGuard“ partnerystės vykdomoji viceprezidentė Čikagoje.

3. Lukas Andriukaitis – „Civil Resilience Initiative“ – (CRI) valdybos narys, „Atlantic Council Digital Forensic Research Lab“ asocijuotasis direktorius.
4. Jurga Bakaitė – LRT reporterė, projekto „LRT faktai“ žurnalistė.

Atliekant teorinę netikrų naujienų sampratos analizę ir tiriant mokslininkų pateikiamus netikrų naujienų terminų apibrėžimus, buvo nustatyta, kad įvairiuose šaltiniuose netikrų naujienų terminas apibrėžiamas skirtingai. Teorinės literatūros analizės metu buvo išskirtas pagrindinis netikrų naujienų apibrėžimas ir teigiama, kad netikros naujienos yra įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipulytyvi, paveiki, klaidinanti informacija, kuri tekstiniu, vaizdiniu arba grafiniu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas. Siekiant išsiaiškinti ekspertų darbe vartojamą netikrų naujienų termino apibrėžimą, tiriamiesiems buvo pateiktas teorinės literatūros analizės metu išskirtas netikrų naujienų apibrėžimas ir Skarzauskienės, Mačiulienės bei Ramanauskaitės (2020) išskirtas apibrėžimas, kuriame netikros naujienos apibūdinamos kaip socialinis reiškinys, susijęs su klaidinga informacija, dezinformacija ir kitomis manipuliavimo formomis. Tiriamųjų, kurie nesutinka su pateiktais apibrėžimais, buvo prašoma pateikti savo profesinėje veikloje vartojamą netikrų naujienų apibrėžimą.

Atsakydami į pirmąjį klausimą, visi tyrimo dalyviai sutiko su pateiktais, teorinės literatūros analizės metu išskirtais, apibrėžimais. Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento analitikas T. Čeponis sutinka, kad netikros naujienos yra įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipulytyvi, paveiki, klaidinanti informacija, kuri tekstiniu, vaizdiniu arba grafiniu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas, o taip pat, prie šio apibrėžimo priduria garsiniu formatu pateikiamas netikras naujienas ir „face-to-face“ (liet. veidas į veidą) netikrų naujienų sklaidos būdą, kai netikros naujienos žodžiu perduodamos mitingų, susitikimų ar konferencijų metu. Analitikas, kartu nurodo, kad savo praktiniame darbe, klaidingos informacijos į netikras naujienas ar dezinformaciją neklasifikuoja ir visą tokią informaciją priskiria informacinėmis operacijomis. „Atlantic Council Digital Forensic Research Lab“ asocijuotasis direktorius L. Andriukaitis, taip pat sutinka su pirmuoju apibrėžimu, o „NewsGuard“ atstovė S. Brandt, teigia, kad abu pateikti apibrėžimai yra tikslūs ir mano, kad netikros naujienos gali būti apibrėžiamos, kaip socialinis reiškinys. S. Brandt pritaria ir J. Bakaitė, LRT reporterė teigia, kad sutinka su antruoju apibrėžimu, kuriame teigiama, kad netikros naujienos yra socialinis reiškinys, „nes jis leidžia suprasti netikras naujienas kaip kompleksinį socialinį reiškinį, procesą“.

Atsižvelgiant į ekspertų pateiktus atsakymus, teorinės literatūros analizės metu išskirtus netikrų naujienų apibrėžimus galima susieti su ekspertų atsakymais ir netikras naujienas apibrėžti, kaip kompleksinį socialinį reiškinį, kai įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipulytyvi, paveiki, klaidinanti informacija, tekstiniu, vaizdiniu, grafiniu, garsiniu arba tiesioginiu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas.

Siekiant palengvinti netikrų naujienų atpažinimą, mokslinėje literatūroje, pagal Wardle (2017) ir Zimdars (2016), buvo nustatyti 7 netikrų naujienų tipai: satyra ar parodija, klaidinantis / šališkas turinys, „melaginga užuomazga“, suklastotas turinys, klaidingas ryšys, klaidingas kontekstas, manipuliuojantis turinys. Siekiant išsiaiškinti ekspertų profesinėje veikloje sutinkamus netikrų naujienų tipus, tyrimo ekspertams buvo pateikti teorinės literatūros analizės metu išskirti netikrų naujienų tipai.

„Civil Resilience Initiative“ valdybos narys ir „Atlantic Council Digital Forensic Research Lab“ asocijuotasis direktorius L. Andriukaitis, pritaria mokslinėje literatūroje nustatytiems netikrų naujienų tipams ir sąrašą papildė „recycled“ (liet. perdirbta / pakartotinai panaudota) tipu. L. Andriukaičio teigimu, šis tipas apibrėžia netikras naujienas, kurios, iš tiesų, yra „seniai įvykę įvykiai“, kurie yra pateikiami kaip nauja informacija, „pavyzdžiui, sukonstruoti melagienai naudojama sena nuotrauka“. T. Čeponis teigia, kad savo profesinėje veikloje, netikrų naujienų į skirtingus tipus neskirsto, tačiau gautą klaidingą informaciją klasifikuoja į tam tikras kategorijas. Anot eksperto, gauta klaidinga informacija gali būti pokštas, juokas ar komercinis triukas, kuriuo siekiama išreklamuoti produktą, tačiau, jei tokia informacija nekelia pavojaus, ji Strateginės komunikacijos departamentui nėra aktuali. Analitikas teigia, kad Strateginės komunikacijos departamentas įsitraukia tuomet, kai „prasideda informacinio karo elementai, dezinformacija, propaganda, informacinės operacijos iš kitos valstybės arba organizacijos“ ir nurodo, kad Strateginės komunikacijos departamento darbas įsijungia tada, kai „kita valstybė, ar agresyviai nusiteikusi organizacija, kaip teroristinė organizacija, naudoja informacines operacijas, kurias galima pavadinti ir netikromis naujienomis, su tikslu pakenkti mūsų valstybei“, o taip pat priduria, kad „netikros naujienos, gali būti priešiškos informacinės operacijos prieš Lietuvą sudedamoji dalis“. Vykdomoji „NewsGuard“ partnerystės viceprezidentė S. Brandt sutinka su teorinėje dalyje išskirtais ir ekspertams pateiktais netikrų naujienų tipais, tačiau juos skirsto į dvi pagrindines kategorijas: melagingos naujienos ir nepatikimos naujienos. S. Brandt teigia, kad „NewsGuard“ nagrinėja abiejų kategorijų naujienas, nes abi, nors ir skirtingais būdais, daro neigiamą poveikį visuomenei. „NewsGuard“ atstovė, kalbėdama apie pateiktus tipus teigia, kad „kiekviena iš išvardytų informacijos kategorijų yra problemiška, tačiau kai kurios tvarkingiau priskiriamos „melagingų“ naujienų kategorijai, o kitos pakyla tik iki „nepatikimų“ naujienų“. S. Brandt teigimu, „svarbu atskirti melagingas naujienas nuo nepatikimų naujienų, nes tai suteikia galimybę prioritetizuoti potencialiai problemišką informaciją ar turinį pagal jų sunkumo lygį, taip suteikiant atsakymams ir intervencijoms prioritetą spręsti labiausiai žalingą ir aiškiai melagingą turinį“. „LRT faktai“ žurnalistė J. Bakaitė sutinka su teorinės literatūros analizės metu išskirtais bei ekspertams pateiktais netikrų naujienų tipais, ir teigia, kad sąrašą galima papildyti propaganda, konspiracijos teorijomis ir pseudomokslu.

Galima teigti, kad visi ekspertais sutinka su teorinės literatūros analizės metu išskirtais ir tiriamiesiems pateiktais netikrų naujienų atpažinimo tipais. Dėl šios priežasties, tipų sąrašą (Wardle, 2016, Zimdars 2016), galima papildyti ekspertų pateiktais ir profesinėje veikloje naudojamais netikrų naujienų tipais:

- Satyra ar parodija. Naujienos kuriomis neketinama pakenkti, siekiama apgauti, pasišaipyti. Tokioms netikroms naujienoms naudojamas humoras, ironija, perdėjimas, pašaipos ir klaidinga informacija komentuojant dabarties įvykius;
- Klaidinantis / šališkas turinys. Netikroms naujienoms pateikiami šališki, klaidinantys informaciniai šaltiniai;
- „Melaginga užuomazga“. Sudaromas įspūdis, kad netikra naujiena yra tikra, informacija talpinama kanaluose, kurie ypatingai panašūs į patikimus informacijos sklaidos kanalus. Tokių netikrų naujienų šaltiniai gali būti ir netikri mokslo šaltiniai, apsimetantys tikrais ir skatinantys pseudomokslą, metafiziką, klaidingus ir moksliskai abejotinus teiginius;
- Suklastotas turinys. 100 proc. melagingos netikros naujienos, skirtos apgauti ir pakenkti. Tai gali būti įvairi informacija, pavyzdžiui gandai, apkaltos, užuominos ir nepatikrinti faktai;
- Klaidingas ryšys. Netikrų naujienų antraštės ir vaizdai neatitinka turinio. Paprastai tokie šaltiniai teikia patikimą turinį, tačiau jiems sukurti naudojamos perdėtos, klaidinančios ar abejotinos antraštės ir vaizdai;
- Klaidingas kontekstas. Netikros naujienos sumaišomos su tikromis, keičiasi turinio kontekstas;
- Manipuliuojantis turinys. Netikros naujienos ir vaizdai, kuriais manipuliuojama siekiant apgauti, paveikti emocijas, daryti įtaką;
- Pakartotinai panaudotas turinys. Netikros naujienos, kurios, iš tiesų, yra seniai įvykę įvykiai, kurie yra pateikiami kaip nauja informacija, pavyzdžiui, informacijos suklastojimui panaudojama sena nuotrauka (L. Andriukaitis).
- Propaganda. Instituciškai reglamentuotas, tyčinis, nuoseklus klaidingos ir melagingos informacijos ir teorijų skleidimas, siekiant veikti visuomenės pažiūras, nuomonę ir įsitikinimus, tam kompleksiškai pasitelkiant skirtingas propagandos technikas.
- Šamokslo teorijos. Paprastas kompleksiškų reiškinių aiškinimas siekiant atsakyti į neaiškumą ar baimes. Šamokslo teorijų teiginių patikrinti beveik neįmanoma, o įrodymai paneigiantys šamokslo teoriją, teoretikų yra laikomi teorijos patvirtinimu (LRT, 2021).

2.3. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų taikymo analizė

Atliekamo tyrimo tikslas – išskirti pagrindinius netikrų naujienų atpažinimo kriterijus ir parengti praktinę netikrų naujienų atpažinimo metodiką. Dėl šios priežasties, siekiant išskirti pagrindinius netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, tiriamųjų buvo prašoma peržiūrėti teorinės literatūros analizės metu išskirtus netikrų naujienų atpažinimo kriterijus: informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas, pranešimo data ir laikas, pranešimo autoriaus patikimumas, pranešimo turinio ir antraštės ryšys, šališkas pranešimo turinys, pranešimo emocinis fonas, pranešimo tikslai ir motyvai, faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, satyra ir humoras, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose, atidumas detalėms ir kritinis mąstymas (Civic Resilience Initiative, 2020, IFLA, 2020, Kiely ir Robertson, 2016, Botei, 2017, Valstybės saugumo departamentas 2021, Sitaula ir kt., 2020, Buinauskas, Keršanskas ir Kasčiūnas, 2016) ir pateikti kriterijus, kuriais jie vadovaujasi atlikdami informacijos patikrą savo profesinėje veikloje.

„Civil Resilience Initiative“ valdybos narys L. Andriukaitis, pritaria išvardytiems netikrų naujienų atpažinimo kriterijams. Analitikas T. Čėponis, teigia, kad atsižvelgiant į tai, jog Lietuva yra NATO narė, o Lietuvos kariuomenė – NATO kariuomenė, Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamentas vadovaujasi NATO dokumentais ir darbo praktikoje, susidurdami su netikromis naujienomis, naudojami NATO „Psichologinių operacijų doktrina“. „Psichologinių operacijų doktrinoje“ (2014) pateikiamos pasipriešinimo prieš psichologines – informacines operacijas technikos ir procedūros. Pagrindinės procedūros, kuriomis siūloma naudotis – šaltinio analizė, turinio analizė, auditorijos analizė, žiniasklaidos analizė ir poveikio analizė. Atliekant šaltinio analizę, NATO sąjungininkams siūloma identifikuoti asmenis, organizaciją ar vyriausybę, kuri remia ir platina melagingą informaciją bei organizuoja informacines operacijas. Vykdam tokį identifikavimo procesą, siūloma šaltinius skirstyti į tris grupes: baltą (patikimas šaltinis), pilką (nepatikimas šaltinis) ir juodą (šaltinis kilęs iš kito šaltinio, nei nurodoma). Vykdam turinio analizę, rekomenduojama nustatyti šaltinio motyvus ir tikslus, kurie apima numatomą tikslinės auditorijos reakciją, priešiškos informacinės operacijos techniką, faktinę informaciją, naudojamų vaizdų ir žodžių kultūrinę reikšmę, koreliaciją su ankstesne medžiaga, pranešimo turinį, kuriame yra nesąmoningos informacijos ir produkcijos kokybę. Analizuojant auditoriją, kuriai buvo skirta informacija, ji gali būti skirstoma į keturis tipus: tiesioginę (auditoriją, kurią klaidinga informacija pasiekia tiesiogiai), pagrindinę (auditorija, į kurią tiesiogiai arba netiesiogiai kreipiamasi), tarpinę (auditorija, kurią pasiekė informacija, nors nėra tiesiogiai susijusi) ir nenumatytą (auditorija, kurią pasiekė informacija, nors į ją nebuvo kreiptasi). „Psichologinių operacijų doktrinoje“ teigiama, kad atliekant žiniasklaidos analizę būtina nustatyti priešininko žiniasklaidos galimybes, tam tikro melagingos informacijos sklaidos metodo naudojimo priežastį, žiniasklaidos šaltinio galimybes ir

priešininko skleidžiamų pranešimų turinio nuoseklumą. Vykdamas poveikio vertinimą, siūloma nustatyti priešiško veiksmų tikslinei auditorijai rezultatus, poveikį ir veiksmingumą. T. Čeponio teigimu, šios NATO „Psichologinių operacijų doktrinoje“ aprašytos procedūros, profesinėje veikloje, padeda atpažinti netikras naujienas ir informacines operacijas.

„NewsGuard“ partnerystės viceprezidentė S. Brandt sutinka su daugeliu teorinės literatūros analizės metu išskirtų kriterijų ir teigia, kad tam jai nustatytų informacijos šaltinių ir svetainės patikimumą, „NewsGuard“ naudoja aiškų devynių kriterijų rinkinį, kurį sudaro penki patikimumo kriterijai (pakartotinai neskelbiama melaginga informacija, atsakinga informacijos atranka ir paskelbimas, reguliarus klaidų taisymas ir išaiškinimas, atskirti naujienų pranešimai ir nuomonės, apgaulingų antraščių vengimas) ir keturi skaidrumo kriterijai (svetainėje nurodomas savininkas ir finansavimo būdai, aiškiai pateikiamos reklamos, svetainėje pateikiama informacija apie už turinį atsakingus asmenis, svetainėje pateikiami turinio kūrėjų vardai, pavardės, kontaktinė ir biografinė informacija).

LRT reporterė J. Bakaitė mano, kad teorinės literatūros analizės metu išskirti ir ekspertams pateikti netikrų naujienų atpažinimo kriterijai yra „tinkami ir gana išsamūs“, žurnalistės teigimu „iš esmės ir svarbiausia – patikrinti, ar teiginys yra teisingas“.

Siekiant išsiaiškinti, ar teorinės literatūros analizės metu išskirti netikrų naujienų atpažinimo kriterijai skiriasi nuo ekspertų pateiktų, profesinėje veikloje naudojamų netikrų naujienų atpažinimo kriterijų, atliktas teorinės literatūros analizės metu išskirtų kriterijų palyginimas su ekspertų pateiktais duomenimis (žr. 2.1 lentelę).

2.1 lentelė. Teorinės literatūros analizės metu išskirtų kriterijų palyginimas su ekspertų pateiktais duomenimis
(sudaryta autorės pagal T. Čeponį, S. Brandt, J. Bakaitę, L. Andriukaitį)

Teorinės literatūros analizės metu išskirti netikrų naujienų atpažinimo kriterijai	Ekspertų pateikti netikrų naujienų atpažinimo kriterijai
Satyrinis ar humoristinis turinys	Atsižvelgti į tai, kad pateikiama informacija gali būti pokštas, juokas ar komercinis triukas, kuriuo siekiama išreklamuoti produktą (T. Čeponis).
Informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas	Šaltinio analizė, asmenų, organizacijos ar vyriausybės, kuri remia ir platina melagingą informaciją bei organizuoja informacines operacijas identifikavimas (T. Čeponis). Patikrinti, ar „svetainėje pakartotinai neskelbiamos melagingos istorijos, kurios, „NewsGuard“ žurnalistų ar kitų analitikų, buvo aiškiai identifiкуotas, kaip melaginga informacija, kuri nebuvo greitai ir aiškiai ištaisyta“. „Svetainėje aiškiai nurodoma, kaip pranešti apie klaidą ar skundą, taikoma veiksminga patikslinimų ir taisymų paskelbimo praktika ir skaidriai pažymimos pataisos“. Nustatyti, ar „svetainėje vartotojui patogiai atskleidžiama jos nuosavybė ir (arba) finansavimas, taip pat visos reikšmingos ideologinės ar politinės pozicijos, kurias užima asmenys, finansuojantys svetainę“. Patikrinti, ar „svetainėje pateikiama informacija, apie už turinį atsakingus asmenis“ (S. Brandt).

Teorinės literatūros analizės metu išskirti netikrų naujienų atpažinimo kriterijai	Ekspertų pateikti netikrų naujienų atpažinimo kriterijai
Pranešimo data ir laikas	–
Pranešimo autoriaus patikimumas	Patikrinti, ar „svetainėje pateikiami turinio kūrėjų vardai ir pavardės, taip pat kontaktinė ar biografinė informacija, ar informacija apie turinio kūrėjus svetainėje yra prieinama“ (S. Brandt).
Pranešimo turinio ir antraštės ryšys	Patikrinti, ar „svetainė paprastai neskelbia antraščių, kuriose pateikiama melaginga informacija“, nustatyti, ar antraštė nėra sensacinga, ar „neatspindi to, kas iš tikrųjų yra istorijoje“ (S. Brandt).
Šališkas pranešimo turinys	Turinio analizė, pranešimo turinys (T. Čeponis). Nustatyti, ar „turinio teikėjai paprastai sąžiningai ir tiksliai praneša ir teikia informaciją“. Patikrinti, ar turinio teikėjai, kurie sudaro įspūdį, kad praneša apie naujienas, arba naujienų ir nuomonių derinį, atskiria nuomonę nuo naujienų pranešimų, o pranešdami apie naujienas, nesiremia nepatikimais faktais ar istorijomis, kad pareikštų nuomonę“. Patikrinti, ar „naujienų pranešime bei svetainėje aiškiai nurodoma, už kokią turinį mokama, o už kurį ne“ (S. Brandt).
Pranešimo emocinis fonas	–
Pranešimo tikslai ir motyvai	Šaltinio motyvų ir tikslų, kurie apima numatomą tikslinės auditorijos reakciją nustatymas. Priešiško veiksmų tikslinei auditorijai rezultatų, poveikio ir veiksmingumo nustatymas (T. Čeponis).
Faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas	Faktinės informacijos patikra, naudojamų vaizdų ir žodžių kultūrinės reikšmės, koreliacijos su ankstesne medžiaga nustatymas (T. Čeponis). Nustatyti, ar pranešime nurodyti keli šaltiniai, kuriuose pateikiama tiesioginė informacija iš dalyko ar įvykio, arba iš patikimų naujienų šaltinių, ir jie neiškraipo bei teisingai pateikia informaciją, norėdami pateikti argumentą ar pranešti apie temą“ (S. Brandt). „Svarbiausia – patikrinti, ar teiginys yra teisingas“ (J. Bakaitė).
Analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose	–
Atidumas detalėms ir kritinis mąstymas	Priešiškos informacinės operacijos technikos nustatymas ir turinio kokybė (T. Čeponis).

Ekspertai sutinka su teorinės literatūros analizės metu išskirtais netikrų naujienų atpažinimo kriterijais ir papildomų kriterijų neišskiria, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad tiriamieji, pateikė nedaug pavyzdžių keliems netikrų naujienų atpažinimo kriterijams, daroma prielaida, kad juos galima susieti su kitais kriterijais ir susiaurinti netikrų naujienų atpažinimo kriterijų sąrašą.

Atlikus teorinės literatūros analizės metu išskirtų netikrų naujienų atpažinimo kriterijų ir ekspertų pateiktus duomenų lyginamąją analizę, išskirti aštuoni taikomi netikrų naujienų atpažinimo kriterijai:

- **Satyrinis ar humoristinis turinys;**
- **Informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas;**
- **Pranešimo autoriaus patikimumas;**
- **Pranešimo turinio ir antraštės ryšys;**
- **Šališkas / emociingas pranešimo turinys;**
- **Pranešimo laikas, tikslai ir motyvai;**

- **Faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose;**
- **Atidumas detalėms ir kritinis mąstymas.**

Atlikus tyrimo dalyvių pateiktų duomenų analizę, galima teigti, kad ekspertai sutinka, su teorinės literatūros analizės metu išskirtais netikrų naujienų atpažinimo kriterijais, o palyginus juos, su teorinės literatūros analizės metu išskirtais kriterijais ir procedūromis, galima teigti, kad ekspertai naudoja tuos pačius, arba panašius kriterijus ir procedūras netikrų naujienų atpažinimo procese. Atlikus lyginamąją analizę išskirti aštuoni netikrų naujienų atpažinimo kriterijai.

2.4. Netikrų naujienų atpažinimo priemonių ir procesų analizė

Netikrų naujienų atpažinimo kriterijai yra puikus būdas savarankiškai atpažinti klaidingą informaciją ir atskirti netikras naujienas nuo tikslios informacijos, tačiau siekiant organizuotai kovoti su netikrų naujienų ir dezinformacijos problema, gali būti naudojamos skirtingos netikrų naujienų analizės ir atpažinimo priemonės. Teorinės literatūros analizės metu nagrinėtos netikrų naujienų atpažinimo priemonės suskirstytos į dvi kategorijas:

- savarankiškas vertinimas (ekspertų peržiūra);
- išmaniosios priemonės (algoritmai, dirbtinis intelektas).

Siekiant išsiaiškinti, kokias priemones ir metodus, savo profesinėje veikloje pasitelkia ekspertai, tiriamųjų buvo prašoma paaiškinti, kokiomis priemonėmis naudojasi ir kokius veiksmus atlieka identifikuodami netikras naujienas.

„Civil Resilience Initiative“ valdybos narys L. Andriukaitis, teigia, kad kasdieniniame darbe naudojasi keliais pagrindiniais įrankių / metodologijų tipais: „socialinių medijų pasiklausimo įrankiais, kurie padeda užčiuopti platesnio lygio informacinės kampanijas (Buzzsumo, CrowdTangle, Sysomos, etc.), geolokacija, siekiant išsiaiškinti, kur objektas ar įvykis iš tikrųjų įvyko ar buvo, botų ir trolių atpažinimo kriterijais, siekiant lengviau identifikuoti angažuotus veikėjus interneto erdvėje, bei paieškos įrankius, kurie padeda patikrinti informaciją, pavyzdžiui, „Google Reverse Image Search“.

Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento analitikas T. Čėponis sako, kad „ši sritis yra labiausiai kintanti, kiekvieną dieną“. T. Čėponis sako, kad profesinėje veikloje „veikimas susideda iš trijų dalių – pirmiausia, bandome nustatyti, kas negerai mūsų informacinėje erdvėje, vyksta stebėjimas ir analizė. Antra – analizės stadija, tikrinimas, išsiaiškinimas, ar tai tikrai yra informacinė operacija, netikra naujiena, psichologinė operacija, dezinformacinės kampanijos dalis, propagandos dalis. Trečia – planavimas ir atsakomųjų priemonių pasiūlymas, čia jau įsijungia visa valstybė, mes turime parašyti kažkokį straipsnį, sukurti televizijos laidą, veikti per diplomatinį sektorius“. Analitikas pabrėžia, kad tai yra trys pagrindiniai veiksmai ir nurodo, kad Strateginės

komunikacijos departamentą „labiausiai domina pirmoji dalis – suprasti, kas netvarkoj su mūsų informacine erdve“. T. Čeponis teigia, kad profesinėje veikloje naudoja daug įvairių informacijos patikros įrankių, pavyzdžiui populiariausias naujienų sekimo platformas, kurios nustato, kokios naujienos yra topuose, „jei yra sugalvojama ir skleidžiama nauja netikra naujiena, jos tikslas yra pasklisti ir paveikti, kiek galima daugiau žmonių, kad pavyktų tai padaryti, reikia sujunginti informacinį lauką. Tas judesys matysis naujienų sekimo programose, programos parodys, kad kylanti tema yra apie Lietuvos Prezidentą, Ministrą Pirmininką, krašto apsaugos ministrą, ar kultūros veikėją, istorinę datą, įvykį“, analitikas teigia, kad panašios programos yra naudojamos ir socialinių tinklų stebėsenai. T. Čeponis sako, kad profesinėje veikloje naudoja įvairias paieškos sistemas, pavyzdžiui „Google“, ir kitas paieškos svetaines „su visais jų privalumais, jeigu reikia rasti vietovę, žemėlapius, jei reikia rasti vaizdinę, grafinę medžiagą, nuotraukų paieškos įrankiai“. Strateginės komunikacijos analitikas teigia, kad dirba su tarpusavio ryšio sudarymo programomis, jo teigimu, „jei matome netikrą naujieną, mes galime ją prijungti prie vietos, laiko, žmonių, medijos priemonės, veikėjų“ ir atsižvelgiant į tai, kad netikrų naujienų atpažinimo procesas vyksta nuolat, išsisaugojus nepatikimą socialinių tinklų profilį, internetinių naujienų svetainę, „YouTube“ kanalą, politinį veikėją, įtakingą asmenį, ar nevyriausybinę organizaciją su kitomis nuorodomis, vėliau paieškoje galima pamatyti sąsajas ir istorinį kontekstą.

„NewsGuard“ partnerystės viceprezidentė S. Brandt, informacijos patikrai siūlo naudoti „NewsGuard“. Jos teigimu, „sutelkėme dėmesį į melagingų naujienų nustatymą bei šaltinio patikrą, nes melagingų naujienų platintojai dažniausiai būna pakartotiniai nusikaltėliai. Taigi tokie įrankiai kaip „NewsGuard“ naršyklės įskiepis padeda suprasti, kai dalis informacijos gaunama iš nepatikimo šaltinio, todėl yra didesnė tikimybė gauti klaidingą informaciją“.

„LRT faktai“ žurnalistė J. Bakaitė nurodo, kad asmeninėje profesinėje veikloje „praverčia tokie įrankiai, kaip Reverse Image Search – vaizdų paieškos įrankiai. Taip pat yra įvairių socialinių tinklų analizės platformų, pavyzdžiui, CrowdTangle, padedančių susisteminti socialinių tinklų srautą. Analizuojant nuotraukas ir atliekant geolokacijos patikrinimą (norint nustatyti, kur ir kada padaryta nuotrauka), naudingi „Google Maps“, tačiau, žurnalistė, remdamasi savo, ir kolegų patirtimi, pabrėžia, kad „išmanūs sprendimai ar programinė įranga, nors gali padėti, nėra pagrindinis įrankis, reikia daug savarankiško darbo ir stebėjimo“.

Apibendrinant, galima teigti, kad netikrų naujienų atpažinimui, gali būti pasitelkiamos įvairios savarankiško vertinimo ir išmaniosios priemonės. Ekspertų teigimu, informacijos patikrai naudojami vaizdų paieškos ir geolokacijos – geografinės vietos nustatymo įrankiai, interneto svetainių ir socialinių tinklų analizės platformos bei interneto naršyklių įskiepiai, tačiau, siekiant atpažinti netikras naujienas, nepaprastai svarbus savarankiškas informacijos stebėjimas ir vertinimas.

Siekiant atpažinti netikras naujienas yra svarbūs ne tik netikrų naujienų atpažinimo kriterijai, metodai bei priemonės, bet ir procesai – žingsniai, kuriais vadovaujantis atliekamas informacijos vertinimas. Dėl šios priežasties ekspertų buvo prašoma pateikti netikrų naujienų atpažinimo procesus (tvarką, žingsnius), kuriais jie vadovaujasi profesinėje veikloje.

„Atlantic Council Digital Forensic Research Lab“ asocijuotasis direktorius L. Andriukaitis, teigia, kad procesai „priklauso nuo informacijos tipo ir, ką siekiama išsiaiškinti, tačiau turbūt pati universaliausia eiga būtų tokia: „Google“ raktažodžių paieška, patikrinti ar kiti šaltiniai apie tai kalba, ar fact-checker'iai tos naujienos dar nedemaskavo. „Google Reverse Image Search“ – patikrinti, ar nuotraukos ir vaizdo įrašai yra unikalūs, nepavogti. Specializuotų įrankių naudojimas esant gilesnio tyrimo poreikiui: geolokacija, nuotraukos patikrinimas ar ji nepadirbta, veido atpažinimas, siekiant išsiaiškinti ar tai tikrai tas žmogus“.

T. Čeponis teigia, kad vykdydami netikrų naujienų ir informacinių operacijų atpažinimo procesus, vadovaujasi NATO „Psichologinių operacijų doktrina“, kurioje, „žingsnis po žingsnio atsispindi visas eigos procesas, kurį kariuomenėje vadiname SCAME metodu. Iš pradžių šaltinis (source), kas stovi už to, kam priklauso ta informacija, turinys (content), žinutė, tema, naratyvas, tuomet, tikslinė auditorija (audience), kurią bandoma paveikti, taip pat medija priemonės (media), per ką tą žinutę bandoma ištransliuoti, ir efektas (effect), kokį žinutė pasiekė, arba koks buvo tos žinutės tikslas“. Analitikas teigia, kad visus šiuos žingsnius vėliau galima skaldyti į dar siauresnes grupes ir į kiekvieną iš jų gilintis įdėmiau.

„NewsGuard“ atstovė S. Brandt, kad vykdo svetainių patikimumo reitingavimo procesą, kuris yra skirtas „užtikrinti, kad devyni žurnalistiniai kriterijai būtų taikomi sąžiningai ir tiksliai visose svetainėse, neatsižvelgiant į svetainės temą, stilių ar politinį polinkį, jei tokių yra“. S. Brandt teigimu, „pirma „NewsGuard“ analitikas svetainės turinį vertina pagal mūsų devynis kriterijus. Mūsų analitikai yra apmokyti žurnalistai, kurie rengia ataskaitas, kad nustatytų svarbią informaciją apie svetainės nuosavybę, finansavimą, patikimumą ir skaidrumą“, vėliau, anot S. Brandt, „analitikas, remdamasis savo ataskaitomis, parengia raštišką „Nutrition Label“ etiketę svetainei. Etiketės sudaro tinklėlis, rodantis svetainės našumą pagal visus devynis kriterijus ir rašytinis paaiškinimas apie svetainės turinį, paaiškinama, kodėl ji gavo savo įvertinimą“. Trečiame žingsnyje interneto svetainė yra kviečiama pakomentuoti įvertinimą, „jei „NewsGuard“ analitikas mano, kad svetainė gali neatitikti vieno ar daugiau iš devynių kriterijų, tai yra „NewsGuard“ susisiekiama su svetainės savininku ir bando gauti komentarą, prieš paskelbiant įvertinimą. Jei svetainės atstovai pateikia komentarą, tas komentaras įtraukiamas į rašytinį svetainės vertinimą, kad vartotojai galėtų pateikti svetainės perspektyvą“. Vėliau, ketvirtame žingsnyje, anot S. Brandt, „reitingą peržiūri ir patikrina patyrę redaktoriai. Bent vienas vyresnysis redaktorius ir „NewsGuard“ generalinis direktorius, prieš publikuodami peržiūri kiekvieną „Nutrition Label“ etiketę, kad įsitikintų, jog įvertinimas yra kuo

teisingesnis ir tikslesnis“. Penktame žingsnyje svetainė gauna raudoną arba žalią įvertinimą, pagal devynis žurnalistinius kriterijus. S. Brandt teigia, kad „NewsGuard“ reitingai apima žmogaus vertinimą, siekiant įvertinti svetainės našumą pagal kiekvieną iš devynių kriterijų. Tačiau svetainės raudonas arba žalias įvertinimas nustatomas tik remiantis devyniais kriterijais“. „NewsGuard“ partnerystės viceprezidentės teigimu, „NewsGuard“ periodiškai atnaujina kiekvienos svetainės įvertinimą. Jei svetainė pakeis savo praktiką, jos veikimas pagal vieną ar daugiau iš devynių „NewsGuard“ kriterijų gali pasikeisti. Tokie atnaujinimai yra pažymėti redaktoriaus pastaboje prie „Nutrition Label“ etiketės ir apibendrinami kiekvieną savaitę“. Svetainių vertinimas ir atnaujinimas yra nuolatinis procesas, S. Brandt paskutiniame svetainių reitingavimo žingsnyje pažymi, kad „praktikuoja atskaitomybę ir parodo savo darbą. Kiekvienoje „Nutrition Label“ etiketėje nurodomi rašytojai ir redaktoriai, kurie dirbo įvertinime. Nurodytų analitikų ir redaktorių, taip pat prižiūrinių redaktorių, kontaktus galite rasti spustelėdami jų vardus etiketėje arba „NewsGuard“ svetainėje. Jei svetainė nesutinka su „NewsGuard“ įvertinimu, ji gali parašyti atsakymą ar skundą naudodama „NewsGuard“ kontaktinį puslapį. Visi tokie skundai bus paskelbti „NewsGuard“ svetainėje ir susieti su reitinguotos svetainės „Nutrition Label“ etikete“.

LRT žurnalistė J. Bakaitė teigia, kad naudojami penkių žingsnių sistema. Pirmiausia, anot J. Bakaitės, reikia „sekti potencialius tokių naujienų šaltinius: tam tikras grupes, socialinių tinklų grupes, tinklaraščius, potencialiai tokias naujienas generuojančias temas, politikus ir įtakos formuotojus“. Antrame žingsnyje būtina „įvertinti, ar naujiena verta dekonstravimo / publikacijos / reportažo ir kaip korektiškai tai daryti“, trečiame – „atsekti, kaip naujiena plito, kokį poveikį ji padarė (kiek žmonių pasidalijo, ar jie įtakingi ir panašiai)“, o ketvirtame – „išnagrinėti temą ir pakalbinti ekspertus“. Paskutinis J. Bakaitės aprašytas žingsnis – „pasiteirauti naujieną paskelbusio asmens, koks jo atsakymas į kaltinimą pateikus melagingą informaciją“, tačiau žurnalistė pabrėžia, kad tai daroma ne visais atvejais.

Apibendrinant ekspertų pateiktus duomenis galima teigti, kad tiriamieji, siekdami patikrinti informaciją, savo profesinėje veikloje vykdo įvairius procesus ir atlieka tikslius žingsnius. Tiriamųjų pateiktus duomenis galima suskirstyti į penkis pagrindinius žingsnius:

- 1. Informacinio lauko stebėjimas, potencialių, netikrų naujienų platintojų sekimas;**
- 2. Potencialiai netikros informacijos patikra remiantis netikrų naujienų atpažinimo kriterijais;**
- 3. Netikrų naujienų ir klaidingos informacijos analizė bei ekspertų vertinimas;**
- 4. Netikros naujienos poveikio / efekto vertinimas;**
- 5. Atsakomųjų veiksnių plano kūrimas ir vykdymas (straipsniai, reportažai, televizijos laidos ir kt.).**

Atsižvelgiant į tai, kad tyrimo metu siekiama sukurti praktinę netikrų naujienų atpažinimo metodiką, kuri padėtų įvertinti internete aptinkamą informaciją ir būtų naudojama visuomenės ugdymo bei švietimo procese, ekspertų buvo prašoma rekomenduoti ir pasiūlyti metodus ir priemones, kurias galėtų naudoti savarankiškai naujienas tikrinantys asmenys. L. Andriukaitis siūlo „neapsistoti ties vienu konkrečiu įrankiu, bet išbandyti kuo daugiau specializuotų, atvirų šaltinių įrankių“ ir teigia, kad mokymuose rekomenduoja naudotis interaktyvia įrankių dėžute¹.

S. Brandt turi tris patarimus žmonėms, kurie tikrina informaciją savarankiškai. Pirmiausia, „NewsGuard“ atstovė siūlo „suprasti, kad nepatikimų naujienų yra ir, kad žmonės visada turėtų tikrinti informaciją. Tyrimai rodo, kad, kai žmonės pradeda galvoti apie informacijos ir (ar) šaltinio tikslumą, jie daug geriau sugeba aptikti melagingą informaciją ir dalinasi melaginga informacija daug rečiau. Antra, žmonės turi įvertinti šaltinio patikimumą – tam gali padėti tokie įrankiai, kaip „NewsGuard“. Trečia, žmonės turėtų įvertinti turimos informacijos tikslumą, kurį geriausiai galima pasiekti atlikus „šoninį skaitymą“ (t. y. tikrinant faktus apsilankius kituose šaltiniuose)“.

Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos analitikas T. Čėponis teigia, kad siekiant organizuotai ir strategiškai kovoti su netikromis naujienomis ir informacinėmis operacijomis, demokratinėje valstybėje, į šią kovą turėtų būti įtrauktos skirtingos visuomenės grupės. Analitikas nurodo, kad „į veikimą prieš netikras naujienas, dezinformaciją, propagandą, turėtų būti įtraukta visa visuomenė“ ir mano, kad piliečiai turi tikrinti informaciją bei „suprasti kur jie gyvena, kokiam regione ir kokia jo informacinė situacija“.

J. Bakaitė mano, kad „šiais laikais visuomenei pakanka tiesiog neskubėti dalintis informacija ir pasitikrinti ją patikimuose šaltiniuose, ypač, jei ta informacija kelia stiprias emocijas. Net jei tai informacija socialiniuose tinkluose, o ne žiniasklaidoje, pravartu paskaityti kitų žmonių komentarus, galbūt pakomentavo koks pastabesnis ar geriau situaciją suprantantis žmogus“. Žurnalistė pataria „skaityti įvairaus spektro šaltinius: kairiuosius ir dešiniuosius, tautininkus ir kosmopolitus, rusų ir anglų kalba, nes jei visos naujienos iš vieno šaltinio ir aplinkui tik pritariantys jai, ne tik didelė tikimybė kada nors prisidėti prie netikros naujienos plitimo ar nuo to nukentėti, bet ir apskritai, tikėtina, žmogus gyvena gana ribotame informaciniame lauke“. J. Bakaitės nuomone, žurnalistų darbo specifikoje „principai, kaip atsakingai dirbti su informacija, yra gana gerai žinomi ir atitinka bendrus žurnalistikos principus. Nors žinoma, informacijos patikimumas ir netikrų naujienų vengimas tampa vis didesne problema tradicinei žiniasklaidai, kuri dirba lėčiau, nei informacija sklinda socialiniuose tinkluose“.

Atsižvelgiant į tiriamųjų pateiktus duomenis, galima teigti, kad ekspertai, plačiau visuomenei ir profesinėje veikloje su netikromis naujienomis susiduriantiems asmenims, siūlo nuolat

¹ Įrankių dėžutė, kurioje galima rasti pagrindines netikrų naujienų atpažinimo priemones: <https://start.me/p/Wrrzk0/tools>

galvoti apie gautos informacijos tikslumą, ją analizuoti ir suprasti, kokioje informacinėje erdvėje gyvena, nes tai daro didelę įtaką gautos informacijos patikimumui.

2.5. Visuomenės švietimo rekomendacijos

Nuolatinis neteisingos informacijos srautas kenkia valstybei ir visuomenei, dėl šios priežasties būtina žinoti, jog skelbiama informacija nebūtinai yra patikima ir kokybiška, būtina ugdyti visuomenės informacinį ir medijų raštingumą, bei kritinį mąstymą pasirenkant informaciją ir vertinant jos patikimumą. Atsižvelgiant į tai, kad ekspertai praktinėje veikloje susiduria su netikrų naujienų keliamais sunkumais ir pasekmėmis, tiriamųjų buvo prašoma pateikti rekomendacijas, kuriomis vadovaujantis, visuomenė turėtų būti ugdoma ir plačiau supažindinama su netikrų naujienų keliamomis grėsmėmis ir atpažinimo būdais.

„LRT faktai“ žurnalistė J. Bakaitė teigia, kad visuomenės informavimas ir jos raštingumo ugdymas yra problemiškas klausimas, nes „dažnai faktų tikrinimas nepasiekia tos auditorijos, kuri tomis naujienomis linkusi tikėti, o žiniasklaida, kuri dažniausiai tuo užsiima, apeliuoja į žmones, kurie jau skaito patikimas naujienas“. Žurnalistė pastebi, kad „dažnu atveju žiniasklaidos atliekamas naujienų demaskavimas net sukelia priešingą efektą, nes mobilizuoja žmones, kurie mano, kad netikrų naujienų demaskavimas yra motyvuotas politiškai (pavyzdžiui, neva kas nors siekia susidoroti su politiku X, dažnai skleidžiančiu melagingą informaciją apie vakcinas). Pats demaskavimas yra labai jautrus klausimas ir turėtų būti atliekamas etiškai – kaip taisyklė, žmonės nenori būti vadinami kvailiais ar melagiais, todėl aiškinimas faktų kalba gali juos paversti dar didesniais skeptikais“ ir mano, jog „pats terminas „netikros naujienos“ dažnai nėra tikslus. Kalbame apie reiškinį, kuris susijęs su dalies visuomenės atskirtimi, nepasitikėjimu valstybe, neapykantos kalbos augimu, politikos polarizacija – netikros naujienos ir neapykantos kalba yra labai artimi reiškiniai, socialinių tinklų valdymo iššūkiais, nes pati jų architektūra iš esmės ir lėmė tokio reiškinio įsigalėjimą. Supratus, koks tai platus reiškinys, aiškiau ir dėl to, kaip jis gali išsispęsti“. Ekspertė džiaugiasi, kad „socialiniuose tinkluose atsiranda kultūra diskutuoti apie pateiktą teiginį, tenka pastebėti, kad vartotojai patys demaskuoja, tikrina tai, kas paskelbta ir šiandien yra gana prastas tonas dalintis klaidinančia informacija. Greičiausiai tai atsiranda dėl kritiškesnio požiūrio į socialinius tinklus“. J. Bakaitės teigimu, viltis reikia dėti į „švietimą, technologijų ir medijų raštingumo ugdymą, nes kaip bebūtų, netikras naujienas platina žmonės, o šiandien interneto vartotojai, norėję tikėti, yra sąmoningesni ir mažiau patiklūs“.

Tai, kad šiuo metu, Lietuvos piliečiai yra sąmoningesni ir mažiau patiklūs, patvirtina Strateginės komunikacijos departamento analitikas T. Čėponis, kuris teigia, kad supratimo apie klaidingą informaciją ir jos atranką „rezultatai Lietuvoje yra neblogi, dėl mūsų istorinės patirties, dėl

to, kad esame netoli rusiškos informacinės erdvės ir matome, kas vyksta pas juos“. T. Čeponis mini, kad pagal 2020 m. gruodžio mėn. duomenis, „geresnio supratimo apie dezinformaciją, propagandą, netikras naujienas, nei viena Europos Sąjungos, ar NATO valstybė neturi“. Analitiko manymu, visuomenę šviesti reikia kompleksiskai: vaikus mokykloje mokyti informacinio raštingumo, supažindinti su psichologinio poveikio priemonėmis, baigusius mokyklą ir darbingo amžiaus asmenis edukuoti pasitelkiant žiniasklaidą, kuriant pažintines laidas ir straipsnius, o senjorus, su netikrų naujienų keliamomis grėsmėmis ir atpažinimu supažindinti trečiojo amžiaus universitetuose. T. Čeponis teigia, kad demokratinėse valstybėse už visuomenės edukaciją ir informavimą atsakinga valstybė, dėl šios priežasties, turėtų būti ugdomas informacinis raštingumas, medijų raštingumas ir kibernetinio saugumo supratimas. Ekspertas pabrėžia, kad prie visuomenės edukacijos gali prisidėti įvairios medijos priemonės, o taip pat, pokalbiai, konferencijos ir kvalifikacijos kėlimo kursai.

„Atlantic Council Digital Forensic Research Lab“ asocijuotasis direktorius L. Andriukaitis mano, kad prie visuomenės švietimo turi ir gali prisidėti ne tik valstybinės institucijos, bet ir nevyriausybinės organizacijos. Eksperto teigimu, „šiuo metu vyksta teigiami procesai ir medijų raštingumas yra įtraukiamas į mokyklinį mokymą, tačiau tai neišsprendžia problemų tarp visų amžiaus grupių. Todėl CRI rekomenduoja, o taip pat ir stipriai prisideda prie edukacinių projektų organizavimo, siekiant sustiprinti medijų įgūdžius tarp vyresnių žmonių, tautinių mažumų ir regionų gyventojų“.

„NewsGuard“ atstovė S. Brandt mano, kad siekiant atsakyti į šį klausimą, reikia suprasti skirtingų šalių kontekstą. S. Brandt teigia, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose, „švietimo sistema paprastai nereikalauja mokyti žiniasklaidos priemonių raštingumo įgūdžių, todėl mokytojai, kurie turi kitų prioritetų, dažnai neįtraukia tokių įgūdžių į savo pamokas. Taigi JAV švietimo sistema – rajono, valstijos ar federaliniu lygmeniu – turi pripažinti žiniasklaidos priemonių raštingumą, kaip pagrindinį įgūdį, kurio reikia mokyti, dėl to pedagogai skatinami mokyti šių įgūdžių jaunystėje, kol žmonės įgys naujienų vartojimo įpročių“.

Apibendrinant ekspertų pateiktus duomenis, galima teigti, kad kova su dezinformacija ir netikromis naujienomis turi būti kompleksiška, tai reiškia, kad su neteisinga informacija turi kovoti ne tik valstybinės organizacijos bei žiniasklaida, bet ir nevyriausybinės organizacijos. Siekiant supažindinti visuomenę su netikrų naujienų problema ir jos sprendimo būdais, turėtų būti skatinamas įvairaus amžiaus grupių informacinis, medijos ir kibernetinis raštingumas. Šis kompleksiškas procesas turėtų būti vykdomas etiškai ir atsargiai, atliepiančią jautrią temą, nes grubus ir neatsakingas visuomenės švietimas gali paversti žmones dar didesniais skeptikais.

2.6. Gerosios netikrų naujienų atpažinimo praktikos pavyzdžių analizė

Siekiant perteikti žiniasklaidoje įvairiomis formomis pateiktas gerąsias netikrų naujienų atpažinimo kriterijų, metodų ir priemonių praktikas bei jas palyginti su ekspertų profesinėje veikloje naudojamais netikrų naujienų atpažinimo kriterijais, metodais ir priemonėmis, atliekamas gretutinis empirinis tyrimas, taikant gerosios praktikos pavyzdžių, turinio analizės metodą.

Berelson turinio analizę apibrėžia kaip tyrimo metodiką, kuria siekiama sisteminio ir objektyvaus informacijos įvertinimo (Berelson, 1952). Balčytienė rašo, kad turinio analizės tyrimo metodas aktyviai naudojamas tirti žiniasklaidos turinį (Balčytienė, 2000). Anot Buffer Social (2014) atlikto tyrimo, socialinės žiniasklaidos pasaulyje, vaizdinis turinys yra pasidalijamas 40 kartų dažniau, o straipsniu, kuriame, kas 75-100 žodžių yra nuotrauka arba informacinis plakatas, pasidalijama dvigubai dažniau, negu tik teksto forma pateikta informacija. Atsižvelgiant į tai, kad stipri vaizdinė medžiaga yra patrauklesnė, gali greičiau pasiekti auditoriją ir sukelti daugiau emocijų nei rašytinis tekstas, atliekant tyrimą, analizuojami vaizdiniai (infogramos, infografikai, informaciniai vaizdo įrašai), žiniasklaidos priemonėse pateikti, netikrų naujienų atpažinimo kriterijų gerosios praktikos pavyzdžiai.

Vykdamas gretutinį tyrimą – turinio analizę, masinės informacijos priemonėse ieškoti vaizdiniai gerosios praktikos pavyzdžiai lietuvių kalba. Vaizdiniai gerosios praktikos pavyzdžiai atrinkti selektyviu būdu, pagal raktinius žodžius „netikros naujienos“ ir „netikrų naujienų atpažinimas“, socialiniuose tinkluose „Facebook“ ir „YouTube“. Valstybės saugumo departamento (2021) teigimu, COVID-19 pandemijos laikotarpiu netikrų naujienų ir klaidingos informacijos sklaida itin suaktyvėjo, siekiant išsiaiškinti kaip šiuo laikotarpiu buvo komunikuojama apie netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, metodus bei priemones ir atrasti gerosios praktikos pavyzdžių, tyrimo laikotarpiu buvo pasirinkti vieneri kalendoriniai metai nuo 2020 m. kovo 16 d. (Lietuvoje paskelbtas karantinas) iki 2021 m. kovo 16 d. Socialiniame tinkle „YouTube“ buvo rasti 2 informaciniai vaizdo įrašai, socialiniame tinkle „Facebook“ buvo rasti 2 informaciniai vaizdo įrašai ir 2 plakatai.

2020 m. gruodžio 27 d. „Civic Resilience Initiative“ socialiniame tinkle „YouTube“ pasidalino informaciniu vaizdo įrašu „5 žingsniai kaip nepasimauti ant melagienų“, kuriame išdėstė 5 žingsnius, kurie padeda atpažinti klaidingą pranešimą internete (žr. 2.1 pav.).

2.1 pav. 5 žingsniai kaip nepasimauti ant melagienu (CRI, 2021)

Pirmas vaizdo įrašė siūlomas žingsnis – tikrinti šaltinį, įrašė teigiama, kad „žiniasklaida gyvena iš reklamos ir prenumeratų, jei jų nematote, kyla klausimų, iš kur ateina finansavimas, dažnu atveju, tai gali įspėti apie valstybinį melagienu ruporą“, įrašė siūloma patikrinti nuorodą ir pažiūrėti ar ji neatrodo netikra, nes „dažnai melagienu svetainės kopijuoja tikrų svetainių įvaizdį“, rekomenduojama pasitikrinti ar nėra daugiau panašių svetainių, peržiūrėti ar šaltinis yra patikimas ir gerai žinomas. Įrašė teigiama, kad „jei apie šaltinį girdėti neteko, jis atrodo įtartinas, ar autoriai slepia tapatybę, šie ženklai gali įspėti, kad tai nėra patikima žiniasklaidos priemonė“. Antras siūlomas žingsnis – tikrinti tekstą. Įrašė nurodoma, kad būtina pasižiūrėti ar nėra gramatinių bei stiliumo klaidų, nes „melagienu kūrėjai iš užsienio dažnai nėra iki galo gerai įvaldę vietinės kalbos“. Įrašė teigiama, kad reikia peržiūrėti, ar teksto autorius kažkuo remiasi, nes „kai autorius neturi patikimų šaltinių, jis dažnai remiasi abstrakčiomis frazėmis“, pavyzdžiui „daugelis mokslininkų sutinka“, „Lietuvos politologai pritaria“. Šiame žingsnyje siūloma atkreipti dėmesį į tai, ar išsireikšimai nėra pernelyg perspausti, sutirštintos pranešimų spalvos, pavyzdžiui, kai bandoma manipuliuoti skaitytojo emocijomis. Trečias žingsnis – tikrinti vaizdinę informaciją. Vaizdo įrašė teigiama, kad pirmiausia svarbu išsiaiškinti ar vaizdai neredaguoti, siūloma naudoti tokias svetaines kaip „Forensically“, kuriose įkėlus nuotrauką, galima pamatyti redaguotas vaizdo vietas. Taip pat teigiama, kad būtina peržiūrėti ar vaizdai nebuvo naudoti anksčiau, nes „viena dažniausių vaizdo manipuliacijos priemonių yra paimti seną vaizdą ir jį panaudoti iš naujo, tokiu būdu sukurti netikras naujienas galima labai greitai“. Vaizdo įrašė siūloma naudotis paprasta vaizdo tikrinimo procedūra, kai dešiniu pelės klavišu paspaudus ant rastos nuotraukos „Search Google for Image“, paieškos sistema pateiks informaciją, kada ši nuotrauka buvo įkelta pirmą kartą. Taip pat, siūloma atsižvelgti į tai, ar vaizdai atspindi straipsnyje pateiktą informaciją, nes netikrų naujienų pranešimuose dažnai pateikiamos asociatyvios nuotraukos ar nuotraukų koliažai, kurie neturi nieko bendro su pateikta naujiena. Ketvirtas žingsnis – tikrinti informacijos sklaidėjus. Įrašė teigiama, kad „svarbu pasižiūrėti ar įrašo autorius nėra žinomas propagandistas, nes melagienuose dažnai cituojami žinomi propagandistai pristatomi kaip nepriklausomi ar patikimi ekspertai“. Nurodoma patikrinti, ar autorius nėra išgalvotas žmogus, nes

dažnai klaidinguose pranešimuose cituojami ekspertai nėra realūs žmonės, o tekstuose rodomos pavogtos žmonių nuotraukos. Šiame žingsnyje taip pat siūloma pasižiūrėti ar naujienos pranešimo nuorodą viešina tik tikri vartotojai, ar ir „botai“, nurodoma, kad patikros procedūrą galima atlikti svetainėje „Botometer“, kur šis įrankis pateikia įvertinimą apie tai ar įrašų pasidalinusi paskyra yra patikima arba tinklalapyje „SparkToro“, kuriame galima patikrinti, kiek paskyra turi netikrų sekėjų. Paskutiniu – penktu žingsniu siūloma pranešti apie klaidingą informaciją arba netikrą naujieną, jei ji pasirodė nepatikima. Vaizdo įrašė nurodoma, kad būtina raportuoti visas aptiktas netikras naujienas, socialiniuose tinkluose tai galima padaryti paspaudus „Report“ mygtuką. Paskutiniame žingsnyje teigiama, kad jei asmuo pastebėjo paskyrą, kuri dažnai dalinasi netikromis naujienomis, tokią informaciją turi būtinai pranešti žurnalistams arba faktų tikrintojams (CRI, 2021).

Dar vienas socialiniame tinkle „YouTube“ 2021 m. vasario 2 d. įkeltas gerosios praktikos pavyzdys – Vilniaus universiteto vaizdo įrašas „Vilniaus istorijos: Simonas Kerelis ir LDK Melagienos“ (žr. 2.2 pav.).

2.2 pav. Vilniaus istorijos: Simonas Kerelis ir LDK Melagienos (Vilniaus universitetas, 2021)

Vaizdo įrašė patrauklia forma pateikta informacija apie melagienas ir supažindinama su istoriniais faktais, bei teigiama, kad klaidinga informacija nėra tik šių laikų problema. Vaizdo įrašė teigiama, „kad visą informaciją reikia tikrinti, nes internetas pilnas įvairiausių melagienų“. Nurodoma, kad sužinoję informaciją, kuri sukelia didesnes emocijas, reikia neskubėti lieti jų socialiniuose tinkluose, būtina patikimuose šaltiniuose patikrinti, ar gauta informacija yra tiesa (Vilniaus universitetas, 2021).

Pagal raktinius žodžius „netikrų naujienų atpažinimas“, socialiniame tinkle „Facebook“ buvo rastas „Nepatogaus kino“ paskyroje 2018 m. spalio 1 d. įkeltas ir 2020 m. rugsėjo 23 d. dar kartą pasidalintas vaizdo įrašas. Jame pateikiami trys pagrindiniai metodai, kuriais vadovaujantis, anot vaizdo įrašo autorių, galima atpažinti netikras naujienas. Pirmiausia vaizdo įrašė rekomenduojama „prieš dalijantis naujiena socialiniuose tinkluose, pirmiausia įsitikinti, kad naujiena yra tikra“. Pirmas vaizdo įrašė pateiktas metodas, siekiant atpažinti netikras naujienas – naujienos šaltinio patikra, teigiama, kad tai padaryti galima šaltinio skiltyje „apie“, vaizdo įrašė siūloma „krištiškai vertinti, jei prie šaltinio pateikiama mažai informacijos arba aprašyme vartojama itin dramatiška kalba“ bei

„palyginti, kaip ta pati naujiena pateikiama kituose informacijos šaltiniuose“, o taip pat rekomenduojama atlikti tą patį veiksma, jei naujienos šaltinis yra socialinių tinklų paskyra“. Antras metodas – straipsnio autoriaus patikra. Vaizdo įrašė teigiama, kad prieš dalijantis straipsniu būtina patikrinti, ar straipsnio autorius iš tikrųjų egzistuoja bei nurodoma, kad „jei paieškos sistemose išsiaiškinote, kad autoriaus vardas netikras arba tiesiog nerandate kitų jo tekstų – tikėtina, kad straipsnyje pateikta netikra informacija“. Trečias metodas – straipsnyje pasitelkiamų šaltinių ir citatų patikra. Vaizdo įrašė nurodoma, kad „jei tekste cituojami šaltiniai yra anoniminiai arba jų apskritai nėra, greičiausiai jūs skaitote netikrą naujieną“. „Prieš dalindamiesi straipsniu būtinai perskaitykite jį visą. Teksto antraštė gali būti sukurta tik tam, kad skatintų dalijimąsi. Antraštė gali neatitikti straipsnio. Straipsnyje pateikti faktai gali būti iškreipti, pristatomi įvykiai pasenę. Jei įvykis tikras, greičiausiai apie jį parašys ir pagrindiniai naujienų portalai ir leidiniai“. Vaizdo įrašė teigiama, kad atpažinę netikras naujienas, žmonės turėtų informuoti socialinių tinklų administraciją ir skatinamas visuomenės pastabumas bei atidumas netikros informacijos sklaidai (Nepatogus kinas, 2020).

Kitas, socialiniame tinkle „Facebook“ rastas gerosios praktikos pavyzdys – 2020 m. birželio 30 d. Europos Parlamento biuro Lietuvoje pavišintas Europos Parlamento tyrimų tarnybos sukurtas vaizdo įrašas, kuriame pateikti aštuoni žingsniai ir metodai kaip atpažinti netikras naujienas (2.3 pav.).

2.3 pav. Netikrų naujienų atpažinimo žingsniai (Europos Parlamento biuras Lietuvoje, 2020)

Vaizdo įrašė pirmiausia siūloma patikrinti pranešimo turinį, teigiama, kad patikimos žiniasklaidos priemonės vienašales nuomones skelbia komentarų skiltyse, o ne naujienų straipsniuose. Antras žingsnis – pasidomėti žiniasklaidos priemone, atpažinti ar žiniasklaidos priemonė yra žinoma žmogui, pasidomėti ką rašo kiti (patikimi) šaltiniai. Trečias žingsnis – pasidomėti autoriumi, teigiama, kad jei autoriaus vardas išgalvotas (ar neskelbiamas), tikėtina, kad ir visa kita bus suklastota. Ketvirtas žingsnis nurodo tikrinti šaltinius, teigiama, kad jei istorijoje minimi anoniminiai šaltiniai (arba jais apskritai nesiremiama), ji gali būti suklastota. Penktame žingsnyje siūloma patikrinti nuotraukas, nurodoma, kad atlikus atvirkštinio vaizdo paiešką galima sužinoti, ar anksčiau jis nebuvo naudojamas kitame kontekste. Šeštame žingsnyje duodamas patarimas – pagalvoti prieš dalijantis, nes istorija gali būti iškraipyta, o jeigu įvykis tikras, apie jį tikrai parašys patikima žiniasklaidos priemonė. Septintame žingsnyje siūloma nepamiršti savo pačių subjektyvumo, teigiama, kad kartais istorija tiesiog per gera, kad galėtų būti tiesa, siūloma istoriją palyginti su patikimais šaltiniais. Aštuntame žingsnyje visuomenei duodamas pasiūlymas prisijungti prie mitų griovėjų ir domėtis naujausiomis dezinformatorių gudrybėmis ir jų naudojamais siužetais (Europos Parlamento biuras Lietuvoje, 2020).

Socialiniame tinkle „Facebook“ taip pat galima rasti vaizdinės medžiagos – informacinių plakatų, kuriuose pateikti netikrų naujienų ir klaidingos informacijos atpažinimo būdai. 2020 m. lapkričio 19 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija paskelbė įrašą, kuriame išdėstytos pagrindinės taisyklės, kurios padeda atskirti patikimą informaciją nuo melagingos (žr. 2.4 pav.).

2.4 pav. Kaip nepasiduoti klaidinančiai informacijai socialiniuose tinkluose?

(Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, 2020)

Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos (2020) teigimu, „dezinformacija yra dar vienas virusas, su kuriuo pandemijos metu susiduria pasaulis“ ir nurodo, kad „Lietuvoje taip pat buvo pastebėtas melagingą informaciją apie koronavirusą skleidžiančių kanalų suaktyvėjimas“. Dėl šių priežasčių Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija su savo socialinio tinklo

„Facebook“ sekėjais pasidalino keturiomis pagrindinėmis taisyklėmis. Pirma taisyklė – kritiškai vertinti pateikiamą informaciją, antra – tikrinti informacijos šaltinius, trečia – vadovautis oficialių institucijų pateikiama informacija, ketvirta – atsakingai dalytis naujienomis.

Prie šių taisyklių prisideda ir Valstybės saugumo departamentas (2021), jų 2021 m. kovo 5 d. paskelbtame įrašė galima susipažinti su klaidingos informacijos atpažinimo bei vertinimo etapais (žr. 2.5 pav.).

TIKĖTINA, KAD SKAITOTE MELAGIENĄ	KĄ DARYTI
Skelbiama sensacinga žinutė.	Neskubėkite dalintis.
Daug emocijų, bet mažai faktų.	Patikrinkite informaciją keliuose šaltiniuose.
Informaciją skelbia jums nepažįstamas ar mažai žinoma asmuo.	Neatidarykite priedų ir nuorodų, jei neįtikėtina istorija jus pasiekė el. laišku ar trumpąja žinute telefone.
Naujienos nekomentuoja pagrindiniai žiniasklaidos kanalai.	Sustiprinkite savo tinklų saugumą.

Šaltinis: Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas 2021

2.5 pav. Kaip atpažinti melagienas ir ką daryti susidūrus? (Valstybės saugumo departamentas, 2021)

Informaciniame plakate teigiama, kad jei gautoje informacijoje skelbiama sensacinga žinutė, daug emocijų, bet mažai faktų, ar informaciją skelbia nepažįstamas / mažai žinomas asmuo, o naujienos nekomentuoja pagrindiniai žiniasklaidos kanalai, tikėtina, kad skaitoma informacija yra netikra. Valstybės saugumo departamentas (2021), kaip ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, siūlo neskubėti dalintis nepatikrinta informacija, gautą informaciją patikrinti keliuose šaltiniuose. Taip pat, nurodo neatidaryti priedų ir nuorodų, jei informacija asmenį pasiekė el. paštu ar telefono žinute, rekomenduoja sustiprinti savo tinklų saugumą.

Atlikus teorinės literatūros analizės metu išskirtų netikrų naujienų atpažinimo kriterijų ir empirinio tyrimo metu gautų duomenų lyginamąją analizę, buvo išskirti aštuoni pagrindiniai netikrų naujienų atpažinimo kriterijai: satyrinis ar humoristinis turinys; informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas; pranešimo autoriaus patikimumas; pranešimo turinio ir antraštės ryšys; šališkas / emociingas pranešimo turinys; pranešimo laikas, tikslai ir motyvai; faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose; atidumas detalėms ir kritinis mąstymas. Siekiant palyginti išskirtus kriterijus su gerosios praktikos pavyzdžiuose išskirtais netikrų naujienų atpažinimo kriterijais atlikta lyginamoji analizė (žr. 2.2 lentelę).

2.2 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo kriterijų palyginimas

Netikrų naujienų atpažinimo kriterijai	Netikrų naujienų atpažinimo kriterijai gerosios praktikos pavyzdžiuose
Satyrinis ar humoristinis turinys	Kritiškai vertinti visą informaciją (CRI, 2021). Kritiškai vertinti pateikiamą informaciją (Sveikatos apsaugos ministerija, 2020).
Informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas	Tikrinti šaltinį, patikrinti ar nėra daugiau panašių svetainių, peržiūrėti, ar šaltinis yra patikimas ir gerai žinomas (CRI, 2021). Naujienos šaltinio patikra, kritiškai vertinti, jei prie šaltinio pateikiama mažai informacijos (Nepatogus kinas, 2020). Pasidomėti žiniasklaidos priemone, atpažinti, ar žiniasklaidos priemonė yra žinoma žmogui, pasidomėti ką rašo kiti (patikimi) šaltiniai (Europos Parlamento biuras Lietuvoje, 2020). Patikrinti ar informaciją skelbia pažįstamas / gerai žinomas asmuo (Valstybės saugumo departamentas, 2021).
Pranešimo autoriaus patikimumas	Tikrinti informacijos skleidėjus, patikrinti, ar autorius nėra išgalvotas žmogus (CRI, 2021). Straipsnio autoriaus patikra, patikrinti, ar straipsnio autorius iš tikrųjų egzistuoja (Nepatogus kinas, 2020). Pasidomėti autoriumi, ar jo vardas nėra išgalvotas, ar autorius egzistuoja (Europos Parlamento biuras Lietuvoje, 2020).
Pranešimo turinio ir antraštės ryšys	Naujienos šaltinio patikra, stebėti ar aprašyme nėra vartojama itin dramatiška kalba. Teksto antraštė gali būti sukurta tik tam, kad skatintų dalijimąsi. Antraštė gali neatitikti straipsnio. (Nepatogus kinas, 2020).
Šališkas / emociingas pranešimo turinys	Tikrinti tekstą, atkreipti dėmesį į tai, ar išsireikšimai nėra pernelyg perspausti, sutirštintos pranešimų spalvos, pavyzdžiui, kai bandoma manipuliuoti skaitytojo emocijomis. Tikrinti vaizdinę informaciją, atsižvelgti į tai, ar vaizdai atspindi straipsnyje pateiktą informaciją, nes netikrų naujienų pranešimuose dažnai pateikiamos asociatyvios nuotraukos ar nuotraukų koliažai, kurie neturi nieko bendro su pateikta naujiena (CRI, 2021). Informacijos patikra, sužinoję informaciją, kuri sukelia didesnes emocijas, reikia neskubėti dalintis jomis socialiniuose tinkluose (Vilniaus universitetas, 2021). Patikrinti pranešimo turinį, patikimos žiniasklaidos priemonės vienašales nuomones skelbia komentarų skiltyse, o ne naujienų straipsniuose (Europos Parlamento biuras Lietuvoje, 2020). Patikrinti, ar gautoje informacijoje skelbiama sensacinga žinutė, daug emocijų, bet mažai faktų (Valstybės saugumo departamentas, 2021).
Pranešimo laikas, tikslai ir motyvai	–
Faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose	Tikrinti tekstą, peržiūrėti, ar teksto autorius kažkuo remiasi. Tikrinti vaizdinę informaciją, išsiaiškinti ar vaizdai neredaguoti ir peržiūrėti ar vaizdai nebuvo naudoti anksčiau (CRI, 2021). Informacijos patikra, būtina patikimuose šaltiniuose patikrinti ar gauta informacija yra tiesa (Vilniaus universitetas, 2021). Šaltinio patikra, palyginti, kaip ta pati naujiena pateikiama kituose informacijos šaltiniuose. Straipsnyje pasitelkiamų šaltinių ir citatų patikra, patikrinti, ar cituojami šaltiniai nėra anoniminiai, ar jie apskritai yra (Nepatogus kinas, 2020). Tikrinti šaltinius, peržiūrėti, ar nesinaudojama anoniminiais šaltiniais. Patikrinti nuotraukas atliekant atvirkštinio vaizdo paiešką. Jei įvykis tikras, apie jį parašys patikima žiniasklaidos priemonė, palyginti istoriją su patikimais šaltiniais (Europos Parlamento biuras Lietuvoje, 2020). Tikrinti informacijos šaltinius (Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, 2020). Patikrinti, ar naujieną komentuoja pagrindiniai žiniasklaidos kanalai (Valstybės saugumo departamentas, 2021).
Atidumas detalėms ir kritinis mąstymas	Tikrinti tekstą, pasižiūrėti ar nėra gramatinių bei stiliaus klaidų. Tikrinti informacijos skleidėjus, pasižiūrėti ar naujienos pranešimo nuorodą viešina tik tikri vartotojai ar ir „botai“. Raportuoti visas aptiktas netikras naujienas, pranešti apie rastas netikras naujienas žurnalistams ir faktų tikrintojams (CRI, 2021). Pastabumas ir atidumas, atidžiai stebėkite informacijos sklaidą internete (Nepatogus kinas, 2020). Pagalvoti prieš dalijantis, kovoti prieš dezinformaciją (Europos Parlamento biuras Lietuvoje, 2020). Kritiškai vertinti pateikiamą informaciją, vadovautis oficialių institucijų pateikiama informacija ir atsakingai dalytis naujienomis (Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija, 2020).

2.2 lentelėje matoma, kad internete paskelbtuose gerosios netikrų naujienų atpažinimo praktikos pavyzdžiuose, daugiausiai dėmesio skiriama šaltinio / interneto svetainės, šališko ir emociingo turinio patikrai, faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumui bei analogiškos informacijos patikimuose žiniasklaidos portaluose patikrai bei atidumui detalėms ir kritiniam

mąstymui. Gerosios praktikos pavyzdžiuose galima rasti informacijos apie informacijos šaltinio autoriaus tikrinimą ir pranešimo bei antraštės ryšį. Pavyzdžiuose informacijos apie tai, kad gauta informacija gali būti satyriškas ar humoristinis turinys pateikiama nedaug, neminama gautos informacijos laiko, tikslų ir motyvų svarba.

Atlikus gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizę, galima daryti išvadą, kad internete pateikiamoje vaizdinėje informacijoje dažniausiai dalijamasi netikrų naujienų atpažinimo kriterijais, žingsniais ar metodais, tačiau informacijos apie netikrų naujienų tipus arba atpažinimą palengvinančias priemones nedaug.

Apibendrinant iš empirinio tyrimo gautus duomenis galima teigti, kad teorinės literatūros analizės metu išskirti netikrų naujienų sampratos apibrėžimai naudojami ir ekspertų profesinėje veikloje. Palyginus gautus duomenis galima teigti, kad netikros naujienos yra kompleksinis socialinis reiškiny, kai įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipulytyvi, paveiki, klaidinanti informacija, tekstiniu, vaizdiniu, grafiniu, garsiniu arba tiesioginiu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas.

Atlikus teorinės literatūros analizės metu išskirtų netikrų naujienų tipų ir ekspertų pateiktų duomenų lyginamąją analizę, galima teigti, kad pagrindiniai netikrų naujienų atpažinimo tipai yra satyra ar parodija, klaidinantis / šališkas turinys, „melaginga užuomazga“, suklastotas turinys, klaidingas ryšys, klaidingas kontekstas, manipulyuojantis turinys, pakartotinai panaudotas turinys, propaganda ir sąmokslų teorijos. Atlikus ekspertų pateiktų duomenų analizę ir palyginimą su teorinės literatūros analizės metu pateiktais duomenimis, galima teigti, kad ekspertai savo profesinėje veikloje naudoja tuos pačius, arba panašius kriterijus ir procedūras.

Atlikus teorinės literatūros analizės metu išskirtų netikrų naujienų atpažinimo kriterijų analizę ir gautus duomenis palyginus su empirinio tyrimo metu gautais ekspertų duomenimis, pagrindiniai aštuoni netikrų naujienų atpažinimo kriterijai yra satyrinis ar humoristinis turinys; informacijos šaltinio/interneto svetainės patikimumas; pranešimo autoriaus patikimumas; pranešimo turinio ir antraštės ryšys; šališkas / emociingas pranešimo turinys; pranešimo laikas, tikslai ir motyvai; faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose; atidumas detalėms ir kritinis mąstymas. Remiantis teorinės literatūros analizės metu analizuotomis mokslininkų mintimis ir ekspertų duomenimis, galima teigti, kad netikrų naujienų atpažinimo kriterijai gali padėti atpažinti netikras naujienas informaciniame lauke.

Siekiant atlikti išsamią informacijos analizę gali būti naudojamos įvairios savarankiško vertinimo ir išmaniosios priemonės. Informacijos vertinimą gali palengvinti vaizdų paieškos ir geolokacijos – geografinės vietos nustatymo įrankiai, interneto svetainių ir socialinių tinklų analizės platformos bei interneto naršyklių įskiepiai, tačiau, siekiant atpažinti netikras naujienas, nepaprastai svarbus savarankiškas informacijos stebėjimas ir vertinimas.

Empirinio tyrimo interviu gautų duomenų analizės metu nustatyta, kad ekspertai vertindami informaciją dažniausiai naudojami penkių žingsnių sistema: 1) informacinio lauko stebėjimas, potencialių, netikrų naujienų platintojų sekimas; 2) potencialiai netikros informacijos patikra remiantis netikrų naujienų atpažinimo kriterijais; 3) netikrų naujienų ir klaidingos informacijos analizė bei ekspertų vertinimas; 4) netikros naujienos poveikio / efekto vertinimas; 5) atsakomųjų veiksnių plano kūrimas ir vykdymas (straipsniai, reportažai, televizijos laidos ir kt.).

Remiantis ekspertų pateiktais duomenimis, galima teigti, kad kovoti su netikromis naujienomis reikia kompleksiskai, tai reiškia, kad su neteisinga informacija turi kovoti ne tik valstybinės organizacijos bei žiniasklaida, bet ir nevyriausybinės organizacijos. Siekiant supažindinti visuomenę su netikrų naujienų problema ir jos sprendimo būdais, turėtų būti skatinamas įvairaus amžiaus grupių informacinis, medijų ir kibernetinis raštingumas. Šis kompleksiškas procesas turėtų būti vykdomas etiškai ir atsargiai, nes grubus ir neatsakingas švietimas gali skatinti visuomenės skepticizmą. Atlikus gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizę ir empirinio tyrimo metu gautų duomenų palyginimą paaiškėjo, kad internete pateikiamoje vaizdinėje informacijoje daugiau dėmesio skiriama visuomenės supažindinimui su nepatikimais informacijos šaltiniais ir turinio patikra, tačiau neatkreipiamas dėmesys, kad pateikta informacija gali būti satyrinė, o taip pat, pavyzdžiuose neperteikiama gautos informacijos laiko, tikslų ir motyvų svarba. Gerosios praktikos pavyzdžiuose dažniau dalinamasi netikrų naujienų atpažinimo kriterijais, žingsniais ar metodais, tačiau informacijos apie netikrų naujienų tipus arba atpažinimą palengvinančias priemones nedaug.

Remiantis teorinės literatūros analizės, empirinio tyrimo duomenų analizės ir gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizės metu gautais duomenimis bei išskirtais pagrindiniais netikrų naujienų atpažinimo tipais, kriterijais, priemonėmis ir metodais bus sukurta praktinė metodika, kurios naudojimas visuomenės ugdymo bei švietimo procese skatins visuomenės informacijos raštingumą ir padės įvertinti gautos informacijos patikimumą.

3. NETIKRŲ NAUJIENŲ ATPAŽINIMO METODIKA

Mokslinėje literatūroje bei visuomenei pateikiamose masinės informacijos priemonėse gausu įvairių netikrų naujienų atpažinimo kriterijų ir procedūrų, tačiau jų pateikimo įvairovė bei abstraktumas daro neigiamą įtaką jų praktiniam kokybiškam panaudojimui. Atlikus teorinę mokslinės literatūros analizę, empirinio tyrimo interviu metu gautų duomenų analizę ir gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizę pastebėta, kad didelė dalis visuomenės pasitiki savo informaciniu raštingumu ir pervertina savo gebėjimą atskirti tikslią informaciją nuo netikrų naujienų pranešimų. Žmonės įsitikinę, kad informacijos sraute gali pastebėti netikras naujienas bei atsirinkti patikimą informaciją. Netikros naujienos informacinėje erdvėje kelia sumaištį, skatina nepasitikėjimą ne tik valstybinėmis institucijomis, bet ir kitais visuomenės nariais, artimaisiais. Dezinformacija žmonėms sukuria jausmą, jog jie supranta dalykus, kurių iš tiesų nesupranta, žmonės vertindami situaciją pagal klaidingą informaciją, tai daro iškreiptai ir priima neteisingus sprendimus, netiki tikrais ekspertais, daro savo prielaidas, imasi veiksmų, kurie gali būti pavojingi gyvybei.

Visuomenės informavimas ir informacinio raštingumo ugdymas yra problemiškas klausimas, nes neretai, informacija apie netikrų naujienų atpažinimą bei klaidingų žinių demaskavimą, nepasiekia tos auditorijos, kuri linkusi tikėti tokia informacija. Žiniasklaida, kuri dažniausiai užsiima informacinio raštingumo ugdymu, kreipiasi į žmones, kurie jau skaito patikimas naujienas. Netikrų naujienų demaskavimas bei informacinio raštingumo ugdymas turėtų būti delikatus, visuomenės informavimas turi būti atliekamas etiškai, nevadinant žmonių kvailiais, melagiais ar neišmanėliais, nes grubiai pateikti faktiniai įrodymai gali juos paversti skeptikais.

Kova su dezinformacija ir netikromis naujienomis turi būti kompleksiška, tai reiškia, kad su neteisinga informacija turi kovoti ne tik valstybinės organizacijos bei žiniasklaida, bet ir nevyriausybinės organizacijos, savarankiški piliečiai. Siekiant supažindinti visuomenę su netikrų naujienų problema ir jos sprendimo būdais, turėtų būti skatinamas įvairaus amžiaus grupių informacinis, medijų ir kibernetinis raštingumas.

Lietuvių kalbos žodyne (1941) rašoma, kad metodika yra priemonė „skirta praktiniam ko nors vykdymui“ ir apibrėžiama, kaip „visuma būdų bei taisyklių kokiam nors darbui ar veiksmui atlikti“. Siekiant skatinti savarankišką piliečių informacinį raštingumą ir padėti kompleksiskam įvairių valstybinių institucijų bei nevyriausybinių organizacijų informacinio raštingumo skatinimui, atlikus teorinę mokslinės literatūros analizę, empirinio tyrimo interviu metu gautų duomenų analizę ir gerosios praktikos pavyzdžių turinio analizę, sukurta netikrų naujienų atpažinimo metodika (žr. 3.1 lentelę).

3.1 lentelė. Netikrų naujienų atpažinimo metodika

Kriterijus	Patikros žingsniai
Informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas	<ul style="list-style-type: none"> Įdiegti į savo naršykles įskiepius, kurie pateikia vertinimą apie svetainės patikimumą, pavyzdžiui „NewsGuard“, „McAfee“. Patikrinti svetainės adresą, peržiūrėti, ar neimituojamas originalios, patikimos svetainės adresas. Įvertinti, ar svetainė yra žinoma, autoritetinga. Peržiūrėti svetainėje pateiktą kontaktinę informaciją, patikrinti, ar galima susisiekti su redakcija, pranešti apie klaidą ar parašyti skundą. Jei informacija pateikta socialinio tinklo paskyroje, patikrinti, kas publikuoja informaciją, ar pateikiami tikri kontaktai, ar galima susisiekti su paskyros savininkais. Patikrinti, ar faktų tikrintojai nėra parašę, jog svetainė yra nepatikima, pavyzdžiui interneto svetainėse „Demaskuok“, „EUvsDisinfo“, socialinio tinklo „Facebook“ paskyroje „Trolių medžiotojai“.
Pranešimo autoriaus patikimumas	<ul style="list-style-type: none"> Peržiūrėti, ar prie gautos informacijos pateikiama informacija apie autorių, turinio kūrėjo vardas, pavardė, kontaktai. Atlikti autoriaus paiešką, patikrinti, ar autorius yra realus, egzistuojantis žmogus. Įvertinti, ar autorius yra autoritetingas ir anksčiau neskelbė klaidinančios informacijos. Patikrinti anksčiau publikuotą to paties autoriaus turinį, peržvelgti komentarus, peržiūrėti, ar faktų tikrintojai nėra pažymėję autoriaus, kaip nepatikimo.
Pranešimo antraštės ir turinio ryšys	<ul style="list-style-type: none"> Įvertinti pranešimo antraštės aiškumą ir informatyvumą. Nustatyti, ar antraštė nėra sensacinga, ar nėra hiperbolizuojama tema. Križiškai įvertinti, ar pranešimo antraštė nekelia perdėtai teigiamų arba neigiamų emocijų, neskatina dalintis nepatikrinus pranešimo turinio. Perskaičius / peržiūrėjus / perklausius visą gautą informaciją, nustatyti, ar pranešimo antraštė / pavadinimas siejasi su pateikta informacija.
Satyrinis ar humoristinis turinys	<ul style="list-style-type: none"> Križiškai įvertinti pranešimo turinį, nustatyti, ar pateikta informacija nekelia juoko, nėra ironiška, neturi absurdo elementų, kurie leistų aiškiai suprasti, kad pateikta informacija yra humoristinis turinys. Peržiūrėti, ar tokiu būdu nėra aiškiai reklamuojamas koks nors produktas, ar tai nėra komercinis triukas.
Šališkas / emociingas pranešimo turinys	<ul style="list-style-type: none"> Įvertinti gautos informacijos turinį ir nustatyti, ar išsireiškimai nėra pernelyg perspausti, kategoriški, ar nesutirštintos spalvos, ar nebandoma sukelti emocijų, nemanipuliuojama informacijos gavėjo emocijomis. Įvertinti, ar gauta informacija / pamatytas naujienų pranešimas, padarė įtaką jūsų nuomonei ar įsitikinimams. Peržiūrėti, ar gauta informacija nėra pagrįsta tik emociingais pasisakymais, ar pateikta informaciją pagrindžiančių faktų. Įvertinti, ar pateikiama informacija nėra šališka, ar atskirtos nuomonės nuo faktų. Peržiūrėti, ar aiškiai pažymėtas remiamas / finansuojamas turinys, reklamos.
Faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose	<ul style="list-style-type: none"> Patikrinti faktus ir nustatyti, ar jie yra teisingi. Peržiūrėti, ar remiamasi keliais šaltiniais, skirtingomis nuomonėmis. Įvertinti šaltinių patikimumą, peržiūrėti, ar jie pateikti šalia gautos informacijos. Peržiūrėti, ar šaltiniai neiškraipomi ir informacija perteikiama teisingai, nustatyti, ar cituojami šaltiniai nėra anoniminiai. Patikrinti naudojamų vaizdų ir žodžių kultūrinės reikšmės, nustatyti koreliaciją su ankstesne medžiaga, kitais šaltiniais. Įvertinti vaizdinę informaciją, išsiaiškinti, ar vaizdai neredaguoti, peržiūrėti, ar vaizdai nebuvo naudoti anksčiau. Įdiegti į savo naršykles įskiepius, kurie tikrina vaizdinę informaciją, pavyzdžiui, „InVID“. Patikrinti nuotraukas atliekant atvirkštinio vaizdo paiešką „Google Reverse Image Search“ ir geolokaciją „Google Maps“. Peržiūrėti kitus patikimus šaltinius, patikrinti, ar tą pačią informaciją pranešė skirtingos patikimos žiniasklaidos priemonės.
Pranešimo laikas, tikslai ir motyvai	<ul style="list-style-type: none"> Įvertinti informacinę aplinką, susieti gautą naujieną su dabarties įvykiais, nustatyti, ar naujiena nėra paskleista tokiu metu, kai visuomenėje eskaluojamos jautrios temos. Jei naujiena siejasi su praeities įvykiais, patikrinti istorinį kontekstą. Nustatyti, ar pranešime nėra remiamasi iškraipytais praeities įvykiais, istoriniais faktais. Paieškos sistemose peržiūrėti, ar naujiena nėra sena, ar paskelbta pakartotinai. Nustatyti pranešimo tikslus, patikrinti, ar pranešime nėra naudojamas vienas naratyvas siekiant konkretaus tikslo. Įvertinti, ar informacija gali daryti neigiamą poveikį tikslinei auditorijai, kokių rezultatų siekiama, nustatyti, ar informacija yra paveiki ir veiksminga. Peržiūrėti atsiliepimus, komentarus ir įvertinti, ar informacija kelia susipriešinimą, kiršina visuomenę.

Kriterijus	Patikros žingsniai
Atidumas detalėms ir kritinis mąstymas	<ul style="list-style-type: none"> • Atidžiai peržiūrėti informaciją, įvertinti turinio kokybę, patikrinti, ar tekste nėra gramatinių ir stiliaus klaidų, ar reportažas parengtas profesionaliai, naudojant kokybišką techniką. • Įvertinti, ar informacija dalinasi patikimi informacijos sklaidėjai, autoritetingi asmenys. Patikrinti, ar informacija nėra sklaidžiama pasitelkiant „botus“ ir algoritmus, tam skirtose svetainėse, pavyzdžiui, „Botometer“ ir „SparkToro“. • Kritiškai įvertinti informaciją, atidžiai atkreipti dėmesį į visas detales, suprasti šalies, tarptautinį ir istorinį kontekstą. • Nustatyti, ar informacija logiška, ar neskatina keisti pamatinių vertybių, ar nekursto neapykantos.

Pasitelkiant 3.1 lentelėje pateiktą metodiką, galima įvertinti gautą informaciją, pavyzdžiui, žiniasklaidos straipsnius, naujienų pranešimus, socialinių tinklų įrašus ar vaizdinę medžiagą ir nustatyti jos patikimumą.

Visą metodikoje pateiktą netikrų naujienų atpažinimo procesą, pagal išskirtus netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, iš eilės galima suskirstyti į aštuonis etapus. Metodikoje pateiktos specifinės priemonės ir konkretūs praktiniai patarimai, kurie palengvina netikrų naujienų atpažinimo procesą. Daugelis metodikoje pateiktų veiksmų, kuriuos atliekant įvertinamas informacijos patikimumas, gali būti atlikti tik savarankiškos informacijos analizės metu, pavyzdžiui kriterijus „Pranešimo antraštės ir turinio ryšys“ siūlo įvertinti pranešimo antraštės aiškumą ir informatyvumą, tai reiškia, reikalauja subjektyvaus požiūrio ir kritiško mąstymo.

Atsižvelgiant į tai, kad mokslininkų ir ekspertų teigimu, visuomenei trūksta informacinio raštingumo įgūdžių, šią netikrų naujienų atpažinimo metodiką rekomenduojama naudoti visuomenės informacinio raštingumo ugdymo bei įvairaus amžiaus grupių švietimo procese. Metodika gali būti vaizdiniu (plakatas, vaizdo įrašas), ar interaktyviu (klausimynas internete) būdu pateikta bibliotekose, naudojama bendrojo lavinimo įstaigose, aukštosiose mokyklose ir trečiojo amžiaus universitetuose, o taip pat, žiniasklaidos priemonėse, kaip pagalbinė informacinio raštingumo ugdymo priemonė.

Atsižvelgiant į šiais laikais aktualią netikrų naujienų ir klaidingos informacijos problemą, netikrų naujienų atpažinimo metodika yra puiki priemonė, kuri gali būti naudojama siekiant atpažinti netikras naujienas ir skatinant visuomenės informacinį raštingumą.

IŠVADOS

1. Atlikus mokslinės literatūros ir gerosios patirties analizę nustatyta netikrų naujienų apibrėžtis, išskirti netikrų naujienų tipai ir sklaidos kanalai bei išgryninti netikrų naujienų atrankos kriterijai. Remiantis moksline literatūra ir gerosios patirties pavyzdžiais apibrėžta, kad netikros naujienos yra įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipuliatyvi, paveiki, klaidinanti informacija, kuri tekstiniu, vaizdiniu arba grafiniu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas. Taip pat nustatyta, kad netikros naujienos yra glaudžiai susijusios su dezinformacija, propaganda ir informaciniu karu, nes yra tam tikra šių reiškinių forma ir siekia bendro tikslo – paveikti žmogaus nuomonę, įsitikinimus ir elgesį. Pagal mokslinės literatūros ir gerosios patirties pavyzdžių analizės rezultatus nustatyta, kad netikras naujienas galima skirstyti į septynis tipus. Literatūros analizė parodė, kad netikrų naujienų sklaidai yra pasitelkiami įvairūs komunikacijos kanalai – netikros naujienos skleidžiamos internetu, tam naudojami įvairūs internetinės žiniasklaidos portalai, socialiniai tinklai ar elektroninis paštas, rečiau, radijas ir televizija, nes šiuose informacijos sklaidos kanaluose faktai yra tikrinami įdėmiau. Remiantis moksline literatūra ir gerosios patirties pavyzdžiais nustatyta, kad netikrų naujienų atpažinimo kriterijai yra: informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas, pranešimo data ir laikas, pranešimo autoriaus patikimumas, pranešimo turinio ir antraštės ryšys, šališkas pranešimo turinys, pranešimo emocinis fonas, pranešimo tikslai ir motyvai, faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, satyra ir humoras, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose, atidumas detalėms ir kritinis mąstymas.
2. Apibendrinus empirinio tyrimo rezultatus paaiškėjo, kad teorinės literatūros analizės metu išskirtą netikrų naujienų terminą galima papildyti ir netikras naujienas apibrėžti kaip kompleksinį socialinį reiškinį, kai įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, manipuliatyvi, paveiki, klaidinanti informacija, tekstiniu, vaizdiniu, grafiniu, garsiniu arba tiesioginiu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas. Empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad teorinės literatūros analizės metu išskirtų netikrų naujienų tipų sąrašą galima papildyti ir į jį įtraukti tokius tipus kaip pakartotinai panaudotas turinys, propaganda ir sąmokslo teorijos. Dėl šios priežasties nustatyta, kad pagrindiniai netikrų naujienų atpažinimo tipai yra satyra ar parodija, klaidinantis / šališkas turinys, „melaginga užuomazga“, suklastotas turinys, klaidingas ryšys, klaidingas kontekstas, manipuliuojantis turinys, pakartotinai panaudotas turinys, propaganda ir sąmokslo teorijos. Palyginus mokslinės literatūros analizės metu išskirtus netikrų naujienų atpažinimo kriterijus su empirinio tyrimo rezultatais nustatyti pagrindiniai netikrų naujienų atpažinimo kriterijai: satyrinis ar humoristinis turinys; informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas; pranešimo autoriaus patikimumas; pranešimo turinio ir antraštės ryšys; šališkas /

emocingas pranešimo turinys; pranešimo laikas, tikslai ir motyvai; faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose; atidumas detalėms ir kritinis mąstymas. Empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad informacinės erdvės stebėsenai ir gautos informacijos vertinimui gali padėti penkių žingsnių sistema: 1) informacinio lauko stebėjimas, potencialių, netikrų naujienų platintojų sekimas; 2) potencialiai netikros informacijos patikra remiantis netikrų naujienų atpažinimo kriterijais; 3) netikrų naujienų ir klaidingos informacijos analizė bei ekspertų vertinimas; 4) netikros naujienos poveikio / efekto vertinimas; 5) atsakomųjų veiksmų plano kūrimas ir vykdymas (straipsniai, reportažai, televizijos laidos ir kt.). Empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad atliekant išsamią informacijos analizę galima naudoti įvairias savarankiško vertinimo ir išmaniąsias priemones. Informacijos vertinimą gali palengvinti vaizdų paieškos ir geolokacijos – geografinės vietos nustatymo įrankiai, interneto svetainių ir socialinių tinklų analizės platformos bei interneto naršyklių įskiepiai, tačiau, siekiant atpažinti netikras naujienas, svarbus savarankiškas informacijos stebėjimas ir vertinimas.

3. Atlikus teorinės analizės ir empirinio tyrimo rezultatų sąsajų analizę, pagal mokslinės literatūros ir empirinio tyrimo analizės metu išskirtus pagrindinius netikrų naujienų atpažinimo kriterijus, buvo sukurta netikrų naujienų atpažinimo metodika, kurioje išskirti pagrindiniai informacijos patikros žingsniai. Visuomenės informacinio raštingumo ugdymas yra pagrindinis veiksnys siekiant kompleksiskai spręsti netikrų naujienų ir dezinformacijos problemą, dėl to netikrų naujienų atpažinimo metodiką galima naudoti bibliotekose, bendrojo lavinimo įstaigose, aukštosiose mokyklose, trečiojo amžiaus universitetuose ir žiniasklaidos kanaluose kaip pagalbines informacinio raštingumo ugdymo priemones skirtą informacijos patikrai.

LITERATŪRA IR KITI INFORMACIJOS ŠALTINIAI

1. Atodiresei, C. S., Tănăselea, A., & Iftene, A. (2018). Identifying fake news and fake users on Twitter. *Procedia Computer Science*, 126, 451-461.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050918312559>
2. Balčytienė, A. (2000). *Žiniasklaidos tekstai*. Kaunas: VDU.
<http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/balcytiene.pdf>
3. Bentzen, N. (2019). Online disinformation and the EU's response. *European Parliamentary Research Service, February*.
https://www.staten-generaal.nl/eu/documenteu/pe_620230_briefing_van_het/f=/vkord3m7svx0.pdf
4. Berelson B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. The Free Press: New York.
[https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkpozje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1417458](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkpozje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1417458)
5. Blok, A., Carlsen, H. B., & Demant, J. (2018). Redaktørernes forord. *Dansk Sociologi*, 29(1), 5-13. <https://rauli.cbs.dk/index.php/danksociologi/article/download/5721/6369>
6. Botei, M. (2017). Misinformation with fake news. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series VII: Social Sciences and Law*, 10(2), 133-140.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=616603>
7. Buinauskas, D., Keršanskas, V., & Kasčiūnas, L. (2016). Propagandos tyrimo modelis Rusijos propagandai Lietuvoje analizuoti. *Politologija*, 83(3), 3-40.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=521097>
8. Burkhardt, J. M. (2017). History of fake news. *Library Technology Reports*, 53(8), 5-9.
<https://journals.ala.org/index.php/ltr/article/view/6497>
9. Burneikienė, G., Dirvonaitė, D., & Urbonas, J. V. (1997). *Žurnalistikos enciklopedija. Vilnius: Pradai*.
10. Cheng, Y., & Chen, Z. F. (2020). The influence of presumed fake news influence: examining public support for corporate corrective response, media literacy interventions, and governmental regulation. *Mass Communication and Society*, 23(5), 705-729.
https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15205436.2020.1750656?casa_token=egtY28D0dgEAAAAA:Ecwfx0CbeEZoez0zjZ-5ZQb2ZOi37622G03z1qpWNwHhPIO4uLmLTviDURr_odoiSfi1KN4-N2Y
11. Christov, A. (2018). ECONOMIC EFFECTS OF THE FAKE NEWS ON COMPANIES AND THE NEED OF NEW PR STRATEGIES. *Journal of Sustainable Development*, 8(20), 41-49.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=714176>

12. El Rayess, M., Chebl, C., Mhanna, J., & Hage, R. M. (2018). Fake news judgement. *Reference Services Review*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/RSR-07-2017-0027/full/html>
13. Fang, Y., Gao, J., Huang, C., Peng, H., & Wu, R. (2019). Self multi-head attention-based convolutional neural networks for fake news detection. *PloS one*, 14(9). <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0222713>
14. Freeze, M., Baumgartner, M., Bruno, P., Gunderson, J. R., Olin, J., Ross, M. Q., & Szafran, J. (2020). Fake claims of fake news: political misinformation, warnings, and the tainted truth Effect. *Political Behavior*, 1-33. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11109-020-09597-3.pdf>
15. Gaižauskaitė, I., & Valavičienė, N. (2016). *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16724/9789955302056.pdf?sequence=1>
16. Gelfert, A. (2018). Fake news: A definition. *Informal Logic*, 38(1), 84-117. <https://www.erudit.org/en/journals/informallogic/1900-v1-n1-informallogic04379/1057034ar/abstract/>
17. Hunt, D., Robertson, D., & Pow, A. (2018). The counselor's role in the age of social media and fake news. *Journal of Creativity in Mental Health*, 13(4), 405-417. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15401383.2018.1462748?casa_token=b6OnOZR8cW8AAAAA:bOuUffZ6TrrYf4zNtJfCrflL8bnbXghgmV3QP1hSm3m-ufhVhGHp5ya6dneAwmV4_yMMehYgOPnY
18. Ishida, Y., & Kuraya, S. (2018). Fake news and its credibility evaluation by dynamic relational networks: A bottom up approach. *Procedia computer science*, 126, 2228-2237. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050918312018>
19. Janeliūnas, T. (2007). *Komunikacinis saugumas*. Vilniaus universiteto leidykla. <https://www.lituanistika.lt/content/13431>
20. Kalsnes, B. (2018). Fake News. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.809>
21. Kardelis, K. (2016). Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Šiauliai: Lucilijus,
22. Keenan, M., & Dillenburger, K. (2018). How 'fake news' affects autism policy. *Societies*, 8(2), 29. <https://www.mdpi.com/2075-4698/8/2/29>
23. Khaldarova, I., & Pantti, M. (2016). Fake news: The narrative battle over the Ukrainian conflict. *Journalism practice*, 10(7), 891-901. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17512786.2016.1163237>
24. Kiely, E., Robertson, L. (2016). *How to Spot Fake News*. <https://www.factcheck.org/2016/11/how-to-spot-fake-news/>
25. Kinderys, A. (2001). Tarptautinių žodžių žodynas. *Vilnius: Alma littera*.
26. Kruopas, J., & Balčikonis, J. (1941). *Lietuvių kalbos žodynas* (Vol. 2). Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.

27. Lasswell, H. D. (1927). The theory of political propaganda. *The American Political Science Review*, 21(3), 627-631.
28. Lazer, D. M., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., ... & Zittrain, J. L. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094-1096. <https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1094.summary>
29. Maliukevičius, N. (2002). *Informacinio karo koncepcija: JAV ir Rusijos požiūriai*. Eugrimas.
30. Marco-Franco, J. E., Pita-Barros, P., Vivas-Orts, D., González-de-Julián, S., & Vivas-Consuelo, D. (2021). COVID-19, Fake News, and Vaccines: Should Regulation Be Implemented?. *International journal of environmental research and public health*, 18(2), 744. <https://www.mdpi.com/963310>
31. Marinov, R. (2012). *Information Vs. Content*. Prieiga per internetą: <https://doaj.org/article/2c089b4df8914a37b9f523abfa484c17>
32. Martišius, M. (2010). (Ne)akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą. *Vilnius: Versus Aureus*.
33. Martišius, M. (2014). Rusiško informacinio karo bruožai. *Informacijos mokslai*, (69), 7-25. <https://www.journals.vu.lt/informacijos-mokslai/article/view/5095/3352>
34. Marwick, A., & Lewis, R. (2017). Media manipulation and disinformation online. *New York: Data & Society Research Institute*. http://www.chinhghia.com/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline.pdf
35. Mesquita, C. T., Oliveira, A., Seixas, F. L., & Paes, A. (2020). Infodemia, fake news and medicine: science and the quest for truth. *International Journal of Cardiovascular Sciences*, 33(3), 203-205. https://www.scielo.br/scielo.php?pid=S2359-56472020005004201&script=sci_arttext
36. Molina, M. D., Sundar, S. S., Le, T., & Lee, D. (2019). "Fake news" is not simply false information: a concept explication and taxonomy of online content. *American behavioral scientist*, 0002764219878224. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0002764219878224>
37. Petrauskaitė, A., Kazlauskaitė-Markelienė, R., Gedminienė, R. (2016). Šalies saugumas ir gynyba. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web>
38. Posetti, J., & Matthews, A. (2018). A short guide to the history of 'fake news' and disinformation. *International Center for Journalists*, 7, 2018-07. https://www.icfj.org/sites/default/files/2018-07/A%20Short%20Guide%20to%20History%20of%20Fake%20News%20and%20Disinformation_ICFJ%20Final.pdf
39. Rapp, D. N., & Salovich, N. A. (2018). Can't we just disregard fake news? The consequences of exposure to inaccurate information. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 5(2), 232-239. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/2372732218785193>
40. Rochlin, N. (2017). Fake news: belief in post-truth. *Library hi tech*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/LHT-03-2017->

0062/full/html?casa_token=12hJJu5JErEAAAAA:rAZRjYhLibNm04TK6NDf2en8up4DBZuC
zRMZHRHgmwcULo86StzTqdhCcs659X73K8UgCExUaFM1qchHEk5blFat9VrwTFRnTtvW
bHxmKzw3iw8hpQ

41. Sitaula, N., Mohan, C. K., Grygiel, J., Zhou, X., & Zafarani, R. (2020). Credibility-based fake news detection. In *Disinformation, Misinformation, and Fake News in Social Media* (pp. 163-182). Springer, Cham. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-42699-6_9
42. Skarzauskiene, A., Maciuliene, M., & Ramasauskaite, O. (2020). The Digital Media in Lithuania: Combating Disinformation and Fake News. *Acta Informatica Pragensia*. <https://pdfs.semanticscholar.org/c118/611ab41d577c1ba1870f4f0cfd6cc80b5cef.pdf>
43. Stecula, D. (2017). The real consequences of fake news. *The Conversation*. <http://scholar.google.com/scholar?cluster=10637222288667177047&hl=en&oi=scholar>
44. Sun Tzu. (2006) *Karo menas*. Kaunas: Obuolys.
45. Taylor Philip, M. (1995). *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*. <https://cryptome.org/2013/01/aaron-swartz/Mind-Munitions.pdf>
46. Toffler, A., & Toffler, H. (1993). *War and anti-war: Survival at the dawn of the 21st century* (p. 160). Boston: Little, Brown.
47. Wang, C., & Huang, H. (2021). When “Fake News” Becomes Real: The Consequences of False Government Denials in an Authoritarian Country. *Comparative Political Studies*, 54(5), 753–778. <https://doi.org/10.1177/0010414020957672>
48. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council of Europe report*, 27, 1-107. <http://tverezo.info/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR-2018-Report-desinformation-A4-BAT.pdf>
49. Zimdars, M. (2016). False, misleading, clickbait-y, and satirical “news” sources. *Google Docs*. https://docs.google.com/document/d/10eA5mCZLSS4MQY5QGb5ewC3VAL6pLkT53V_81Z_yitM/preview
50. Манойло, А. В. (2003). Государственная информационная политика. <http://www.psyfactor.org/lib/monografia.zip>

Kiti šaltiniai

1. Aiškinamasis ryšių su visuomene žodynas. (2018) Vilnius. <https://www.ltka.eu/wp-content/uploads/2020/01/LTKA-termin%C5%B3-%C5%BEodynas.pdf>
2. BBC. (2017). 'Pizzagate' gunman sentenced to four years. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-40372407>
3. Buffer Social. (2014). 9 Informative Infographics To Guide Your Visual Content Marketing. Retrieved 1 December 2016. https://www.hubspot.com/marketing-statistics?_ga=1.75559958.289703604.1480384990
4. Civic Resilience Initiative (CRI).(2020). About Us. <https://cri.lt/#about>
5. CRI. (2021 m. gruodžio 27 d.). 5 žingsniai kaip nepasimauti ant melagienų. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=kkb40Xg5E7I>
6. Demaskuok.lt (2021). Apie projektą. <https://demaskuok.lt/apie-projekta/>
7. Europos Komisija. (2020). Europos Komisijos interneto svetainė. https://ec.europa.eu/info/index_lt
8. Europos Parlamento biuras Lietuvoje. (2020 m. kovo 21 d.). Fake news. Facebook. https://www.facebook.com/watch/?ref=search&v=257385338597101&external_log_id=4827c8ec-9a67-4355-8f34-a81f20118ee2&q=netikr%C5%B3%20naujien%C5%B3
9. EUvsDisinfo. (2021). About Us. <https://euvsdisinfo.eu/>
10. IFLA. (2020). How To Spot Fake News? <https://www.ifla.org/publications/node/11174>
11. InVID Project. (2021). Description. <https://www.invid-project.eu/description/>
12. Kolinso anglų kalbos žodynas. (2016). Fake News. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>
13. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija. (2020 m. lapkričio 19 d.). Kaip nepasiduoti klaidinančiai informacijai socialiniuose tinkluose? Facebook. <https://www.facebook.com/sam.lt/photos/3495993970483879>
14. LRT. (2018). LRT veiklos ataskaita. <https://apie.lrt.lt/storage/app/media/LRT%20Dokumentai/Ataskaitos/2019/LRT-ataskaita-2018%20final%20final%2006%2027%20WEB.pdf>
15. LRT. (2020). Naujienų rentgenas. <https://www.lrt.lt/projektai/naujienurentgenas>
16. LRT. (2021). Vaistininkas JAV sugadino vieš 500 vakcinų nuo covid 19, nes tiki sąmokslo teorijomis. <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1314027/vaistininkas-jav-sugadino-virs-500-vakcinu-nuo-covid-19-nes-tiki-samokslo-teorijomis>
17. NATO. (2014). Allied Joint Doctrine for Psychological Operations (PSYOPS). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/450521/20150223-AJP_3_10_1_PSYOPS_with_UK_Green_pages.pdf

18. NATO. (2014). Media – (Dis)information – Security.
https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/2005-deeportal4-information-warfare.pdf
19. NATO. (2020). What is NATO? <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>
20. Nepatogus kinas. (2018 m. spalio 1 d.). Netikros naujienos. Facebook.
<https://www.facebook.com/127419418941/videos/531199537304174>
21. NewsGuard. (2020). Rating Process and Criteria.
<https://www.newsguardtech.com/ratings/rating-process-criteria/>
22. StratCom. (2018). Fake News. A Roadmap. <https://www.stratcomcoe.org/fake-news-roadmap>
23. StratCom. (2021). About us. <https://www.stratcomcoe.org/about-us>
24. Valstybės saugumo departamentas. (2021 m. kovo 5 d.). Kaip atpažinti melagienas ir ką daryti susidūrus? Facebook.
<https://www.facebook.com/LietuvosVSD/photos/a.102582945129437/124821709572227/>
25. Valstybės saugumo departamentas. (2021). Grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas 2021.
https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2021/03/2021-LT-el_.pdf
26. Valstybinė lietuvių kalbos komisija. (2018). *Ką siūloma vartoti vietoj angl. „fake news“?*
<http://www.vlkk.lt/konsultacijos/12856-netikra-naujiena>
27. Vilniaus universitetas. (2021 m. vasario 2 d.). Vilniaus istorijos: Simonas Kerelis ir LDK Melagienos. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=vcn3xIPstOI>
28. Wardle, C. (2017). Fake news. It's complicated. <https://firstdraftnews.org/latest/fake-news-complicated/>

Interviu klausimynas

Vykdomo tyrimo tema – „Netikrų naujienų atpažinimo metodika“. Tyrimo tikslas – parengti netikrų naujienų ir juos skleidžiančių portalų atpažinimo kriterijų praktinio pritaikymo metodiką. Netikrų naujienų atpažinimo metodika, galėtų būti naudojama aukštosiose mokyklose ir aukštųjų mokyklų bibliotekose, kaip pagalbini informacinio raštingumo priemonė.

Siekiant įvykdyti tyrimą, atlieku netikrų naujienų atpažinimo procedūrų ir priemonių empirinį tyrimą – ekspertinį interviu. Dėl šios priežasties kreipiuosi į Jus arba Jūsų paskirtus ekspertus, kurie galėtų atsakyti į žemiau pateiktus klausimus ir taip prisidėtų prie netikrų naujienų atpažinimo metodikos kūrimo. Prašau raštu, arba jei Jums patogiau, nuotoliniu interviu, atsakyti į pateiktus klausimus iki šių metų balandžio 1 d.

1. **Ar sutinkate, kad tyrime būtų naudojami Jūsų asmeniniai duomenys (vardas, pavardė, pareigos)?**
2. Kaip Jūs apibrėžtumėte netikrų naujienų terminą? **Ar Jūs sutiktumėte su vienu iš šių apibrėžimų:**
 - Netikros naujienos yra įvairiais komunikacijos kanalais skleidžiama, visiškai arba iš dalies šališka, melaginga, manipulytyvi, paveiki, klaidinanti informacija, kuri tekstiniu, vaizdiniu arba grafiniu būdu pateikiama kaip naujienų pranešimas.
 - Netikros naujienos yra socialinis reiškinys, susijęs su klaidinga informacija, dezinformacija ir kitomis manipuliavimo formomis.

Jei nesutinkate, nurodykite Jums tinkamiausią apibrėžimą.

3. Mokslinėje literatūroje nustatėme tokius netikrų naujienų tipus: satyra ar parodija, klaidinantis / šališkas turinys, „melaginga užuomazga“, suklastotas turinys, klaidingas ryšys, klaidingas kontekstas, manipuliuojantis turinys.

Kokius Jūs išskirtumėte arba kokiais vadovaujatės netikrų naujienų tipais savo profesinėje veikloje?

4. Mokslinėje literatūroje nustatėme tokius netikrų naujienų atpažinimo kriterijus: informacijos šaltinio / interneto svetainės patikimumas, pranešimo data ir laikas, pranešimo autoriaus patikimumas, pranešimo turinio ir antraštės ryšys, šališkas pranešimo turinys, pranešimo emocinis fonas, pranešimo tikslai ir motyvai, faktų, nuotraukų, nuorodų ir citatų patikimumas, satyra ir humoras, analogiška informacija patikimuose žiniasklaidos portaluose, atidumas detalėms ir kritinis mąstymas. **Ar pritariate šiems kriterijams? Kokiais netikrų naujienų atpažinimo kriterijais vadovaujatės profesinėje veikloje?**
5. **Kokiomis priemonėmis (programinė įranga, išmanūs sprendimai, savarankiškas vertinimas ir kt.) naudojate identifikuojant netikras naujienas? Prašome aprašyti išsamiau.**
6. **Kokie yra netikrų naujienų atpažinimo procesai (metodai, tvarka, savarankiško vertinimo žingsniai ir pan.) Jūsų profesinėje veikloje?**
7. **Kaip priimamas sprendimas, jog tai yra patikima informacija ar netikra naujiena?**
8. **Kokius metodus ir priemones siūlytumėte naudoti savarankiškai naujienas tikrinantiems asmenims (žurnalistams, komunikacijos specialistams ir plačiajai visuomenei)?**
9. **Ką reikia daryti, kad visuomenė būtų ugdoma ir plačiau supažindinama su netikrų naujienų atpažinimu?**